

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUTADGU BİLİG'DE GÖREVLİ KELİMELE

Asel MUTLU AKDEMİR
Yüksek Lisans Tezi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
Eski Türk Dili Programı

TEMMUZ 2024

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI

Yüksek Lisans Tezi

KUTADGU BİLİĞ'DE GÖREVLİ KELİMELELER

Tez Yazarı
Asel MUTLU AKDEMİR

Danışman
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

TEMMUZ 2024
ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım **“KUTADGU BİLİĞ’de GÖREVLİ KELİMELELER”** Başlıklı yüksek lisans tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik ve kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

16/07/2024

Asel MUTLU AKDEMİR

ÖN SÖZ

Görevli kelimeler uzun süre varlığını korumuş olan dilin kalıplaşmış şekilleridir. Edatlar, bağlaçlar ve ünlemi kapsayan görevli kelimeler her dönemde varlığını bize göstermiştir. Dilde önemli bir yeri olan ve dilin zenginliğini ifade eden unsurlar arasında gelmektedir. Edatlar ve bağlaçlar, cümle içinde anlam kazanmalarının yanında, cümleye anlam ve görev bakımından etki eden sözlerdir. Ünlemler ise her türlü duygu ve heyecanları anlatmak için kullanılan sözlerdir.

Türk edebiyatının en önemli eserlerinin başında gösterilen Kutadgu Bilig, çok zengin bir anlatıma sahiptir. Bu zengin anlatım görevli kelimeler açısından da kendini göstermektedir. Görevli kelimeler ayrıca eserin zenginliğini gözler önüne seren bir unsurdur. Böylece görevli kelimeler Kutadgu Bilig'in bize aktardığı derin anlatımı ortaya çıkararak metni daha iyi çözümlememize yardımcı olacaktır.

Çalışmamızda metinde geçen görevli kelimeler tespit edildikten sonra detaylı bir şekilde ele alınarak, Kutadgu Bilig'de yer alan edatlar, bağlaçlar ve ünlemler görev ve köken bakımından incelenerek kullanım sıklıkları tablolar ile ortaya konulacaktır. Daha önce Kutadgu Bilig'de geçen görevli kelimeler konusuna müstakil bir çalışmayla değinilmediğinden bu başlık altında konu kapsamlı ve ayrıntılı şekilde incelenecektir. Bilindiği üzere sosyal bilimlerin teorileri üzerine kurulu olup bir kesinlik yoktur. Bu çalışma Kutadgu Bilig'teki görevli kelimeleri merkeze alan ilk çalışma olduğundan, bizden sonra bu konuya dair yapılacak çalışmalarla desteklenebilir ve genişletilebilir; çünkü biz görevli kelimeleri varsayımsal olarak hesapladık. Amacımız eserde yer alan görevli kelimeleri yaklaşık oranını tespit etmekte ve çalışmanın sonuç kısmında da görüleceği gibi 4577 adet görevli kelime ile kurulmuş cümle olduğu görüldü.

Çıktığım bu yolda her daim desteğini esirgemeyen, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca beni akademik alana teşvik eden, değerli vakitlerini ayırarak her türlü bilgi, tecrübe ve deneyimlerini benimle paylaşan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Asel MUTLU AKDEMİR

ELAZIĞ 2024

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Kutadgu Bilig.....	1
1.2. Görevli Kelimler.....	2
1.2.1. Edatlar.....	3
1.2.1.1. Edatların Sınıflandırılması.....	4
1.2.2. Bağlaçlar.....	6
1.2.3. Ünlemler.....	8
2. İNCELEME.....	10
2.1. Edatlar.....	10
2.1.1. Çekim Edatları.....	10
2.1.1.1. ağın.....	10
2.1.1.2. ara.....	12
2.1.1.3. artuğ.....	13
2.1.1.4. basa.....	15
2.1.1.5. berü/ birü / beri.....	16
2.1.1.6. bile / birle.....	17
2.1.1.7. burun.....	22
2.1.1.8. içre.....	22
2.1.1.9. karşı.....	23
2.1.1.10. keğin.....	24
2.1.1.11. koğı.....	25
2.1.1.12. meňgiz / meňiz.....	26
2.1.1.13. misâli.....	27
2.1.1.14. narı /narı.....	27
2.1.1.15. otra.....	28
2.1.1.16. oza.....	28
2.1.1.17. öğin.....	29
2.1.1.18. ötrü/ ötürü.....	30
2.1.1.19. öze / üze.....	32
2.1.1.20. sıjar / sıjarı.....	32
2.1.1.21. tapa.....	33
2.1.1.22. taparı.....	34
2.1.1.23. teg/ tek.....	34
2.1.1.24. tegi / tegü.....	37
2.1.1.25. tegre/ tegrü.....	38
2.1.1.26. uçun / üçün.....	38
2.1.1.27. utru.....	39
2.1.1.28. üstün.....	40
2.1.2. Kuvvetlendirme Edatları.....	41
2.1.2.1. erinç.....	41
2.1.2.2. erki.....	42
2.1.2.3. hem.....	43
2.1.2.4. keğ.....	43
2.1.2.5. ma/me.....	44
2.1.2.6. neçe / niçe / neçeme / niçeme.....	46
2.1.2.7. ok / ök.....	47
2.1.2.8. tağı.....	49
2.1.2.9. yana.....	50
2.1.2.10. yime.....	51
2.1.3. Soru Edatları.....	52
2.1.3.1. kaçça.....	52
2.1.3.2. kaçı.....	53

2.1.3.3. kayda / kayuda / kaydın / kayudın	53
2.1.3.4. kayu	55
2.1.3.5. mu / mü.....	56
2.1.3.6. ne	56
2.1.3.7. negü	58
2.1.3.8. nelek / nelük / nelik	59
2.1.3.9. nerek	60
2.1.3.10. neteg	60
2.1.4. Gösterme Edatları	61
2.1.4.1. uş	61
2.2. Bağlaçlar	62
2.2.1. apañ.....	62
2.2.2. azu.....	62
2.2.3. ara... ara	64
2.2.4. ap	64
2.2.5. anın	65
2.2.6. eger	66
2.2.7. hem	66
2.2.8. hergîz	67
2.2.9. kaçan	67
2.2.10. kalı	68
2.2.11. kim	70
2.2.12. kayu... kayu	70
2.2.13. kerek... kerek.....	71
2.2.14. meger	72
2.2.15. neteg kim	73
2.2.16. ma	74
2.2.17. birle	75
2.2.18. ne... ne	76
2.2.19. takı	76
2.2.20. ve	77
2.2.21. velakin / velikin	78
2.2.22. yana	79
2.2.23. ya	80
2.3. Ünlemler.....	81
2.3.1. ay	81
2.3.2. aya.....	85
2.3.3. ya	86
2.3.4. dirig / diriga.....	87
SONUÇ	88
KAYNAKLAR.....	92

ÖZET

KUTADGU BİLİĞ’DE GÖREVLİ KELİMELER

Asel MUTLU AKDEMİR
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Eski Türk Dili Programı
Temmuz, Sayfa: VII+94

Kutadgu Bilig, 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesi ile yazılmış dönemin dil özelliklerini büyük oranda yansıtan İslamî Türk Edebiyatının ilk büyük eseridir. Ayrıca dönemin kültürünü yansıtan en geniş kapsamlı bir eserdir. Gerek bu bilim dalında gerekse diğer alanlarda sayısız çalışmaya konu olmuştur. Bu eser üzerine yapılan çalışmalar Türk dilinin yapısını, sistemini ve gücünü ortaya koymak açısından oldukça önemlidir.

Türkçe, eski dönemlerden itibaren görevli kelimeler açısından zengin bir dil olmuştur. Türklük bilgisi bakımından da önemli bir eser olan *Kutadgu Bilig*’de bu zenginliği görevli kelimeler üzerinde de göstermektedir.

Yüksek lisans çalışmamızdaki amacımız *Kutadgu Bilig*’de yer alan görevli kelimeleri tespit etmek, bunları görev ve köken bakımından incelemekle birlikte görevli kelime olarak kullanım sıklığını tablolastırmaktır.

Reşit Rahmeti Arat’ın *Kutadgu Bilig* adlı eseri metin ve çeviri kısmı baştan sona okuma yöntemi ile taranarak görevli kelimeler teker teker belirlenmiştir. Tespit edilen görevli kelimeler beyit numaraları ve Türkiye Türkçesine aktarılmış hali ile birlikte verilmiştir. Tespit edilen görevli kelimeler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Görevli kelimeler, Edatlar, Bağlaçlar, Ünlem.

ABSTRACT

Function Words In Kutadgu Bilig

Asel MUTLU AKDEMİR
Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

The Department Of Turkish Language And Literature

Old Turkish Language Science

July, Pages: VII+94

Kutadgu Bilig is the first major work of Islamic Turkish Literature, written in 11th century Karakhanid Turkish, which largely reflects the linguistic characteristics of the period. It is also the most comprehensive work reflecting the culture of the period. It has been the subject of numerous studies both in this branch of science and in other fields. The studies on this work are very important in terms of revealing the structure, system and power of the Turkish language.

Turkish has been a rich language in terms of relevant words since ancient times. Kutadgu Bilig, which is an important work in terms of Turkish knowledge, also shows this richness on the relevant words.

Our aim in our master's study is to identify the words in Kutadgu Bilig and to examine them in terms of their function and origin, as well as to tabulate the frequency of use of words in Kutadgu Bilig.

The text and translation part of Reşit Rahmeti Arat's book called Kutadgu Bilig were scanned by the method of reading from beginning to end, and the relevant words were determined one by one. The identified words are given with their couplet numbers and their translation into Turkish. The identified relevant words were discussed in detail.

Key Words: Function words, Prepositions, Conjunctions, Exclamation.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Çekim Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler	89
Tablo 2. Kuvvetlendirme Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler	90
Tablo 3. Soru Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler	90
Tablo 4. Gösterme Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler	91
Tablo 6. Bağlaçlarla Kurulmuş Cümleler	91
Tablo 7: Ünlemlerle Kurulmuş Cümleler	91

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltmalar ve Semboller

TDK : Türk Dil Kurumu

- : Gramer tahlilinde fiil kök veya tabanı, fiile gelen ek

+ : Gramer tahlilinde isim kök veya tabanı, isme gelen ek

/ : veya, ya da

1.GİRİŞ

1.1. Kutadgu Bilig

Karahanlı dönemi yazarı Yusuf Has Hacıp, 1069-1070 yıllarında Kaşgar'da tamamladığı bu eseri, Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunmuştur. Eser İslamî Türk edebiyatının ilk büyük eseri olarak kabul edilir (Üstüner,2017: 123). Ercilasun eser için "11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır." İfadesinde bulunur (2017: 293) Üstüner, eserin önemini şu şekilde vurgular: "Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış en kapsamlı eser *Kutadgu Bilig*'dir. Dönemin dil özellikleri büyük ölçüde bu eserden anlaşılabilir." (2017: 124)

Kutadgu Bilig'in değeri "Yazıldığı devrin, gerek siyasi ve gerek kültürel tarihi bakımından, Türk-İslam muhitinin çok mühim bir merhalesini teşkil etmesi" dir (Arat 1991; VII). Eser ahlak dersi veren kuru bir nasihat kitabı değil, insan hayatının anlamını ve onun cemiyet dolayısıyla devlet içindeki vazifesini hayat felsefe sisteminin (Arat 1991; XXV) ortaya koyulmasıdır.

Reşit Rahmeti Arat, mutluluk veren bilgi anlamını taşıyan bu eser hakkında, "İnsana hem bu dünyada hem de ahirette tam anlamıyla kutlu olmanın yolunu göstermek amacıyla yazılmıştır," der (Arat, 2006: 29). Eserin terim anlamı ise siyaset bilgisidir ve 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir (Ercilasun,2017: 293).

Dil ve konu bakımından eserde Arapça ve Farsçanın etkileri görünür ancak bu etki daha sonra yazılmış olan eserlerle karşılaştırılacak olursa fazla değildir (Üstüner,2017: 124). Eserin nazım şekli ise mesnevidir. Eser dört kavramı temsil eden dört şahsa yer veren alegorik bir eser olup şahısların yaşadıkları olaylara değinmesi, karşılıklı konuşmaları şeklinde olmasından dolayı da tiyatro türüne yaklaşır (Üstüner,2017: 127).

Kutadgu Bilig, ideal bir insanda bulunması gereken özellikler üzerinde durması ile esas itibarıyla "ideal insan" temasını işler (Üstüner,2017: 127). Bu kişi " Bütün kötü özelliklerinden arınmış ve iyi huylarla donanmıştır. Allah'a bağlılığı ve takvasıyla öne çıkan bir mümindir. Dönemin tüm ilim ve becerilerini öğrenmiş bir âlim ve bilgedir. Tüm alfabeleri ve dilleri bilmesinin yanı sıra şiir, belâgat, matematik, geometrik bilimler, tıp ve astronomi gibi alanlarda uzmanlaşmıştır; ayrıca okçuluk, avcılık ve satranç gibi yeteneklere sahiptir. Adaletten ve doğruluktan ayrılmaz; ciddi ve mütevazıdır. Hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez ve dedikodudan uzak durur. Son derece cömert ve yardımseverdir. Çevresindeki insanlara karşı merhametli ve adil davranır. Gelenek ve göreneklere, görgü kurallarına uygun hareket eder." (Ercilasun, 1985: 132-133).

Yusuf Has Hacıp, eseriyle o dönemde Türk-islam terkiğini kurmuştur yani Türk devlet siyasi anlayışını, geleneklerini islam dinin esaslarıyla birleştirmiştir (Üstüner,2017: 127). Ayrıca eser, günümüzde de yararlanabileceğimiz birçok farklı konuyu ele alır. Evlilik, yeme içme, dini konular, giyim, ölüm, astronomi, hayvan ve bitki isimleri, hastalıklar, akrabalık ilişkileri ve eğitim gibi çeşitli alanlarda bilgi sunmaktadır.

Eserin günümüze ulaşmış üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Uygur alfabesiyle yazılmış olan Herat nüshası, ikincisi Arap alfabesiyle istinsah edilmiş Kahire nüshası, üçüncüsü ise Fergana nüshasıdır (Üstüner,2017: 124-125). 1947 yılında Reşit Rahmeti Arat, üç nüshayı karşılaştırarak en doğru metni¹ 1959 yılında da eserin Türkiye Türkçesine tercümesini yayımlamıştır.² Ölümünden sonra indeksini³ 1979'da öğrencileri Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce yayımlamıştır (Üstüner, 2017: 125). Biz çalışmamızda bu metni esas aldık.

¹ Arat, Reşit Rahmeti: Kutadgu Bilig, 1. Metin: İstanbul 1947: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kuruma Yayınları: 458.

² Arat, Reşit Rahmeti: Kutadgu Bilig, II. Tercüme: Ankara 1959: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: II. Dizi- Sa.20.

³ Arat, Reşit Rahmeti: Kutadgu Bilig, III. İndeks (indeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan – Osman F. Sertkaya – Nuri Yüce: İstanbul 1979: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV – Sayı: A12.

1.2. Görevli Kelimeler

Görevli kelimeler, isimler ve fiiller gibi tek başlarına anlam ifade etmezler. Ancak, cümlede bulundukları diğer kelimelerle birleşerek anlam kazanırlar ve gramer olarak geçici işlevler üstlenirler. Bu tür kelimeler, eklendikleri kelime gruplarının yardımıyla belirli bir anlam ve işlev kazanan, cümlede geçici dilbilgisel roller üstlenen sözcüklerdir (Korkmaz, 2019: 893).

Görevli kelimeler, Arap dilbilgisi ve Osmanlı dilbilgisinde uzun süre "edat" terimi altında incelenmiştir (Sözer,2008:5). Zeynep Korkmaz, dilbilgisi konularının çok terimlilik kullanımı yüzünden genellikle eksik veya yanlış anlaşıldığını belirtir. Korkmaz Türkçedeki kelimeleri üç ana bölüme ayırır (Korkmaz, 2019: 893). Bunlar:

I. Anlamli kelimler (Asıl kelimler)

II. Görevli kelimler (Yardımcı Kelimler)

III. Anlamli-Görevli kelimeler

Anlamli kelimeleri, isim ve fiiller oluşturmaktadır. Görevli kelimelerin ise gruplara ayrılması ve adlandırılması konusunda farklı fikirler mevcuttur. Arap gramerini benimseyen dilciler⁴ görevli kelimeleri üç gruba ayırır:

1.Çekim edatları veya son çekim edatları

2.Bağlama edatları

3.Ünlem edatları

Batı dilbilgisi anlayışını benimseyen dilciler, edat terimini dar ve sınırlı bir şekilde ele almış, sadece çekim edatları veya son çekim edatları için kullanmışlardır⁵ (Korkmaz, 2019: 893). Dilciler arasında konuyu sınırlı bir şekilde ele alanlar olduğu gibi, edat terimi yerine farklı terimleri benimseyenler de bulunmaktadır⁶ (Korkmaz, 2019: 893).

Korkmaz (2019:893) anlamli kelimeler niteliğinde olmayan, isim ve fiillerin dışında kalan görevli kelimeleri iki gruba ayırmıştır.

a. Edatlar (postposition)

b. Bağlaçlar (konjunction)

Anlamli-Görevli kelimler grubu ünlemleri içermektedir. Edatlar ve bağlaçlar tek başına anlam taşıyama aynı zamanda çekime girmeme konusunda ortak olup ünlemler ise bir anlamıyla özel anlam taşıyan sözlerdir. Bu özelliklerinden dolayı çekime ve yapıma girebilir aynı zamanda diğer yönleriyle de görevli kelimelerdir. (Korkmaz, 2019: 894).

Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde bulunan görevli kelimeleri incelerken Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* adlı eserini hareket noktası alacağız.

⁴ Deny, Jean Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), (çev. Ali Ulvi Elöve) (1. Baskı) Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1941, s. 872;Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, (1. Baskı) Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1972, s. XI+3+391; Hacıeminoğlu, Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, s. 335; Güneş, Sezai, Türk Dil Bilgisi, (1. Baskı) Çağlayan Kitapevi, İzmir 1997, s. 410

⁵ Banguoğlu, Ana Hatlarile Türk Grameri, s.39; Türkçenin Grameri, § 333-336; Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, § 359-362; Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, s. 220-227. Yabancı dilcilerden Kononov, Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka (çev.), § 663 ve ö.

⁶ Deny, age, § 873; ilgiçler, Emre, Türk Dilbilgisi, § 143: sontakılar, Gencan, Dilbilgisi, s. 395: İlgeçler (Edatlar); Aksan, Sözcük Türleri 1, s. 130: ilgeç, Topaloğlu, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, s. 33: bağımlı kelime, Hengirmen, Türkçe Dilbilgisi, 8. 167-174: İlgeçler, Banguoğlu, Türkçenin Grameri. § 333: Takı; Kononov age. s.664: Edat Sonekler.

1.2.1. Edatlar

Arapçada edat kelimesi sözlükte “araç, alet” anlamına gelmektedir.⁷ Osmanlıca-Türkçe lûgatta ise “alet, başlı başına manası olmayan kelime veya harf” olarak yer almaktadır (Develioğlu, 2011:230). Türkçe sözlükte edat, “Birlikte kullanıldığı sözler arasında ilgi kurmaya yarayan, anlamı yalnızca bağlamla belirginleşen kelime türü; ilgeç” şeklinde tanımlanmıştır. Türkçede edat kelimesinin terim olarak ilk kullanımına *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te rastlanır (Sözer, 2008:6). Kaşgarlı Mahmut eserinde erku, abang edatlarını kullanmıştır. Erku şek, şüphe bildiren edattır: “Ol kelir mü erku” (O gelir mi ki?) Bu edatın soru edatı yerine de kullanıldığı görülür. Abang eğer anlamında bir edattır: “abang sen barsa sen” gibi.⁸

Edat terimi üzerine dilbilimcilerimiz tarafından farklı görüşler yer almaktadır. Bunlardan biri Arap gramerinin etkisiyle devam eden Osmanlı gramer anlayışını benimseyen gramerçilerin edat terimini ünlem ve bağlaçları içine alacak şekilde kullanmış olmalarıdır.

Banguoğlu, edat için takı terimini tercih ederek “...isimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeler” olduğunu söyler (2019:385)

Ergin ise, “mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimeler” tanımını yapar (2020: 347)

Gencan, ilgeç terimini “sözcükler, kavramlar arasında anlam ilişkisi kurmaya yarayan ve ancak bu görevleri için kullanılan sözcüklere ilgeç denir” şeklinde ifade etmiştir (2001: 359).

Aksan, edat konusuna değinirken Latince praepositio ve postpositio gibi iki ayrı terimle karşılanan bu sözcük türünün “Batı dillerinde genel olarak ‘iki ayrı sözcüğü, aralarında ilgi kurarak birleştiren sözcük’ olarak bilindiğini söyler (2020: 96).

Jean Deny, “Fransızcada edatlar préposition ve postposition olmak üzere iki şekilde bulunurken Türkçede edatlar postposition’a karşılık gelecek şekilde yalnızca kelimelerin sonunda yer alırlar” şeklinde ifade eder (1941: 531).

Annemarie von Gabain’e göreyse Türkçede “...başlı başına herhangi bir anlamları olmayan edatlar da vardır. Kelime teşkili unsurlarından, çok ayrı türlerde kelimelerin sonlarına gelmeleriyle ayrılırlar. Bunlar, çeşitli şekillerin sonuna gelebilmeleri dolayısıyla son ekler de değildirler. Bu edatların bir kısmı son ekler gibi, kendilerinden önce gelen sözcük ile ünlü uyumuna girerler; diğerleri ise bağımsızdırlar. ‘Son ek’ ile edat arasındaki sınırın nasıl kaygan olduğunu tag ‘gibi’in farklı durumları gösterir.” tanımında bulunmuştur (2003: 104).

Oya Adalı, edat için ilgeç adlandırmasında bulunur ve “addan sonra yer alan, adla doğrudan ya da belli durum ardılları aracılığıyla birlik oluşturan [...] görevsel öncüller” tanımını yapmıştır (1979: 40).

Hacıeminoğlu, “tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmağa yarayan âlet sözler, vasıtalar” şeklinde tanımlar (2019: 75).

Zeynep Korkmaz’ın *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* adlı eserinde edatları “tek başlarına bir anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarının ardından gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bir ilişki hâlinde bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri sözcükler ile cümlenin diğer kelimeleri arasında çeşitli anlam ilgileri kuran görevli sözler” olarak tanımlar (2019: 895).

Süer Eker, “Edatlar beraber kullanıldıkları sözcüklerin, sözcük gruplarının ve tümcelerin kullanılışlarına ve anlatım yeteneklerine yardımcı bulunan, onlar arasında çeşitli anlam ilgileri kuran sözcüklerdir. Edatlar bir bakıma yardımcı sözcüklerdir” şeklinde ifade etmiştir (2010: 359).

⁷ Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu’l-Muhît, 8. Bs (Beyrut: Müessesetü’rRisâle, 2005), 1258; Muhammed b. Muhammed Murtaza Zebidî, Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs, thk. Mecmû’atün mine’l-Muhakkıkîn (Dâru’l-Hidâye, t.y.), 37/52.

⁸ Besim Atalay, *Dîvânü Lügâti’t-Türk I*, TDK Yay, Ankara, 1998, s. 129-134.

Günay Karaağaç, “Dilde bağımsız bir biçimde var olamayan, yani tek başlarına kullanılamayan edatlar, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimleri ile kullanılabilen ve onlara değişik anlamlar katan veya onları çekime sokan sözlük veya söz dizimi birimleridir.” der (2012: 432-433; 2013: 352).

Görüldüğü üzere edatlar hem adlandırmada hem de tanımlama konusunda farklı görüşlere sahiptir. Araştırmacıların ortaya koyduğu görüşler doğrultusunda ortak noktalara göre edat, tek başına anlamı olamayıp fakat cümle içinde bulunduğu konumla anlam kazanan, cümlede sözcük veya sözcük öbekleri ile arasında anlam ilgisi kuran ve isimlerden sonra gelen yardımcı sözlerdir.

Edatlar sözcükler arasında anlam ilişkisi kurar ve bu göreviyle bağlaçlardan ayrılır. Muharrem Ergin edatları bu özellikleri dolayısıyla yardımcı kelimeler olarak niteler (2020: 347). Zeynep Korkmaz da, edatların cümle içinde geçici bir görev yüklenmiş olmaları, onları aynı nitelikteki isim çekim ekleriyle benzer duruma getirdiğini ifade etmiştir. Fakat aralarındaki önemli ayrım, çekim eklerinin birer ek, edatların ise birer bağımsız kelime olmalarıdır. Böylece edatlar biçimce kelime, işleyiş yönünden de isim çekim ekleri niteliğindedir. Nitekim edatlar ile karşılaşmış olduğumuz bazı anlatım biçimleri ile aynı anlamı veren isim çekim ekleri ile de karşılaşabilmekteyiz. Örneğin “kabadayıcı yapmak / kabadayı gibi yapmak.” (2019: 895).

Edatlar, ad görevinde kullanılmadıkları takdirde iyelik ve durum gösterme ekleri almazlar ve çekime girmezler. Bu mesele de edatların oluşumlarıyla ilgilidir. Doğrudan doğruya edat türeten ek Türkçede yer almamaktadır. Bu sebeple dil ya başka dillerden alıntılama yoluna veya başka bir yola, kalıplaşma yoluna başvurmuştur. Korkmaz, kalıplaşmanın nasıl oluştuğunu şu şekilde açıklamaktadır: İsim çekim ekleri, dilde geçici görevler üstlenir, ancak bunların sayısı ve işlevi sınırlıdır. Buna karşın, dildeki ilişki türleri çok çeşitlidir. Bu çeşitlilik, isim çekim ekleriyle karşılanamayan geçici işlevlerde edatların devreye girmesine neden olmuştur. Türkçede edat ekleri bulunmadığı için, dil bu işlevi yerine getirmek amacıyla en uygun şekillerden faydalanmıştır. Bu şekiller, belirli isim çekim ekleri almış adların veya zarf-fiillerin kalıplaşma sürecinden geçerek anlamlarının aşınmasıyla oluşmuştur. İsim çekim ekleri ile edatlar arasındaki işlevsel benzerlik, ad çekim ekleri veya zarf-fiil ekleriyle genişletilmiş ve başlangıçta özel anlamlar taşıyan kelimelerin zamanla kalıplaşarak anlam aşınmasına uğramalarına, dolayısıyla edatlara dönüşmelerine yol açmıştır. Bu süreç sonunda, anlamlı kelimeler sınıfından çıkıp görevli kelimeler sınıfına dahil olmuşlardır (2019: 896, 897).

1.2.1.1. Edatların Sınıflandırılması

Edatlar taşıdıkları temel özelliklere göre kendi içlerinde;

- A. Yapı ve kökenleri bakımından,
- B. Kullanış biçimleri bakımından,
- C. Görevleri bakımından; olmak üzere başlıca üç türlü sınıflandırılabilir.

A. Yapı ve kökenleri bakımından

Edatları yapıları bakımından incelediğimizde Türkçe kökenli edatlar ve yabancı kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayrılır (Korkmaz, 2019: 896, 897).

I. Türkçe Kökenli Edatlar

Türkçe kökenli edatlarda kendi içinde;⁹

- a. Ad kökenli edatlar,
- b. Fiil kökenli edatlar olmak üzere yeniden iki gruba ayrılır.

⁹ A. Von Gabain, age, s. 1-2-3

a) Ad Kökenli Edatlar

Dilimizde edatlar ad kökenli edatlar fiil kökenli edatlara göre daha azdır. Bunlar adlara eklenen iyelik veya durum eklerinin zamanla, eklendiği kelime ile kalıplaşıp kaynaşmasından oluşur (Korkmaz,2019:897). Araştırmalarımız üzerine bazı edatların farklı gramerciler tarafından isim veya fiil kökenli olması noktasında sorun çıkmaktadır (Sözer, 2008:8). Fakat yine de genel bir düşünceye göre tasnif yapılabilir. Buna göre *Kutadgu Bilig* eserinde kullanılan ad kökenli edatlar, üçün (uç sebep-un vasıta durum eki > uçun üçün), berü/biru, teg, içre (iç-re yön gösterme eki),birle, bile, burun, song/soñ, songra/soñra (song-ra yön gösterme eki), ked, ne, ok/ök, kaç, kam, kança, kayu, nelük, neteg, uş gibi edatlardır.

b) Fiil Kökenli Edatlar

Dilimizdeki edatların büyük bir kısmı, Eski Türkçe ve diğer Türk lehçelerine paralel olarak fiil kökenlidir (Korkmaz, 2019: 898). İncelediğimiz eser olan *Kutadgu Bilig* adlı eserimizin yazıldığı Karahanlı Türkçesinde de durum aynıdır. Bu durum zarf-fiillerin kalıplaşarak edat görevinin üstlenmesiyle gerçekleşir. Gabain, fiil kökenli edatları, e zarf-fiil ile kalıplaşanlar. -n zarf fiili ile kalıplaşanlar ve -p pan zarf-fiilleri ile kalıplaşanlar diye üçe ayırmıştır (2003: 93,94,95,96). Fakat Gabain'in zarf-fiil saydığı -neki, diğer dilciler tarafından vasıta hal eki olarak kabul edilmektedir (Korkmaz,2019:99)- (Hacıeminoğlu,1971: 98). İncelediğimiz eserde yer alan fiil kökenli edatlar; adın, tapa (tap-a zarf-fiil), taparu, köre (kör-e), karşı (kar-i-ş-u), kiçe (kiç-e), ötrü (öt-ür-ü), sayu, öte (öt-e), tegi, tegrü /tigrü, yana, yaru, kata, kayra, utru, üze, takı gibi edatlardır.

II. Yabancı Kökenli Edatlar

Dilimizde yabancı kökenli edatların sayısı oldukça fazladır. Bunun nedeni ise Arapça ve Farsça kökenli edatların dilimize girmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Karahanlı Türkçesi döneminde yabancı kökenli edatların sayısı azdır, çünkü bu dönem dil ilişkileri açısından başlangıç sayılacak bir dönemdir (Gabain, 2003: 272), (Clauson, 1972: 425).

B. Kullanış Biçimleri Bakımından Edatlar

Korkmaz, “Edatlar eklendikleri ad soylu kelimelerin ya yalın biçimlerinden ya da yönelme, çıkma, ilgi ve vasıta hal eki gibi isim çekim ekleri ile genişletilmiş biçimlerinden sonra gelirler. Bu durum, edatların kalıplaşma safhasından önceki yapıları ile ilgilidir. . Bahsi geçen kelimeler, edat olmadan önce isim veya fiil olarak bulundukları durumlarını, edat olduktan sonra da genellikle aynı şekilde sürdürürler.” şeklinde ifade etmiştir (2019:901). Edatların istedikleri durum (hal) ekleri, anlamları ile ilgilidir.

İstedikleri durum ekleri açısından edatlar:

- Yalın durum isteyen edatlar,
- Zamirlerden sonra ilgi durumu isteyen edatlar,
- Yönelme durumu isteyen edatlar,
- Çıkma durumu isteyen edatlar olmak üzere kendi içinde dört gruba ayrılır.

C. Görevleri Bakımından Edatlar

Edatlar, eklendikleri kelimeler ile cümle içindeki diğer sözler arasında kurdukları anlam ilişkilerinin niteliği ile gördükleri işlevler bakımından da sınıflandırılmıştır (Korkmaz,2019:904). Birçok dilci bu sınıflandırmayı yapmıştır¹⁰.

- “Benzerlik, tıplık, denklik” ilişkisi kuranlar

¹⁰ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, s. 1066.; Muharrem Ergin, a.g.e., s. 371-372-373.; Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay., İstanbul, 1984, s. 2-3.; Birsal Oruç, a.g.e., s. XV

- b. "Vasıta ve beraberlik" Edatları ve beraberlik" Edatları ve beraberlik" Edatları
- c. "Sebep" Edatları
- d. "Başkalık" Edatları
- e. "Tarz ve Mukayese" Edatları
- f. "Miktar, Derece" Edatı
- g. "Zaman" Edatları
- h. "Yer ve Yön" Edatları

1.2.2. Bağlaçlar

Bağlaç terimi yerine farklı görüşler bulunmasına rağmen, en yaygın kullanılan terim "bağlama edatı"dır. Bu terim, tüm bu yapıların genel bir kavram altında "edat" olarak sınıflandırılmasından kaynaklanmaktadır. Muharrem Ergin, Faruk Kadri Timurtaş ve Necmettin Hacıeminoğlu bağlaçlara bağlama edatı demişlerdir.¹¹ Tahsin Banguoğlu¹² ve Doğan Aksan bağlam terimini kullanmışlardır fakat Doğan Aksan bağlam terimini sadece bağlaç için kullanmamıştır.¹³ Tahir Gencan¹⁴ ve Zeynep Korkmaz bağlaç demişlerdir. Zeynep Korkmaz'ın çalışması bu terim farklılığı için son noktayı koymuştur diyebiliriz.

Zeynep Korkmaz bağlaç için "Dilimizdeki görevli kelimelerin ikinci ana bölümünü bağlaçlar oluşturur." İfadesinde bulunmuştur (2019: 923). Bağlaçlar Türkçede önemli ve geniş bir yere sahiptir; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve zaman zaman paragrafları hem şekil hem de anlam açısından birbirine bağlarlar. Ayrıca, yüklendikleri işlevlere ve bağlandıkları sözlere göre çeşitli anlam ilişkileri kurarlar, böylece gramerin temel öğelerinden biri haline gelirler (Korkmaz, 2019: 923).

Muharrem Ergin bağlama edatları için; "Bağlama edatları, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri hem şekil hem de anlam açısından birbirine bağlayarak aralarında bir irtibat kurarlar. Şeklinde açıklamıştır (2020:350).

Tuncer Gülensoy bağlaçları açıklarken; "Bağlama edatları, kelimelerden küçük dil birliklerini, kelime gruplarını ve cümleleri hem şekil hem de mana bakımından birbirine bağlayarak aralarında irtibat kuran edatlardır." Değerlendirmesini yapar (2003:426).

Sezai Güneş *Türk Dili Bilgisi* adlı gramer kitabında bağlaçları; "Bunlar aynı, sözde yer alan birden fazla kelime veya kelime grubu arasında değişik yönlü ilişkiler kurmaya; iki cümleyi birbirine bağlamaya yarayan gramer unsurlarıdır." diye ifade etmiştir (1999:238).

Leyla Karahan, bağlaç terimi yerine bağlama grubu terimini kullanarak, "Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur." diyerek bağlayıcılık fonksiyonu üzerinde durmuştur (2020:30).

Tahsin Banguoğlu *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*'nde, "Söz içindeki kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri bağlamaya yarayan kelimelere rabit adını veririz." İfadesinde bulunmuştur (1940: 41)

Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Gramerinde ise bağlaçlar için aynı anlama gelecek bir tanım kullanmayı tercih etmiştir: "Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı ve bazen de iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere bağlam (conjonction) adını veriyoruz." şeklinde açıklamıştır (2004: 390).

¹¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 352., Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, s. 112; Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 99.

¹² Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s 446.

¹³ Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil III, TDK Yay, Ankara, 2020, 199-200-201.

¹⁴ Tahir Nejat Gencan, age., s. 446.

Türkçenin ilk dönemleri bağlaçların bulunmadığı, sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığına dair görüşler yaygındır (Korkmaz, 2019: 923). Necmettin Hacıeminoğlu bağlaçların Eski Türkçe döneminde olmadığını ancak Karahanlı devresinden itibaren kendisini gösterdiğini ayrıca Arapça ve Farsçadan pek çok bağlacın girmesiyle bağlaç sayısının arttığını ve özellikle Kutadgu Bilig'den itibaren sayının arttığını ifade etmektedir (2015: 122). Dil işlendikçe ve asırlar geçtikçe bağlaçlar zamanla Türkçenin bünyesine girmiştir.

Bağlaçların Özellikleri

Bağlaçların şekil ve işlevleri göz önünde tutarak taşıdıkları temel özellikleri şunlardır;

1. Bağlaçlar “anlamli” değil “görevli” gramer öğeleridir ve edatlar gibi tek başlarına anlam taşımazlar (Korkmaz, 2019: 925).

2. Bağlaçların temel görevi, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Bağlanan öğeler arasında yüklendikleri farklı işlevlerle anlam ve anlatım incelikleri eklerler (Korkmaz, 2019: 925).

3. Bağlama işlevlerinden kaynaklanan özellikler dolayısıyla, cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü sağlanarak sözde süreklilik oluşturur (Atabay, Kutluk, Özel: 2003, 146).

4. Edatlar ve bağlaçlar arasında kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından belirli farklılıklar olsa da, bazı durumlarda benzerlikler de bulunmaktadır. Ancak, genel olarak, bağlaçların edatlar sınıfında yer alması doğru bir yaklaşım değildir çünkü bağlaçlar cümleler arasında ilişki kurma işlevine sahipken, edatlar genellikle bir kelimenin başka bir kelimeye olan bağımlılığını gösterir. Dolayısıyla, bu iki dilbilgisi unsuru arasında belirgin bir ayrım vardır. (Korkmaz, 2019: 925).

5. Bağlaçlar, isim soylu kelimeler gibi özne, nesne tümleci veya yüklem görevi yapmazlar; bunun yerine, cümledeki diğer unsurları bir araya getirerek ilişki kurarlar (Korkmaz, 2019: 925).

Bağlaçların Sınıflandırılması

Bağlaçları kökenlerine, şekil ve şekil bilgisi yapılarına, kullanıldıkları yerlere ve işlevlere göre sınıflandırmak mümkündür.

A.Kökenlerine Göre Bağlaçlar

a. Yabancı Kökenli Bağlaçlar

Yabancı kökenli bağlaçlar, ortak islam kültürünün etkisiyle dilimize Arap ve Fransızcadan girmiştir. Üzerinde çalışmış olduğumuz eserde az sayıda yabancı kökenli bağlaçlar yer almaktadır. Arapça kökenli bağlaçlar: emma, ve, velikin bağlaçlarına rastlanır. Farsça kökenli olanlar ise : eger, meğer, hem, ya, -u bağlaçlarıdır.

b. Türkçe Kökenli Bağlaçlar

Kutadgu Bilig'de yer alan bağlaçların çoğu Türkçe kökenlidir: apan, azu, ap, kim, kalı, kayu, ançe... ançe, birle, gerek... gerek, ara...ara...

B.İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar

a.Sıralama Bağlacı

Bağlaçlar, iki unsur arasında yer alan ve ardışık olarak gelen eş değer veya eş görevdeki kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. (Sözer, 2008: 135). Bu bağlaçlara hem, takı, ya, ve, ne...ne gibi bağlaçlardır.

b. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar,

Bağlaçlar genellikle cümle başında yer alırken, "kim" ve "tiyü" gibi bağlaçlar bağladıkları unsurun genellikle sonuna gelir. Cümle bağlayıcı niteliğindeki bağlaçlar ise hem cümle başında hem de içinde bulundukları cümlede, önceki cümleye bağlanma işlevini yerine getirirler (Sözer,

2008:135-136). Her bağlaç içinde bulunduğu cümleye göre “eger, çünkü, fakat, mademki, şimdilik, henüz” gibi anlamlar katmaktadır (Sözer, 2008:136).

c. Yineleme Bağlaçları

Birbirinin yerini tutabilecek unsurları bağlayan ve karşılaştıran görevli kelimeler olup yineleme, denkleştirme ve karşılaştırma edatları gibi isimlerle anılan bağlaçlardır (Sözer, 2008: 136).

1.2.3. Ünlemler

Ünlemler, çeşitli duygu ve heyecanları ifade etmek için kullanılan sözcüklerdir Türk Dil Kurumu sözlüğü ünlemi “Sevinç, kıvanç, acı, korku, şaşma vb. duyguları vurgulu olarak anlatan veya seslenme için kullanılan kelime; nida.” şeklinde ifade eder.¹⁵ Eski kitaplarda ünlem karşılığı olarak Arapça bir kelime olan “nida” kullanılmış olup Muâllim Naci Efendi bu kelimeyi “çağırmak, bağırma; ses, savt” şeklinde açıklamıştır (Kurtoğlu, 1995:7). Ferit Develioğlu ise, “çağırma, bağırma, seslenme, ses verme, ünlem” şeklinde açıklar (Develioğlu, 2011:975).

Türkçede az işlenmiş bir konu olan ünlemler, genellikle nitelikleri, kapsamı ve sınıflandırması hakkında ortak noktalar dışında, birbirine uymayan veya eksik kalan değerlendirmelerle karakterize edilir (Korkmaz, 2019:961).

Korkmaz ünlem için yeni bir inceleme ve tanımlamanın gerektiğini vurgular ve şunları söyler: “Ünlem, söz içinde konuşanın çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir şekilde ifade etmek için kullanılan bir söz türüdür. Acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi pek çok duyguyu ifade etmenin yanı sıra, karşındakilere seslenme, çağrıda bulunma, cevap verme, gösterme, soru sorma, onaylama, reddetme veya doğadaki sesleri taklit etme gibi amaçlarla kullanılır.”tanımını yapar (2019:961).

Hacıeminoğlu ünemleri edatlar bölümünde ele alarak “Takdir, temenni, dua, hayret, teessür, pişmanlık vb. duyguları ifade eden edatlar olup her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlerdir.” Olarak tanımlamıştır (2019:109).

Ergin ise edatlar başlığı altında ünlemlere yer vererek “ünlem edatları” başlığını kullanmış ve şu şekilde tanımlamıştır: “Bunlar his ve duyguları, sevinç, üzüntü, acı, nefret, hayıflanma, heyecan vb. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; onaylama, reddetme, soru sorma, gösterme gibi ifade biçimlerini ifade eden edatlardır.” (2020:348-348).

Gülensoy “Duyguları (hissetmek, heyecan, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk, üzüntü), düşünceleri ifade eden veya tabiat seslerini, seslenmeleri, tasdik, red, sorma, gösterme gibi ifade biçimlerini ifade eden edatlardır.” şeklinde ifade eder (2015:130-131).

Gencan “Bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acıma, şaşma gibi duyguları canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklerdir.” şeklinde tanımlamıştır (2001:111).

Banguoğlu, ünlemi kelime türü olarak ele alarak “Bir duyusu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimeler” olarak tanımlamıştır (2019:396).

Bilgegil “çeşitli duygu ve arzularla zapt olunamayan heyecanları yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleninkine denk olabilen insan, ses, çığlık ve sözleri” olarak tanımlar (1984: 229).

Ediskun “Bir heyecanın etkisiyle ağzımızdan çıkarak duygularımızı canlı bir biçimde anlatmaya yarayan kelimeler ve ünlemlerin genel olarak, insanın herhangi beklenmedik bir olay, görülmedik bir yaratık karşısında konuşamaz duruma geldiği anda ağzından çıkıveren ses ya da sesler” şeklinde tanımlar (2005: 322).

¹⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

Akalın “Ünlemlerin anlatımda özel bir yeri vardır, çünkü duyguları, heyecanları, sevinçleri en yalın ve en keskin bir biçimde aktarmaya yardımcı olurlar”¹⁶ ifadesinde bulunur.

Ünlemler, genellikle kendilerini karşılayan kelimelerin ses yapılarından güç alırlar, bu özelliğiyle duyguların sese yansımış biçimleridirler. Söz içinde tek başlarına kullanılabilecekleri gibi, bir ad ögesi ile birleşerek ünlem grubu oluştururlar. Ayrıca, cümle içinde kesin belirli bir yere sahip olmamalarına rağmen, çoğunlukla cümle başında kullanılırlar; ancak cümle sonunda da kullanılabilecekleri durumlar da mevcuttur (Korkmaz, 2019:962).

Ünlemler, anlatım güçlerini karşıladıkları kelimelerin ses yapılarından aldıkları için, dilin diğer kelimelerinden farklı olarak vurgu ve ton bakımından özgün niteliklere sahiptirler. Ayrıca, iki heceli ünlemlerde vurgu genellikle son hecede yer alır (Korkmaz, 2019:964).

Ünlemleri kökenleri bakımından tasnif edecek olursak, bir kısım ünlemler herhangi bir dil bünyesine girmeyerek bunlar ortak kelimelerdir diyebiliriz (Sözer, 2008:200).

¹⁶ TDK, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yayınları, Ankara, 1999.

2. İNCELEME

2.1. Edatlar

2.1.1. Çekim Edatları

Genellikle isimlerden sonra kullanılırlar. İsimler sayesinde anlam kazanmaları ve isimlerle birlikte kullanılmaları nedeniyle, isim hâl eklerine çok benzemektedirler. Çekim edatlarında önemli bir konu da yanlış isimlendirilmesidir. Batılı Türkologlar, Türkçedeki çekim edatları için postposition-preposition terimlerine göre "son çekimli" edat terimini kullanmaktadırlar. Ancak, Türkçede bir ön çekim edatının bulunmadığı ve dolayısıyla son çekim edatının adlandırılmasının hatalı olduğu belirtilmiştir (Hacıeminoğlu, 2019: 78). Bu sebeple "son çekim edatı" terimi hatalı bulunur ve sadece "çekim edatı" terimi kullanılmaktadır.

Çekim edatları, isimlere eklenebilir veya eklenmeyebilir. İsmi'nin yalın veya ekli oluşu, edatın ifade ettiği anlam ile doğrudan ilişkilidir (Sözer,2008:16). Örneğin, yön içerikli edatlar genellikle yalın veya yönelme hâl ekli isimlerden sonra kullanılmıştır. Birliktelik ve mekân içerikli edatlar ise, birçok durumda kullanıldıkları gibi, ilgi hâl ekini almış isimlerden sonra da kullanılmışlardır. Ayrıca, sadece çıkma hâl ekini almış isimlerden sonra kullanılan edatlar da mevcuttur (Sözer, 2008: 16). Üzerinde çalıştığımız eserde yer alan edatlar beyit numaraları ile gösterilmiştir.

2.1.1.1. adın

"-den başka" anlamındadır. İlk olarak Eski Türkçe metinlerde bulunan adın daha sonra Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahalarına ait metinlerde de görülmüştür (Hacıeminoğlu,1984,1). Kelimenin kökeniyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Necmettin Hacıeminoğlu'na göre, adın kelimesi "ad-" fiil köküne "-n" zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur. A.von Gabain'e göre bu edatı isim kökenli saymaktadır, ancak Brockelmann açıklama yapmamıştır. Reşit Rahmeti Arat, adınçığ < adınçığ kelimesini açıklarken adır- fiiline bağladığını ifade eder. Hacıeminoğlu bu edatın ad- fiil köküne bağlandığını belirtir (Hacıeminoğlu, 2019: 78).

Kutadgu Bilig'de "adın" çekim edatıyla kurulmuş toplam otuz iki cümle bulunmaktadır.

İsimlerin –da /-de ayrılma hali ile

[38] *künün yemedi kör tünün yatmadı,*

*seni koldı rabda **adın** koldı*

"Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi.

[1314] *tilinde yorımasu begler sözi*

*meğer edgölükte **adın** ay kızı*

"Ey kuzum, iyilikten başka bir maksatla, ancak beylerin kullanabileceği sözleri ağzına alma."

[1364] *ulırmen ökünüp asıg yok ökünç*

*idim rahmetinde **adın** yok umunç*

"Peşimanlık içinde feryâd ediyorum, fakat peşimanlık fayda vermiyor; rabbın rahmetinden başka bir ümidim kalmadı."

[1372] *ay ilig katıglan meniinde keğin*

*yava kılma öd kün tapuğda **adın***

"Ey hükümdar gayret et, benden sonra ömrünü boşuna harcama; ibâdetle meşgul ol."

[1683] ukuşta **adın** barça erdemlerig

kişi öğrenür ötrü yetlür bilig

“insan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir.”

[3374] *kimiñ oğlı kılsa atada keğin*

*atama anı sen tirigde **adın***

“Öldükten sonra evlâdı kalan bir baba için "yaşamıyor" denilemez.”

[3443] *tilep bulmasa barça zâhid bolur,*

*sabırda **adın** hile bulmaz-turur*

“Yoksa, aradığını bulamayan herkes zâhid olur; sabırdan başka bir çâre bulamadığından, elindeki ile yetinir.”

[3546] *bu üçte **adın** yok bu dünyâ neñi,*

halâl ol ya şübhe harâm ol öñi

“Bu dünya malının yalnız üç vasfı vardır: o ya helâl ya şüpheli yahut haramdır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [B-19],[1380], [4325], [4746], [5598], [5842], [6289]” numaralı beyitlerde “adın” çekim edatının isimlerin –da /-de ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “adın” çekim edatının isimlerin –da /-de ayrılma hali ile toplam on beş cümle bulunmaktadır.

İsimlerin –dın /-din ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “adın” çekim edatının İsimlerin –dın /-din ayrılma hali ile bir cümle bulunmaktadır.

[6517] *cefâdın cefâ oğ kelir ay idim*

*vefâda vefâdın **adın** bilmedim*

“Ey Rabbim, cefadan yine cefâ gelir; vefada vefadan başka bir şey görmedim.”

Zamirlerin –da /-de ayrılma hali ile

[138] *on iki ükek ol bularda **adın***

ķayu iki evlig ķayu birke in

“Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunların bâzıları iki evli, bâzısı ise, tek evlidir.”

[1151] *közin kökke tikti ayur ay idim,*

*seniñde **adın** men idi bilmedim*

“Gözünü göğē dikti ve : — Ey rabbim, ben senden başka bir tanrı tanımadım — dedi”

[1217] *negü teg bolur sen meniñde keğin,*

*meniñ yok saķınçım muniñda **adın***

“Benden sonra ne olacaksın; benim bundan başka bir düşüncem yoktur.”

[1280] *negü kim kereķiñ anıñdın tile,*

*anıñda **adın** yok saña küç bile*

“Neye ihtiyacın varsa, ondan dile; bil ki sana yardım edecek ondan başka bir kuvvet yoktur.”

[3053] *seniñde **adın** yok yölekim maña,*

küvençim sen ök sen umınçım saña

“Benim senden başka istinatgahım yoktur; güvendiğim bizzat sensin, ümidim sendedir.”

[3228] *munıñda **adın** anda tâtat kayu,*

maña körkitü ber tilin sözleyü

“Bunlardan başka orada hangi ibâdet var; söyle, göster.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4315], [4477], [4778], [4980], [5125], [6333], [6431]” numaralı beyitlerde “adın” çekim edatının zamirlerin –da /-de ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “adın” çekim edatının zamirlerin –da /-de ayrılma hali ile toplam on üç cümle bulunmaktadır.

Zamirlerin –dın /-din ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “adın” çekim edatının Zamirlerin –dın /-din ayrılma hali ile üç cümle bulunmaktadır.

[B-20] *kitâb kadrini me biliglig bilir*

*uğuşsuz kişidin **adın** ne kelir*

“Kitabın değerini de bilgili bilir. Anlayışsız kişiden baş- ka ne gelir?”

[7] *uluğluk saña ol bedüklük saña,*

*seniñdin **adın** yok saña tuş teñe*

“Ululuk ve büyüklük sana mahsustur ; sana eş ve denk olan başka biri yoktur.”

[1628] *boluğluğ körürmen yarağ muñı,*

*kiçiglikte taştın **adın** yok müni*

“Ben onun işe yarayacağını ve yetişeceğini görüyorum; yaşının küçüklüğünden başka bir kusuru yoktur.”

2.1.1.2. ara

“arasında” anlamındadır. Eski Türkçe, Karahanlı, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde hiçbir ses değişikliğine uğramadan kullanılmıştır. Bu edatı A.Von Gabain isim kökenli Brockelmann ise fiil kökenli olarak göstermiş fakat iki dil bilimci de açıklamamışlardır (Hacıeminoğlu, 2019: 81). Necmettin Hacıeminoğlu ise “hem bir çekim edatı olan, hem de isim hal eklerini alarak bir isim gibi kullanılan ara sözü, şekil bakımından -ra cihet ekiyle yapılmış bir mekân zarfını hatırlattığı gibi, bir zarf-fiili de düşündürmekte ve bu edatın ar- fiil kökünden -a zarf-fiil ekiyle yapılmış olması ihtimali daha kuvvetlidir” şeklinde ifade etmektedir (2019:81) .

Kutadgu Bilig’de “ara” çekim edatıyla kurulmuş toplam yirmi dokuz cümle bulunmaktadır.

Yalın hali ile

[177] *til asğı telim bar yası ma üküş,*

*ara ögdilür til **ara** miñ söküş*

“Dilin faydası çok olduğu gibi, zararı da çoktur; dil bâzan öğülür, bâzan da çok söğülür.”

[491] *içi ters bolur kör bilişmez kişi,*

*kalın yat **ara** kirse yalnız başı*

“Yalnız başına yabancı bir kalabalık arasına giren ve tanıdığı olmayan insanın hâli çok fena olur.”

[1483] *bayatka tutuzdum muni yalvara,*
tilese küdezegey küyer ot ara

“Onu yalvararak, Tanrıya emânet ettim; o isterse, yanar âteş içinde de olsa, onu korur.”

[1671] *çavıksa kim erse bu yalğan tilin,*
savı bardı yalhuğ ara sen bilin

“Eğer bir kimse yalan söylemekle şöhret bulmuşsa, bil ki, o insanlar arasında dâima bu şöhretle anılır.”

[1694] *uluğ boldı iş tuş ara belgülig,*
bedük boldı begler ara bu külig

“Eşiakrânı arasında yükselmiş olduğu gibi, bu şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu.”

[1975] *meñilig kayu ol maña ay yora,*
kişiklutluğı kim kişiler ara

“Saadet nedir; bana tarif et; insanlar arasında mes'ûd olan kimdir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[2082], [2587], [2700], [2734], [3136], [3145], [3355], [3366], [3425], [3505], [3634], [3669], [3916], [3920], [3930], [4198], [4463], [5345], [5730], [5863], [6608], [6626]” numaralı beyitlerde “ara” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ara” çekim edatının yalın hali ile toplam yirmi sekiz cümle bulunmaktadır.

Ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “ara” çekim edatının ayrılma hali ile kurulmuş bir cümle bulunmaktadır.

[2686] *ağızdın ara ot ara suv çıkar,*
birisi itigli birisi yıkar

“Ağızdan bâzan ateş, bâzan da su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar.”

2.1.1.3 artuk

“-den başka, -den fazla” anlamlarıdır. Necmettin Hacıeminoğlu bu edatı art-u-k şeklinde ifade etmiştir (2019: 82).

Kutadgu Bilig’de “artuk” çekim edatıyla kurulmuş toplam on yedi cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[1356] *munu emdi artuk bağırsaklığın,*
bitip koğtum öt sav kumarı okın

“İşte şimdi, büyük bir bağlılıkla, sana vasiyetim olan öğütlerimi yazıp bıraktım, oku.”

[1721] *işin sürdi ögdülmiş artuk köni,*
küniñe yakın tuttu ilig anı

“Öğdülmiş büyük bir sadâkatle işine devam etti; hükümdar onu gündengüne kendisine yaklaştı.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [2420], [2689], [2938], [3145], [4450], [5052]” numaralı beyitlerde “artuk” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “artuk” çekim edatının yalın hali ile toplam sekiz cümle bulunmaktadır.

-da/ -de ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “artuk” çekim edatının -da/ -de ayrılma hali ile toplam iki cümle bulunmaktadır.

[2503] *ay ilig hâciblarķa saklaŋu ol,*
*bu kaç yerde **artuk** katiğlaŋu ol*

“Ey hükümdar, hâcibler bir kaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret etmelidirler.”

[2484] *tapuğlarda **artuk** bu yinçge tapuğ*
hâciblik-turur baksa yetrü kamuğ

“Dikkat edersen, hizmetler arasında en ince hizmet hâcibliktir.”

Yönelme hali ile

[1707] *kamuğķa yaraşur bu kut ursa yüz,*
*uķuşluğķa **artuk** yaraşur keğ uz*

“Saadet gelirse, herkese yakışır; fakat akıllı insanlar ile daha çok bağdaşır.”

[1709] *biligsizke devlet yaraşsa kelip,*
*biligligke **artuk** yaraşur bilip*

“Saadet bilgisize de gelir ve yakışır da, bunun mâhiyetini daha iyi bildiği için, bilgiliye daha çok yakışır.”

[2519] *hâciblarķa **artuk** küdezgü özüg,*
körürde közüg hem ötügde sözüg

“Hâcibler kendilerini çok gözetmeli, huzurda gözlerine ve mâruzâtta bulunurken de, sözlerine dikkat etmelidirler.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[2676], [4917], [5323]” numaralı beyitlerde “artuk” çekim edatının yönelme hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “artuk” çekim edatının yönelme hali ile toplam altı cümle bulunmaktadır.

Zamirlerle

Kutadgu Bilig’de “artuk” çekim edatının zamirlerle bir cümle bulunmaktadır.

[5186] *tünekte sen **artuk** tileme sevinç,*
sevinç aslı uçmak-turur hem avinç

“Zindanda sen fazla sevinç bekleme; sevinme ve avunma yeri ancak cennettir.”

2.1.1.4. basa

Eski Türkçe, Karahanlı ve Çağatay sahalarında –den sonra, -den öte anlamında çekim edatı olarak kullanılmıştır; fakat A. von Gabain hem de J. Eckmann Ch. M.'de basa'yı çekim edatları arasında göstermemişlerdir. Brockelmann ise bu kelimeyi fiil kökenli çekim edatları arasına almış; Hacıeminoğlu da bas- fiil kökünden –a zarf fiil eki ile oluştuğu görüşündedir (2019: 83).

Kutadgu Bilig'de “basa” çekim edatıyla kurulmuş toplam elli iki cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[139] *kozi yazkı yıldız **basa** uç kelir,*
erentir kuçık birle sançu yorır

“Hamel bahar yıldızdır, sonra Sevr gelir; Cevza ile Seretân dürtüşerek yürür.”

[1491] *yava ıdma boşlağ yığa tut kısa,*
*yığa tutsa oğlan bulur küt **basa***

“Serbest ve başboş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mâni ol; çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur.”

[3442] *öküşüg koğup er aزیğ taplasa,*
*bu er ötrü zâhid bolur kûr **basa***

“Erkek olan, çoğu elde edebildiği hâlde, az ilev iktifa eder; böyle bir insan zâhidlik mertebesine erişir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[55], [136], [140] , [141], [147], [354], [356],[1898], [2091] , [2816], [2976], [3598], [4044], [4392] , [4394], [5280], [5676], [6140]” numaralı beyitlerde “basa” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “basa” çekim edatının yalın hali ile toplam yirmi bir cümle bulunmaktadır.

İsim ve zamirlerde –da/ -de ayrılma hali ile

[132] *anıñda **basa** boldı ikinç onay,*
bir evde kalır on adın iki ay

“Ondan sonra ikinci olarak Müşteri gelir; bir burcda on iki ay kalır.”

[1093] *usanma ölüñ sen meniñde **basa**,*
inanma bu dünyâğa bütme usba

“Gafil olma, benden sonra sen de öleceksin, bu dünyaya inanma, elinden gelirse, ona güvenme.”

[1630] *elig ursa begler kimi eğlese,*
*yakur baş bolur bu beginde **basa***

“Beyler kime el uzatıp, yetiştirirlerse, sonunda beye yakın olur ve sırada beyden sonra o gelir.”

[1821] *törütür öğinde köñül bermese,*
*tilekke tegümez bu anda **basa***

“Tanrı yaratırken, gönül vermezse, insan hiçbir dileğine erişemez.”

[2138] *kaşu beg er atnı sevindürmese,*

kılıç kında çıkmaz anında basa

“Hangi bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz.”

[2193] *beginde basa ilke elgi uzun,*

vezir ol iligke kılınçın sözün

“Beyden sonra, onun yerine, hareket ve söz ile memlekete hükmeden insan vezirdir.”

[3582] *anında basa kör oğul kız-turur,*

oğul kız yükin yüdmek emgek erür

“Ondan sonra çoluk çocuk dünyaya gelir; onların yükünü yüklenmek zahmetli bir iştir.”

[4183] *tağı bir seniinde basa ol kiçig,*

bularnıñ bile ol açığ ya süçig

“Biri de senden sonra gelen küçüklerdir; hayatın acı ve tatlı anları bunlar ile birlikte duyulur.”

[4355] *bularda basa kaç kotu bar adın,*

bağa körse bilgi biligde öñin

“Bunlardan sonra daha bir kaç zümre vardır; dikkat edersen, birinin bilgisi diğerininkinden farklıdır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4361], [4376], [4378], [4439], [4650], [4810], [5009], [5328], [5341], [5416], [5417], [5555], [5559], [5563], [5587], [5906], [6036], [6175], [6179], [6181], [6190]” numaralı beyitlerde “basa” çekim edatının isim ve zamirlerde –da/ -de ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “basa” çekim edatının isim ve zamirlerde –da/ -de ayrılma hali ile toplam otuz cümle bulunmaktadır.

Yönelme hali ile

Kutadgu Bilig’de “basa” çekim edatının yönelme hali bir cümle bulunmaktadır.

[5012] *yaşık yerke yansa yüzün kızlese,*

kömür kırtışı dünyâ yüzke basa

“Güneş batıp, yüzünü gizledikten, dünya yüzüne, kömür gibi, siyah bir deri bağladıktan sonra”

2.1.1.5. berü/ birü / beri

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden günümüze kadar kullanılan bir çekim edatıdır. "-den beri, -den itibaren" anlamına gelir. Kökeni hakkında farklı görüşler vardır. A.von Gabain kelimenin bilinen en eski şeklinin bérü olduğunu ve Brockelmann ile isim kökenli bir kelime olduğu görüşündedirler (Sözer, 2008:21). Hacıeminoğlu, köken bakımından "ber-ü" şeklinde fiil ve zarf fiilinin birleşimi veya "be-rü" şeklinde isim ve yön gösterme fiilinin birleşimiyle oluştuğunu belirterek, bu edatın isim kökenli olduğu konusunda Gabain ve Brockelmann ile aynı düşüncededir (2019:83). Birsal Oruç, Necmettin Hacıeminoğlu’nun görüşüne katılarak ben-ru biçimini de dâhil etmiştir (Sözer, 2008:21). Korkmaz ise ben-ru şeklinde zamir ve yön ekinin birleşiminden oluştuğu görüşündedir (2000: 9). Ayrıca bu edat birçok Türkolog tarafından ben-rü şeklinde açıklanmıştır fakat Hacıeminoğlu bu görüşü zayıf bir ihtimal olarak değerlendirmiştir. Çünkü anlam ve şekil bakımından berü edatını ben zamirine bağlamak imkânsızdır (2019:84).

Kutadgu Bilig'de "berü" çekim edatıyla kurulmuş toplam altı cümle bulunmaktadır.

-da /-de ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig'de "berü" çekim edatının -da /-de ayrılma hali ile toplam dört cümle bulunmaktadır.

[84] *tümen yılda berü tul erdim tulas,*

bu tul tonı suçlup ürüñ keğtim as

"Ben binlerce yıldan beri dul idim, benzim solmuştu; şimdi bu dul libasını çıkarıp, beyaz kakımdan gelinlikler giydim."

[219] *ajunğa apa enmişinde berü,*

uğuşluğ uru keldi edgü törü

"Adem'in dünyaya indiğinden beri iyi nizam dâima anlayışlı insanlar tarafından vaz'edilegelmiştir."

[1941] *maña oğ tapındıñ kiçigde berü,*

körü öğrenü bildiñ edgü törü

"Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek, iyi kanunlar elde ettin."

[6392] *Olarda berü tut bu ödke tegi,*

ne yañlığ eren kıptı begler begi

"Onlardan itibaren bugüne kadar dünyaya ne türlü insanlar ve ne kadar beyler beyi geldi."

-dın/-din ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig'de "berü" çekim edatının -dın/-din ayrılma hali ile toplam iki cümle bulunmaktadır.

[1265] *könüldin berü kıldı edgü duâ,*

ay edgü duâ sen belânı yıga

"Gönülden gelen iyi dualar etti; ey iyi duâ, sen bütün belâları defet."

[4521] *vefâ yok bularda ozadın berü,*

közi kaçsa baksa bu köñli naru

"Bunlarda öteden beri vefa yoktur; gözleri nereye bakarsa, gönülleri oraya akar."

2.1.1.6. bile / birle

"ile, birlikte, beraber" anlamına gelmektedir. Bile Türkçenin çeşitli dönemlerinde kullanılmış olup Eski Türkçe devrinden itibaren hiçbir ses değişikliğine uğramamıştır (Hacıeminoğlu, 2019:84). Bile ve birle aynı kökenli olmasına rağmen farklı görüşler mevcuttur. Brockelmann bile edatını ile edatı ile birlikte düşünüp fiil kökenli olarak kabul etmiştir (Hacıeminoğlu, 2019: 84). A. Von Gabain, bile'nin biçimi hakkında kesin bir şey söylemeyip "bilen" sözcüğünü "bir-le-n" şeklinde açıklamış olup, "birle" sözcüğünü ise "bir-i-l-e" şeklinde açıklamıştır (2003 : 96). Necmettin Hacıeminoğlu, Gabain'in açıklamasının yetersiz olduğunu belirtmiş ve kendi görüşü olarak "bir-ile" biçimini uygun bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, W. Bang'in "bir-le > birle" biçimindeki açıklamasına da değinmiştir (1974:18-21-22). Reşit Rahmeti Arat, bile < birle şeklinde açıklamıştır ve bu görüşe Mecdut Mansuroğlu ve Muharrem Ergin de katılmaktadır

(2019:84). Hacıeminoğlu da bu görüşe Türkçede "-r" sesinin düştüğü görülebilir diyerek katılmıştır (2019:84).

Kutadgu Bilig'de "bile" çekim edatıyla kurulmuş yüz otuz altı cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile (vasıta hali ve ile anlamında)

[173] *kişi söz **bile** kıptı boldı melik,*

ükiş söz başığ yerke kıldı kölik

"insan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi, yere serdi."

[39] *seni kıldı tün kün bu emgek **bile**,*

anı ög sen emdi sevinçin tile

"Bunca zahmet ile gece-gündüz hep seni üstedi ; şimdi sen onu ög ve rızasını dile."

[70] *tümen tü çeçekler yazıldı küle,*

*yıpar toldı kâfûr ajun yık **bile***

"Binlerce çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu."

[3194] *törütti bu evren tuçı evrülür,*

*bayat hükmi taķdir **bile** tezgînür*

"Bu feleği yarattı, durmadan döner; Tanrının hükmü ve takdiri ile hareket eder."

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre "[B-10],[323], [377], [394], [415], [438], [707], [708],[881], [1427], [2969], [2991], [2994], [3040], [3042], [3056], [3194], [3209], [3420], [3429],[3527], [3725], [4088], [4129], [4193], [4199], [4508], [5270], [5570], [5676], [5750], [6201]" numaralı beyitlerde "bile" çekim edatının yalın hal ile (vasıta hali ve ile anlamında) kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "bile" çekim edatının yalın hal ile (vasıta hali ve ile anlamında) toplam otuz altı cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile (beraber, birlikte)

[140] *kür arslan **bile** koşnı buğday başı,*

basa ülgü boldı çadan ya işi

"Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akreb ve Kavs'in arkadaşı Mîzan gelir."

[111] *ata ornu kıldı atı ma **bile**,*

ağın ma taķı bolsu miñ miñ ula

"Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin."

[203] *bilgisiz **bile** hiç sözüüm yok meniñ,*

ay bilge özüüm uş tapuğçı seniñ

"Benim bilgisiz ile hiç bir sözüm yoktur; ey bilgili, işte ben senin kulunum."

[289] *uķuşun ağar ol biligin beğür,*

*bu iki **bile** er ađırlıķ körür*

"İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibâr görür."

[519] *tonın keçti ay toldı turdı örü,*

*küsemiş **bile** çıktı bardı naru*

Ay-Toldı yerinden kalktı ve elbisesini giydi; çıkıp, Küsemiş ile birlikte oraya gitti.

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'n yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[443], [448], [449], [499], [885], [925], [1155], [1660], [1687], [1842], [1979], [2051], [2124], [2125], [2127], [2248], [2252], [2405], [2556], [2621], [2624], [2628], [2630], [2664], [2695], [3038], [3213], [3884], [4171], [4183], [4465], [5484], [5532], [5851], [5964], [6162], [6610]” numaralı beyitlerde “bile” çekim edatının yalın hal ile (beraber, birlikte anlamında) kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “bile” çekim edatının yalın hal ile (beraber, birlikte anlamında) toplam kırk iki cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile (“bir şeyle” anlamında)

[181] *iki neş **bile** er qarımaz özi,*

bir edgü kılınçı bir edgü sözi

“İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır :biri — iyi iş ve diğeri — iyi söz.”

[386] *könülüg bezedi yarukluk **bile**,*

*tilimni bezedi tanukluk **bile***

“Gönülümü aydınlık ile süsledi; dilimi kelime-i şehâdet ile bezedi.”

[457] *ne edgü bolur beg ol edgü kişi,*

*kişilik **bile** itse el kün işi*

Halkın işini insaniyet ile tanzim ederse, o iyi insan ne kadar mes'ûd bir bey olur.

[567] *kamuğka tusulur kör erdemlig er,*

*bu erdem **bile** er tilek ârzû yer*

“Bak, meziyetli insanın her kese faydası dokunur; bu meziyet ile insan bütün arzularına nail olur.”

[768] *bakıp kördi ilig közin imledi,*

*işâret **bile** kelgil oldur tedi*

“Sonra başını kaldırıp, ona baktı ve gözü ile, — Gel, otur! — diye işaret etti.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[B-55], [826], [992], [1342], [1600], [1770], [1711], [1744], [1746], [1750], [1820], [1914], [2019], [2023], [2024], [2026], [2069], [2119], [2128], [2130], [2222], [2315], [2460], [2627], [2647], [2717], [2722], [2756], [2761], [2856], [3009], [4299], [4597], [4601], [4624], [4917], [5037], [5180], [5326], [5445], [5469], [5490], [5508], [5841], [6041], [6346]” numaralı beyitlerde “bile” çekim edatının yalın hal ile (“bir şeyle” anlamında) kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “bile” çekim edatının yalın hal ile (“bir şeyle” anlamında) toplam elli bir cümle bulunmaktadır.

İlgi hali ile

[4167] *tiriglik olarnıñ **bile** ol kadaş,*

kayusın kadaş tut kayusın adaş

“Ey kardeş, hayat onlar ile geçer; onlardan kimini kardeş ve kimini de kendine dost edinmelisin.”

[4174] *tükel üç kotu ol kapuğda kişi,*

*bularnıñ **bile** ol tiriglik işi*

“Kapıdaki insanlar tam üç sınıftır ve hayat işi bunlar ile görülür.”

[4317] *negü teg yorıgu olarnıñ bile,*

munı ma ayu ber maña söz ula

“Onlar ile nasıl bir münâsebet kurmalıyım; söz açılmışken, bunu da bana anlat.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4354], [4401], [4405], [4461]” numaralı beyitlerde “bile” çekim edatının ilgi hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “bile” çekim edatının ilgi hali ile toplam yedi cümle bulunmaktadır.

birle

Kutadgu Bilig’de “birle” çekim edatıyla kurulmuş toplam iki yüz on bir cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile (Vasita hali görevinde “ile, -den, sebebiyle” anlamında)

[1] *bayat atı birle sözüğ başladım,*

törütgen egidgen keçürgen idim

“Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.”

[95] *öger atın ündep ünin türtüşüp,*

küvenç birle avınur sevinçke tuşup

“Ötüşleri ile yarış ederek, adımı anıp, sevinç ve huzur içinde onu ögerler.”

[218] *ukuš birle tuttı ajun tutğuçı,*

bilig birle bastı boğun basğuçı

“Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgi ile yaptı.”

[946] *negü ter eşitgil tapuğ kılmış er,*

tapuğ birle ârzû tilek bulmış er

“Hizmet etmiş ve hizmet ile arzu ve dileğine kavuşmuş olan insan ne der, dinle.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[A-9], [25], [97], [124], [137], [139], [208], [209], [210], [218], [221], [223], [275], [278], [286], [290], [303], [304], [377], [396], [466], [497], [577], [586], [602], [616], [862], [946], [990], [1009], [1022], [1036], [1251], [1308], [1342], [1520], [1799], [1803], [1813], [1838], [1845], [1846], [1905], [1952], [1953], [1958], [1967], [1968], [1970], [2034], [2043], [2139], [2141], [2197], [2202], [2207], [2215], [2220], [2223], [2243], [2249], [2291], [2377], [2409], [2425], [2426], [2427], [2428], [2451], [2472], [2556], [2569], [2625], [2626], [2646], [2702], [2711], [2713], [2720], [2736], [2793], [2797], [2871], [2945], [2979], [2993], [2997], [2998], [3006], [3024], [3042], [3048], [3091], [3168], [3187], [3188], [3222], [3223], [3224], [3304], [3331], [3346], [3400], [3419], [3484], [3542], [3549], [3702], [3706], [3715], [3723], [3897], [3916], [3986], [4053], [4082], [4089], [4128], [4136], [4163], [4168], [4169], [4171], [4173], [4237], [4292], [4315], [4383], [4388], [4413], [4449], [4451], [4635], [4646], [4687], [4689], [4796], [4985], [5043], [5045], [5047], [5048], [5051], [5196], [5199], [5238], [5253], [5285], [5287], [5312], [5403], [5419], [5430], [5472], [5473], [5512], [5554], [5652], [5691], [5750], [5833], [5841], [5911], [5944], [6129], [6183], [6197], [6322], [6330], [6342], [6395], [6418], [6445], [6461], [6463], [6606]” numaralı beyitlerde “birle” çekim edatının Yalın hal ile (Vasita hali görevinde “ile, -den, sebebiyle” anlamında) kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “birle” çekim edatının (Vasita hali görevinde “ile, -den, sebebiyle” anlamında) toplam yüz seksen cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile (“birlikte, beraber” anlamında)

[2] *üküş ögdi **birle** tümen miñ senâ,*

uğan bir bayatka añar yok fenâ

“Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun ; onun için fânîlik yoktur.”

[30] *sevüg savçı **birle** kopurgıl meni,*

elig tuttaçı kıl könîlik küni

“Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret,”onu bana şefaatçi kıl.

[47] *ilâhi küdezgil meniñ köñlümi,*

*sevüg savçı **birle** kopur kopgumu*

“Ey Tanrım, benim gönlümü gözet; kıyamette beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret.”

[92] *bolu bérdi evren ilig bérdi taht*

*tuta bérzü teñri bu taht **birle** baht*

“Felek yardım etti (şansın dönüverdi), sana ülke ve taht verdi. Tanrı bu taht ile bahtını sürdürsün.”

[1343] *bayat atı **birle** sözüğ başladı*

törütgen igidgen keçürgen idi

“Sözüne Kadim Tanrı adı ile başladı. "Yaratan, yetiş- tiren ve göçüren Tanrı!" dedi.”

[1620] *negü ter eşitgil bu şir ayğuçı,*

*sözüğ mani **birle** tizip kodğuçı*

“Şiir söyleyen ve sözü mâna ile birlikte dizip, bize bırakan insan ne der, dinle.”

[2578] *munar meñzer emdi bu beytig okı,*

*sözi mani **birle** ukulğay tağı*

“Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; sözü ile birlikte mânası da anlaşılır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[126], [161], [461], [676], [1040], [1978], [2049], [2559], [3261], [3490], [3584], [4384], [4415], [4713], [5313], [5760], [6570]” numaralı beyitlerde “birle” çekim edatının Yalın hal ile (“birlikte, beraber” anlamında) kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “birle” çekim edatının (“birlikte, beraber” anlamında) toplam yirmi dört cümle bulunmaktadır.

Zamirlerin ilgi hali ile (“ile, birlikte, beraber, -den” anlamlarında)

Kutadgu Bilig’de “birle” çekim edatının zamirlerin ilgi hali ile (“ile, birlikte, beraber, -den” anlamlarında) toplam altı cümle bulunmaktadır.

[676] *özüm kayda bolsa kamuğ ârzûlar,*

*meniñ **birle** yügrür maña öz ular*

“Nerede olursam-olayım, bütün arzular benimle beraber yürür ve bana bağlanır.”

[860] *maña ay könîlik kayu ol köni,*

*anıñ **birle** yalñuğ yarutsa küni*

“Bana doğruluğu anlat, hangi şey doğrudur; insan onunla gününü nasıl aydınlatır.”

[1702] *kimin **birle** devlet yaraşsa kelip,*

köñül kodkı tutğu kiçiglik kılıp

“Saadet gelip, kiminle bağdaşırsa, o kimse tevâzû göstermeli ve alçak gönüllü olmalıdır.”

[1712] *biligsizke devlet kelir erse kut,*

*turumaz bu devlet anıñ **birle** büt*

“Bilgisize saadet ve ikbâl gelirse de, bil ki, bu sâadet onda devamlı olmaz.”

[3151] *meni **birle** bolsa meniñ ol kıadaş,*

kamuğ işke bolğay anıñ bilgi baş

“Benim bu akrabam burada yanımda bulunsa idi, o bize her işte bilgisi ile rehberlik ederdi.”

[3777] *yazuğum telim erse rahmet me bar,*

*anı kıl meniñ **birle** sendin yarar*

“Günahım çok ise, senin'rahmetin de var; bana karşı rahîm ol; sana bu yakışır.”

2.1.1.7. **burun**

“-den önce, ilk” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin kökeni hakkında tek görüş bur-u-n > buru-n > burun biçiminde Hacıeminoğlu tarafından açıklanmıştır, fakat (?) koyarak belirsizliğini ifade etmiştir (1971: 28). Eski Türkçede "burun" veya "hortum" anlamında kullanılan sözcük, Karahan Türkçesinde ilk defa edat görevinde kullanılmıştır (Sözer, 2008:29). Hacıeminoğlu burun edatının daima ayrılma hali ile kullanıldığını ifade etmiştir (2019: 86).

Kutadgu Bilig'de “burun” çekim edatıyla kurulmuş toplam üç cümle bulunmaktadır.

-da / -de; -dın/ -din ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig'de “birle” çekim edatının -da / -de; -dın/ -din ayrılma hali ile toplam üç cümle bulunmaktadır.

[220] *kayu öğte erse bu künde **burun**,*

biligligke tegdi beğükreğ orun

“Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer dâima bilgiliye kısmet olmuştur.”

[4298] *ayâ beg boluğlı boğunda **burun**,*

burun id bu beglik sen itgil orun

“Ey halkın ileri geleni olan bey, bu beyliği önceden bırak ve kendine bir yer hazırla.”

[5874] *ıdı yakşı aymış kişide **burun**,*

sözüg tuñla kılma köñülde orun

“insanların ilen geleni çok iyi söylemiştir: sözü dinle, fakat her söze gönlünde yer verme.”

2.1.1.8. **içre**

Eski Türkçeden itibaren hiçbir ses değişikliğine uğramamış “içinde, içine” anlamına gelen bir çekim edatıdır (2019: 87). Kelimenin kökeni hakkında genel bir görüş birliği vardır. Kelime, iç-re biçiminde açıklanmış ve ismin üzerine gelen yön eki, yer ve zaman zarfı türetmektedir (Korkmaz, 2000:8) Hacıeminoğlu bu çekim edatının daha çok mekân zarfı görevi gördüğünü belirtmiştir (2019: 87). Ayrıca Karahanlı Türkçesinde çekim edatı olarak yalın isimlerle kullanımı yaygındır (Sözer, 2008:36).

Kutadgu Bilig'de "içre" çekim edatıyla kurulmuş toplam on üç cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[2791] *bolur karşı içre ağıçı işi,*

özin keğ küdezgü bu yanlıg kişi

"Hazinedarın işi saray içinde olur; hükümdarın yakınında çalışan kimseler kendilerine çok dikkat etmelidirler."

[3099] *el içre negü bar yarağsız yavuz,*

boğun hâli açğıl maña örtme söz

"Memleket içinde kötü, uygunsuz neler var; bana halkın vaziyetini anlat, benden bir şey gizleme."

[3521] *tünekte ne ârzü tiler sen tilek,*

tilek uçmak içre bolur kut yölek

"Zindanda ne gibi arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve saadet cennet içinde bulunur."

[3989] *bilir-men bayatım sevinçi kamuğ,*

tapuğ tâat içre turur ay uluğ

"Biliyorum, Tanrının rizâsı hep ibâdet ve tâat içindedir, ey ulu."

[4122] *üçünç karşı içre köni tutsa öz,*

yırak tutsa tehsiz yarağsızda köz

"Üçüncüsü — saray içinde doğru hareket etmeli; uygunsuz ve yakışsız işlerden uzak durmalıdır."

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre "[3522], [4681], [5185], [5237], [5239], [5353],[5366], [5848]" numaralı beyitlerde "içre" çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "içre" çekim edatının isimlerin yalın hali ile toplam on üç cümle bulunmaktadır.

2.1.1.9. karşı

Çekim edatı olarak Kaşgarlı'dan itibaren kullanılmaya başlanmış olup "-a doğru, -a karşı" anlamlarına gelmektedir (Hacıeminoğlu,2019: 87). Necmettin Hacıeminoğlu kelimenin kökeni karşı-ş-u > karşı biçiminde açıklamış ve Eski Türkçede, Uygur ve Karahanlı metinlerinde utru edatının görevini görmekte olduğunu ifade etmiştir (2019: 87). Clauson ve Ergin de kelimenin kökeni hakkında aynı görüşü paylaşmaktadırlar (Sözen, 2008: 39). Ayrıca Hacıeminoğlu, yapı bakımından birincisinin "kar-", ikincisinin ise "karış-" fiilinden farklı eklerle yapılmış birer zarf fiil olma ihtimalini düşünmektedir (2019,87). Kamil Tiken de bu görüşe katılmış ve kelimenin zarf fiilinden geldiğini ifade etmiştir (1997,36).

Kutadgu Bilig'de "karşı" çekim edatıyla kurulmuş bir cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

Kutadgu Bilig'de "birle" çekim edatının yalın hali ile bir cümle bulunmaktadır.

[6211] *yaşıq yerke endi yüzün kızledi,*

kalık karşı keldi izin izledi

"Güneş yere indi ve yüzünü gizledi; gökyüzü ona karşı yükselerek, onun izini takip etti."

2.1.1.10. keğin

“-den sonra,-den öte, arkada, batıda, öte tarafta” anlamlarına gelmektedir. Clauson şüphesini belirterek kedin sözünün “arka” anlamına gelen ké sözünden türediğini söylemiştir (1972: 424). Hacıeminoğlu, kelimenin kökenini Köktürk ve Uygur metinlerinde görülen mekân zarfı görevindeki "kidin" ile açıklar, ancak kesin bir ifade kullanmaz. "Kid" sözünün "geri, arka" anlamındaki bir kökten geldiğini ifade eder ve Clauson gibi "ki" köküyle ilişkilendirir. (Hacıeminoğlu,2019: 88). Birsal Oruç ise kid-i-n şeklinde açıklamıştır (1994, 423). Ayrıca Hacıeminoğlu, ki'nin hem bir isim olarak hem de bir fiil olarak kabul edilse de, kelimenin "ki'den türediği kesindir" ifadesinde bulunur ve ki'nin bir fiil kökü olduğunu açıklar (2019,88).

Kutadgu Bilig'de “kedin” çekim edatıyla kurulmuş toplam yirmi beş cümle bulunmaktadır.

-da/-de ve-dın/-din ayrılma hali ile

[1217] *negü teg bolur sen meniñde keğin,*

meniñ yok saķınçım muniñda ağın

“Benden sonra ne olacaksın; benim bundan başka bir düşüncem yoktur.”

[1230] *seniñde keğin men tirig turmayın,*

seniñ kadğuların közün körmeyin

“Ne olurdu, senden sonra yaşamasa idim ve senin bu ıstıraplarına şahit olmasa idim.”

[1277] *meniñde keğin sen negü kılğunı,*

ayayın eşitgil uķulmuş teñi

“Benden sonra ne yapacağını sana anlatabildiğim kadar söyleyeyim, dinle.”

[1372] *ay ilig katıgılan meniñde keğin,*

yava kılma öd kūn tapuğda ađın

“Ey hükümdar gayret et, benden sonra ömrünü boşuna harcama; ibâdetle meşgul ol.”

[1460] *isiz öñdi ursa özi öz öğin,*

isiz koğtı atın özinde keğin

“Bir kimse kendi zamanında kötü teamül vaz'ederse, kendisinden sonra kötü bir nâm bırakmış demektir.”

[1584] *negü kıldı öğlek atañda keğin,*

sevinçmü berür ya saķınç kadğudın

“Babandan sonra felek sana neler yaptı; sem sevindirdin mi, yoksa yerindirdi mi?”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[2374], [3023], [3132] [3374], [3389], [3614], [3786], [4850] [4933], [5291], [5294], [5541], [6076], [6077], [6085], [6086], [6173], [6258], [6333]” numaralı beyitlerde “kedin” çekim edatının -da/-de ve-dın/-din ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “kedin” çekim edatının -da/-de ve-dın/-din ayrılma hali ile toplam yirmi beş cümle bulunmaktadır.

2.1.1.11. **ƙoɗi**

“-den aşağı, -a doğru” anlamlarına gelen bir mekân zarfıdır (Hacıeminoğlu,2019: 88). A. Von Gabain'e göre "kod-" fiilinin zarf-fiil şeklinde olduğu görüşü, dilciler arasında kabul görmüş ve yaygın olarak benimsenmiştir (Hacıeminoğlu,2019: 88)

Kutadgu Bilig’de “ƙoɗi” çekim edatıyla kurulmuş toplam on bir cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

Kutadgu Bilig’de “ƙoɗi” çekim edatının yalın hali ile üç cümle bulunmaktadır.

[72] *ƙaz ördek ƙuęu ƙıl ƙalılıkıę tuɗı,*

*ƙaƙılayu ƙaynar yoğaru **ƙoɗi***

“Kaz, ördek, kuğu ve kılkuyruk fezayı doldurdu; bağırışarak, bir yukarı bir aşağı, kaynaşıyorlar.”

[119] *bolu bersü evren tuçı evrilü,*

***ƙoɗi** bolsu düşmân başı ƙavrılı*

“Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aşağı eğik olsun.”

[3284] *ƙoɗi ıɗtı kesme yaruk yüz tuɗı,*

*sevüğ zülfı toɗı yoğaru **ƙoɗi***

“Perçemini aşağı salıverdi, parlak yüzü kapandı ve güzel zülfü her tarafı kapladı.”

Ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “ƙoɗi” çekim edatının ayrılma hali ile dört cümle bulunmaktadır.

[3290] *Yakın tegdi erse kadaşka barıp,*

*atındın **ƙoɗi** tüşti tegdi yorıp*

“Akrabasına yaklaşınca, atından aşağı indi, yürüyerek, kapısına geldi.”

[4311] *Kaya yankusındın **ƙoɗi** bolmağıl,*

seni sen teseler anı senlegil

”Kaya yankısından daha aşağı kalma; sana "sen" diyenleri sen de senle.”

[4779] *Özüñde **ƙoɗi** al kisi alsa sen,*

bedük tüp ke yakma bulun bolęa sen

“Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun.”

[4181] *Kisi alsa özde **ƙoɗi** al köni,*

sevinçin keçürgey sen üdlek küni

“Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin.”

Bulunma hali ile

Kutadgu Bilig’de “ƙoɗi” çekim edatının bulunma hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[4712] *ƙanı ol bayat-men tegüçi otun,*

*teñizde **koğı** ıdı teñri töbün*

“Ben Tanrırım” diyen ve sonunda Tanrının denizin dibine gönderdiği küstah nerede.”

[4713] *kanı ol bu dünyâ neñin tergüçi,*

*neñi birle yerde **koğı** barguçı*

“Bu dünya malını toplayan ve malı ile birlikte yerin dibine geçen;insan nerede.”

Yönelme hali ile

Kutadgu Bilig’de “kodı” çekim edatının bulunma hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[773] *anı kördi erse bu ay toldı çın,*

*katıg korktı özke **koğı** aldı tın*

“Bunu görünce, Ay Toldı, gerçekten, çok korktu ve nefesi kesildi.”

[1526] *eğiz boldı ornı ay kutluğ kuta,*

*töñitse **koğı** ense boldı yuta*

“Ey devletli, onun yeri yükseklerdedir; onun yükselmesi saadet, aşağı inmesi felâkettir.”

2.1.1.12. meñiz / meñiz

“gibi, görünüş, güzellik” anlamlarına gelmektedir. Hacıeminoğlu kelimenin kökenini mengiz < beñiz < ben+i-z? şeklinde açıklamıştır (2019: 89) .

Kutadgu Bilig’de “meñiz” çekim edatıyla kurulmuş toplam dört cümle bulunmaktadır.

Yalın hali ile

Kutadgu Bilig’de “meñiz ” çekim edatının yalın hali ile dört cümle bulunmaktadır.

[96] *bu törlüg çeçek yerde munça beğiz,*

*yazı tağ kır opri yaşıł kök **meñiz***

“Yerde bin bir çiçek, bin bir manzara, düzlük, dağ, sahra,vadi yeşil ve mavi renkler ile örtülmüş.”

[97] *ķayusı yıdı birle tapnur tapuğ,*

*ķayu körk **meñiz** birle açtı ķapuğ*

“Kimi kokusu ile kulluk eder; kimi güzelliği ile harimine girer.”

[733] *tükel bolsa kör ay bu ağsa eğiz,*

*yana irlü törķir kiter körk **meñiz***

“Ay büyüyüp, tamamlanarak, en yüksek noktaya çıkınca, tekrar eksilmeğe başlar ve güzelliği gider. “

[3720] *bir ol bar seziksiz ķalı ķançasız,*

*köñülde yıraķ tutğu okşag **meñiz***

“ O bir ve vardır; şüphesiz, nasılsız ve nicesizdir; onu düşünürken, ona bir benzer ve şerik tasavvur etmemelidir.”

2.1.1.13. misâli

“gibi” anlamına gelmektedir. Hacıeminoğlu kelimenin kökenini misâli < misâl+i biçiminde açıkla (Hacıeminoğlu,2019: 89).

Kutadgu Bilig’de “misâli” çekim edatıyla kurulmuş bir cümle bulunmaktadır.

[2684] *bu ağız misâli üñür sanı teg,*

sözüg çıkısa andın sehar tanı teg

“Bu ağız bir in gibidir; sözün oradan çıkarsa, seher yeli gibi olur;”

2.1.1.14. naru /nari

Karahanlı metinlerinden itibaren görülen naru/ nari mekân zarfı olup “-den sonra, -den itibaren” anlamlarına gelmektedir (Hacıeminoğlu,2019:89). Hacıeminoğlu, Türkçede kelime başında "n-" sesinin bulunmadığı için buradaki "n-ya-arı" sözüne sonradan eklenmiş ya da Uygurca'daki "ınaru"nın, bilinmedik bir sebepten "naru" şekline dönüşmüş olabileceğini belirtir ve edat olarak Karahanlı ve Çağatay sahalarda kullanıldığını ifade eder (2019:89).

Kutadgu Bilig’de “naru” çekim edatıyla kurulmuş toplam yirmi altı cümle bulunmaktadır.

İsimlerin ayrılma hali

[597] *bu künde naru sen kıyılma tapın,*

tapınsa öter beg tapuğçı haqın

“Bugünden itibaren sen dürüstlikle hizmete başla; elbette bey hizmet edenin hakkını öder.”

[3218] *ikide naru barça yılkı sanı,*

tilese munı tut tilese anı

“Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et; hangisini istersen, onu seç.”

[3827] *özüm bargu ermez bu yerdin naru,*

özün emgetip kelme yandru berü

“Ben buradan kalkıp, oraya gidecek değilim; kendini zahmete sokup, tekrar buraya gelme.”

[6259] *bu künde naru sen taşırtı turup,*

bodun küçlerin kör bağırsak bolup

“Bugünden itibaren sen dışarıda halka şefkat göster ve onun derdleri ile meşgul ol.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[754], [4849], [5457], [5611], [5614], [6223], [6409]” numaralı beyitlerde “naru” çekim edatının isimlerin ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “naru” çekim edatının isimlerin ayrılma hali ile toplam on bir cümle bulunmaktadır.

Zamirlerin ayrılma hali

[266] *anında naru barça yılkı sanı,*

tilese munı tut tilese anı

“ Bunlardan başkalarının hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı istersen o tarafı tut.”

[607] *tapındı bu ay toldı anda naru,*

tapuğda kıyılmadı erte turu

“Bu AyToldı o günden itibaren hizmete başladı; her gün erkenden kalktı ve hizmette kusur etmedi.”

[1444] *sarây ol ajun kör bu kazganç yeri,*

*negü bulsa munda **naru** ıd yori*

“Dünya bir saraydır, bir kazanç yeridir; buradan oraya götürebileceğin ne varsa, götür.”

[1591] *ilig aydı munda **naru** ay oğul,*

maña tapnu turğıl çökürme köñül

“Hükümdar:— Ey oğlum —dedi— bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut.”

[4070] *bu yerke tegi ol tapuğçı kırı,*

*munıñda **naru** yok ağırlık kırı*

“Hizmetkârların dereceleri buraya kadardır; bundan sonra onlar için artık bir yükseliş derecesi yoktur.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[952], [1570], [1591], [1605], [3073], [3165], [3578], [3742], [4043], [5624], [5941]” numaralı beyitlerde “naru” çekim edatının zamirlerin ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “naru” çekim edatının zamirlerin ayrılma hali ile toplam on beş cümle bulunmaktadır.

2.1.1.15. otra

Karahanlı döneminde görülmekte olup “arasında, ortasında” anlamlarına gelmektedir. Hacıeminoğlu kelimenin ortu< orta < otra şeklinde geliştiğini ve son halini aldığını ifade etmiştir (2019:89).

Kutadgu Bilig’de “otra” çekim edatıyla kurulmuş bir cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

Kutadgu Bilig’de “otra” çekim edatının yalın hali ile bir cümle bulunmaktadır.

[3386] *kime mindi saķın kisi alğuçı,*

*teñiz **otra** kirdi kime miñüçi*

“Evlenen kimseyi bir gemiye binmiş farzet, gemiye binen kimse denize açılır.”

2.1.1.16. oza

Karahanlı ve Harezmi metinlerinde görülen “önce, -den önce, -den beri” anlamlarına gelen oz- “geçmek” fiilinin zarf fiil şeklidir (Hacıeminoğlu,2019: 90). Hacıeminoğlu daha çok zaman ve mekân zarfı olarak kullanıldığını ifade etmiştir (2019: 90).

Kutadgu Bilig’de “oza” çekim edatıyla kurulmuş toplam on dört cümle bulunmaktadır.

İsim ve zamirlerin ayrılma hali ile

[51] *atik erdi aşnu kamuğda **oza**,*

bayatka bütügli köñül til tüze

“Başta, her keşten önce, Tanrıya inanmış, gönülü ve dili dürüst (sıddîk) olan Ebû Bekir gelir.”

[250] *körü tursa bizde oza barguçı,*

ğara tut ya begler ajun tutğuçı

“Bizden önce göçenlere dikkar edersen, ister halktan , ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun,”

[1236] *telim dünyâ yegli seniñde oza,*

ğodup bardı barça bu inçık öze

“Senden önce dünyanın zevkini tadan çok kimse, ahvah ederek, onu bırakıp gitti.”

[1475] *negü ter eşitgil ögi yetmiş er,*

ölümüğ ölürde oza ukmış er

“Alalı eren ve ölümü, ölmeden önce, anlamış olan insan ne der, dinle.”

[2957] *bu ögdülmüş aydı bu begler öze,*

tapuğçı ģağı bar tapuğda oza

“Ögdülmüş dedi: — Beyler üzerinde hizmetkârın, daha hizmete başlamadan evvel, bir alacağı vardır.”

[4993] *muniğda oza barmadım men añar,*

öz asğı tiler erdi mendin sınar

“O benden bir fayda beklediğı için, bundan önce ben ona gitmedim.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [B-1], [1885], [5151], [5178], [5563], [5714], [5966], [6165]” numaralı beyitlerde “oza” çekim edatının İsim ve zamirlerin ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “oza” çekim edatının İsim ve zamirlerin ayrılma hali ile toplam on dört cümle bulunmaktadır.

2.1.1.17. öğin

“-den başka, -den ayrı” anlamlarına gelen kelimenin çekim edatı olarak kullanılışına *Kutadgu Bilig*’ten itibaren (Hacıeminoğlu,2019: 90).

Kutadgu Bilig’de “öğin” çekim edatı ile toplam yedi cümle bulunmaktadır.

Ayrılma hali ile

[2819] *tilemişte bulsa tilegli neğin,*

yanut kılsa bolmaz cânında öğin

“isteyen istediğini zamanında bulursa, buna karşılık icâbında canını feda eder.”

[2942] *sevüğ cân özele iminde imin,*

ğolup bulmadım men özümde öğin

“Aradım, aziz can için kendimden daha emin başka bir kimse bulamadım.”

[3348] *kişide öğin boldum erse ģalı,*

ğuruğ sözlemez-men ne ģibet tili

“İnsanlardan ayrı yaşıyorsam, buna mukabil boş söz de sarfetmiyorum ve dedikodu yapmıyorum.”

[3535] *birig beglenür kör tağı bir begin,*
oқыu-turur tegme künde öñin

“Birini kendisine bey olarak seçer; fakat bakarsın, her gün başka bir beyi çağırmakta devam eder.”

[4336] *er atta öñin beg kişisinde taş,*
katılğı kişiler bu ol ay kıdaş

“Hizmetkârlardan başka ve beyin adamları dışında, münâsebette bulunacak kimseler şunlardır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4355], [4518], [6465]” numaralı beyitlerde “öñin” çekim edatının ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “öñin” çekim edatının ayrılma hali ile toplam yedi cümle bulunmaktadır.

2.1.1.18. ötrü/ ötürü

“-den sonra, -den dolayı, sebebiyle” anlamlarına gelmektedir ve Karahanlı sahasında “-den dolayı” anlamında kullanılmıştır. (Hacıeminoğlu,2019: 90). Zeynep Korkmaz, kelimenin Eski Türkçeden itibaren kullanıldığını belirtir ve "öt-gür-ü/öt-kür-ü > ötür-ü > ötrü" şeklinde açıklar, ayrıca "-ü" zarf fiilin kalıplaşmış olduğunu ifade eder (2000: 64-65). Bu ifadeye Hacıeminoğlu, Gabain ve Marcel Erdal katılmaktadır. Tuncer Gülensoy da aynı düşüncüyü paylaşmakla birlikte, "-ü" zarf fiil ekini fiilden edat yapan ek olarak nitelendirmiştir.(2007: 676). Bu edat Karahanlı Türkçesinde daha geniş bir kullanım çeşitliliği sahip olduğu görülmüştür. (Sözer, 2008:54).

Kutadgu Bilig’de “ötrü” çekim edatı ile toplam on iki cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

Kutadgu Bilig’de “ötrü” çekim edatının yalın hali ile beş cümle bulunmaktadır.

[36] *oқыı ol erdi bayattın saña,*
sen ötrü köni yolğa kirdiñ toña

“O sana Tanrı tarafından gönderilen dâvetçi idi; sen bu sayede doğru yola girdin, ey yiğit.”

[635] *қыу erse begler tapуғчы құлın,*
tapındурғу ötrü ақınса yolın

“Hangi kul olursaolsun, önce ona hizmet gördürmeli; ondan sonra usûlü dâiresinde ihsanda bulunmalıdır.”

[767] *ilig ötrü turdı ađaқın öri,*
ilig sözlemedi bir ança turu

“Hükümdarın karşısında ayakta durdu; hükümdar ona bir müddet hiç bir şey söylemedi.”

[1597] *kimin emgeki kirse kimke birer,*
yanutın öküş қıl sen ötrü аңар

“Kimin sana bir az emeği geçerse, sen ona karşılık daha fazlasını yapmalısın.”

[2732] *қışide talula bu iki қиғи,*

añar ötrü bergil bu iki eşig

“İnsanlar arasında şu iki kişiyi seç ve onlara şu iki işi ver.”

Ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “ötrü” çekim edatının ayrılma hali ile üç cümle bulunmaktadır.

[853] *yakın bolğa sen künde ötrü maña,*

ağırlık açığ artğa mendin saña

“Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın ve benden sana karşı itibar ve ihsan artacaktır.”

[1166] *oğul kızda ötrü ata yer etin,*

oğul kız atamaz atası atın

“Oğul kızdan dolayı baba dâima eziyet çeker; fakat oğul kız babasının adını dahi anmaz.”

[2599] *yalavaçtın itlür telim törlüg iş,*

yalavaçtın ötrü kelür körklüg iş

“Pek çok işler elçiler ile görülür; iyi neticeler elçiler vâsıtası ile elde edilir.”

Vasıta hali ile

Kutadgu Bilig’de “ötrü” çekim edatının vasıta hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[2629] *bitise okısa eşitse sözüg,*

anın ötrü bilge kıllur er özüñ

“Yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden de istifâde etmelidir; insan bu suretle âlim olur.”

[2886] *anın ötrü bolsa içiş tutğuçı,*

yarağay bu işke yetilgey küçi

“Bu işe içkiyi iyi muhafaza eden ve bunu hazırlamağa muktedir böyle biri münâsip olur.”

İlgi hali ile

Kutadgu Bilig’de “ötrü” çekim edatının yalın ilgi ile bir cümle bulunmaktadır.

[2601] *yana bilse söznüñ içi hem taşı,*

itilse anıñ ötrü tüzmiş işi

“Vazifesinde muvaffak olabilmesi için, elçinin bir de sözün içini ve dışını bilmesi lâzımdır.”

Yönelme hali ile

Kutadgu Bilig’de “ötrü” çekim edatının yönelme hali ile bir cümle bulunmaktadır.

[1961] *boğunğa talısı kerek alp atım,*

beğük işke ötrü bu bolsa titim

“Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür.”

2.1.1.19. öze / üze

“üzerine, üzerinde, üst, ile” anlamındadır. A. Von Gabain'e göre, "-üz"ün "büyümek, yetişmek" fiilinin üzerine gelen "-e" zarf fiil eki ile kelimenin olduğu görüşündedir (2003: 95). Reşit Rahmeti Arat ve W. Bang, kelimeyi "öze" şeklinde okumuşlardır (Hacıeminoğlu,2019: 91). Caluson ise kelimeyi “üze” şeklinde kabul etmiştir (1972 :280). Eski Türkçeden itibaren son çekim edatı olarak kullanılan öze/üze edatı, Karahanlı Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra yaygın olarak kullanılmıştır (Sözer,2008: 56).

Kutadgu Bilig'de “öze” çekim edatı ile toplam elli üç cümle bulunmaktadır.

Yalın hali ile

[79] *elik külmiz oynar çeçekler öze,*

sıgun muyğak aǵnar yorır tep keze

“Karacalar, dişierkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişierkek, sıçrayıp oynuyarak koşuşuyorlar.”

[93] *ajun tındı ornap bu kaçan öze,*

anın ıdı dünyâ tañuqlar tüze

“Hakan tahta oturunca, dünya âsâyiş buldu; bundan dolayı dünya ona şâhâne hediyeler gönderdi.”

[302] *yağız yer öze yalñuk oǵlı elig,*

kötürdi kamuğka yetürdi bilig

“İnsanoğlu kara yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisi ile nüfuz etti.”

[343] *bu kaç neñ birikse biregü öze,*

anıñdın yırar ol ıduk küt teze

“Bu bir kaç şey bir kimse üzerinde toplanırsa, mübarek saadet ondan kaçır, uzaklaşır.”

[382] *ödürdi törütti yaruttı köñül,*

köni yol öze tuttı köñlüm amul

“Seçti, yarattı ve gönülü aydınlattı; gönülümü iman içinde, doğru yol üzerinde tuttu.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[358], [393],[410],[709], [843], [821], [1218], [1236], [1747], [1784], [1885], [1888], [2037], [2186], [2330],[2795], [2901], [2953], [2957], [3056], [3118], [3197], [3376], [3440], [3447], [3725], [3731], [3735], [3942], [4064], [4067], [4194], [4653], [4716], [5010], [5170], [5192], [5195], [5262],[5285], [5499], [5502], [5572], [5579], [5820], [6311], [4056], [5197]” numaralı beyitlerde “öze” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “öze” çekim edatının yalın hali ile toplam elli üç cümle bulunmaktadır.

2.1.1.20. sıñar / sıñaru

Uygur metinlerinden itibaren görünen “-den yana, cihetine, tarafına” anlamlarına gelen bir çekim edatıdır (Hacıeminoğlu,2019: 91). Hacıeminoğlu kelimenin kökeni hakkında kesin bir şey söylememekle birlikte añar, muñar, añar, muñar gibi bünyesinde -garu ekinin varlığı kesindir demiş ve Karahanlı ve Harezmi metinlerinde de çekim edatı olarak kullanıldığını belirtmiştir (2019: 91).

Kutadgu Bilig'de “sıñar” çekim edatı ile toplam yedi cümle bulunmaktadır.

Ayrılma hali ile

[1786] *çığayka üledi ökü neñ tavar,*

köñül tüzdi rabka kamuğdın sıñar

“Fakirlere çok eşya ve mal dağıttı; her hususta Tanrı'ya gönül bağladı.”

[4109] *özüñni arığ tut kamuğdın sıñar,*

arığ ol bu begler arığ neñ sever

“Her bakımdan kendini temiz tut; bu beyler temizdir ve temiz şeyleri severler.”

[4993] *munıñda oza barmadım men añar,*

öz asğı tiler erdi mendin sıñar

“O benden bir fayda beklediği için, bundan önce ben ona gitmedim.”

[5538] *saña kim tusulur tusulğıl añar,*

tusulmaz kişig kıl özüñde sıñar

“Sana kim faydalı ise, sen de ona faydalı ol; faydasız kimseyi kendinden uzak bulundur.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'n yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[3721], [4792], [6386]” numaralı beyitlerde “sıñar” çekim edatının ayrılma hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “sıñar” çekim edatının ayrılma hali ile toplam dokuz cümle bulunmaktadır.

2.1.1.21. tapa

“-a doğru” anlamındadır. Hem çekim edatı hem zarf olarak kullanılan kelimenin, Gabain'in tap- "bulmak" fiili üzerine gelen "-a" zarf fiili ile oluşturduğunu ifade etmiştir. (2003: 94). Bu görüşe Clauson, Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu da katılmıştır. Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra kullanımı yaygındır (Sözer, 2008: 72).

Kutadgu Bilig'de “tapa” çekim edatı ile toplam on dört cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[578] *hâcib kirdi ilig tapa yüz urup,*

iligke ötündi adağın turup

“Hâcib dönüp, hükümdarın huzuruna girdi ve ayakta durarak, keyfiyeti ona arzetti.”

[889] *isizler yakın bolsa begler tapa,*

uzadı isiz elgi ilke tüp e

“Beylerin etrafını kötüler çevirirse, memlekete tamamen kötüler hâkim olur.”

[3289] *eğerledi terkin atını tutup,*

kadaşı tapa bardı evdin turup

“Atını tutup, derhal eyerledi; oradan kalkıp, akrabasına doğru gitti.”

[5014] *atın mindi keldi iligke turup,*

tüşüp kirdi ilig tapa yol qolup

“Atına bindi ve oradan kalkıp, doğruca hükümdarın sarayına geldi; atından inip, müsâade isteyerek, huzura çıktı.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4970], [5654], [5973], [6384], [5033], [5035], [5446], [5661], [5662],

[5678]" numaralı beyitlerde "tapa" çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "tapa" çekim edatının yalın hali ile toplam on dört cümle bulunmaktadır.

2.1.1.22. taparu

"-a doğru, -a karşı" anlamına gelen yön bildiren tapa sözü üzerine -ru yön gösterme eki eklenmiş ve bu ek kelimenin manasını kuvvetlendirmiştir (Hacıeminoğlu, 2019: 91). Karahanlı Türkçesinde kullanılan edat, yalın isimlerin yanı sıra ilgi hal eki almış zamirlerin sonrasında da görülmüştür (Sözer, 2018: 75).

Kutadgu Bilig'de "taparu" çekim edatı ile toplam üç cümle bulunmaktadır.

İsimlerin yalın hali ile

Kutadgu Bilig'de "taparu" çekim edatının isimlerin yalın hali ile üç cümle bulunmaktadır.

[521] *küsemış kirip tuştı yandru çıkıp,*

alıp kirdi hâcib taparu okıp

"Küsemış içeri girip, hâcib ile görüştü; sonra çıkıp, onu alarak, hâcibin yanına götürdü."

[5830] *atın mindi bardı yana qarşığa,*

tüşüp kirdi ilig taparu oğa

"Atına binip, tekrar saraya gitti; inip, doğruca hükümdarın yanına girdi."

[6278] *turup bardı ilig taparu yorıp,*

okıdı ilig bu körüندی kirip

"Kalkıp saraya gitti, hükümdarın daveti üzerine, huzura çıktı."

2.1.1.23. teg/ tek

Türkçe'nin her döneminde az ya da çok kullanılan bir edat olup "gibi" anlamına gelmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 92). Hacıeminoğlu kelimenin yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir isim olduğunu düşünmektedir (2019:92).

Kutadgu Bilig'de "teg" çekim edatı ile toplam yüz elli üç cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[619] *kamuğ törlüg işke sınağ ilig,*

tilek teg tükel buldı tapnur erig

"Hükümdar onu her türlü işte denedi; hizmetkârını kendi istediği gibi buldu."

[701] *elig aydı ayğıl bu berkiñ kayu,*

negü teg kişen ol seni berkelegü

"Hükümdar şöyle dedi: — Bağın nedir, söyle; seni nasıl bir köstek ile bağlamalıdır?"

[33] *seni erdükün teg ögümez özüm,*

seni senmet öggil kesildi sözüm

"Seni olduğun gibi medhedemiyorum ; seni sen medhet! sözüm kesildi."

[B-19] *bu maşrık elinde kamuğ türk ü çin*

muni teg kitâb yok ajunda adın

“Doğuda bütün Türk ve Çin ülkesinde, dünyada bunun gibi başka kitap yoktur.”

[2312] *yana alçı bolsa kızıl tilkü teg,*

titir buğrası teg kör öç sürse kek

“Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi, hîlekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[B-38], [B-41], [B-45], [B-46], [74], [48], [60], [76], [77], [206], [125], [211], [231], [288], [310], [365], [371], [400], [401], [415], [452], [494], [593], [619], [693], [698], [722], [738], [740], [741], [775], [811], [813], [825], [828], [855], [861], [863], [903], [905], [930], [972], [975], [988], [1033], [1055], [1099], [1101], [1122], [1165], [1202], [1217], [1274], [1332], [1381], [1396], [1399], [1408], [1409], [1424], [1524], [1535], [1583], [1617], [1647], [1704], [1833], [1840], [1848], [1882], [1895], [1924], [1950], [2060], [2177], [2213], [2216], [2266], [2289], [2377], [2610], [2684], [2787], [3011], [2951], [2952], [4120], [4132], [4134], [2311], [2312], [2314], [2369], [2413], [2424], [2527], [2595], [2665], [2671], [2687], [2688], [2741], [2785], [2824], [2881], [2914], [2933], [2944], [2951], [2952], [2975], [3010], [3041], [3098], [3107], [3154], [3155], [3156], [3198], [3354], [3363], [3381], [3363], [3391], [3444], [3488], [3519], [3540]” numaralı beyitlerde “teg” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “teg” çekim edatının yalın hali ile toplam yüz otuz üç cümle bulunmaktadır.

İsim fiillerle

[1175] *tüpi yel keçer teg tiriglik keçip,*

asızsız ulır-men özümke açıp

“Hayat, bir kasırğa gibi, geçti, gitti; şimdi hâlîme acıyarak, boş yere inliyorum.”

[1214] *yıl ay kün keçer teg tiriglik keçer,*

keçer kün keçürgey seni belgölüg

“Yıl, ay ve gün nasıl geçiyorsa, hayat da öyle geçer; geçip giden günler seni de muhakkak alıp götürcektir.”

[1415] *irig sözlemegil kişike tilin,*

irig til ot ol kör küyer teg yalın

“İnsanlara kaba söz söyleme; kaba söz alev alev yanan bir âteştir.”

[2381] *küvez alp sekirtıp çerig sürse bat,*

laçın kuş kıvar teg töker kanları

Mağrur kahraman seyirterek, sür'atle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker.

[2838] *negü ter eşitgil kişi edgüsi,*

kalı teñlemiş teg ukuş belgüsi

“Zekâsı bu vasıfları hâiz olan, insanların iyisi ne der, dinle.”

[3288] *tüme torğu kalkan kötürdi öşün,*

yaruk yüz küler teg yaruğı ajun

“Yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı; gülen parlak yüz gibi, dünya aydınlandı.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[3764], [3796], [3839], [3953]” numaralı beyitlerde “teg” çekim edatının isim fiillerle kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “teg” çekim edatının isim fiillerle on cümle bulunmaktadır.

Zamirlerin yalın ve ilgi hali ile

Kutadgu Bilig’de “teg” çekim edatının zamirlerin yalın ve ilgi hali ile yedi cümle bulunmaktadır.

[389] *bu barça idim fazlı erdi kamuğ,
ağırladı men **teg** tapuğsuz kuluğ*

“Bütün bunların hepsi rabbimin fazlı ve keremi idi; benim gibi âsî bir kula değer verdi.”

[662] *neteg kim orunsuz topık yuvlunur,
anı **teg** me devlet özüm tegzinür*

“Düm-düz yerde top nasıl kendi kendisine yuvarlanırsa, saadet de öyledir; ben sıyrılıp, giderim.”

[1513] *anadın neteg toğdum erse bu küin,
anı **teg** barırmınen yalıñın muñın*

“Anadan nasıl doğdum ise, bugün o şekilde ve aciz içinde gidiyorum.”

[752] *Tiler erdim emdi seni **teg** kişi,
bayat berdi ârzû ay erde başı*

“Ben de şimdi senin gibi bir insan arıyordum; ey insanların ileri geleni, Tanrı dilediğimi verdi.”

[3132] *taķı bir bar erse seni **teg** ağın,
uda bergey erdi kör öñdün keğin*

“Senin gibi daha başka biri bulunmuş olsa idi, senden önce veya senden sonra aynı yolu takip etmiş olurdu.”

[3377] *ķalı edgü bolsa oğul kız silig,
anı **teg** bolur kim yorıtıñ tilig*

“Eğer çoluk-çocuk iyi ve hayırlı olursa, bu iş senin dediğin gibi olur.”

[4268] *özünñni negü teg küdezse özünñ,
işinñni anı **teg** küdez kes sözüg*

“Sen kendini nasıl gözetirsen, arkadaşını da öyle gözet; sözü uzatma.”

Yükleme hali ile

Kutadgu Bilig’de “teg” çekim edatının yükleme hali ile dört cümle bulunmaktadır.

[B-24] *muni **teg** kitābnı kim aymış oza
kédin me kim ayğay muni teg uza*

“Bugüne kadar böyle bir kitabı kim yazmış? Bundan sonra da kim yazabilir böyle?”

[B-25] *kim erse muni **teg** itermü ķanı
itigli bar erse öger-men anı*

“Bunun gibisini meydana getirebilecek hani? Yapan varsa onu da överim.”

[2121] *beg alçaq kerek bolsa koğkı köñül,*

muni teg yok erse sen andın tüñül

“Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalıdır; eğer böyle değil ise, sen ondan elini çek.”

[2912] *bu işke muni teg silig er kerek,*

muniñ tapğı körki yarutsa yürek

“Hizmetinin iyiliği ile içten memnun kalmak için, bu işe böyle temiz tabiatlı bir insan lâzımdır.”

2.1.1.24. tegi / tegü

“-a kadar, -a dek” anlamlarına gelmektedir. Gabain, Brockelmann ve Zeynep Korkmaz'a göre, "teg-" fiilinin "değmek" anlamına geldiği ve üzerine gelen "-i" zarf fiil ekleriyle oluştuğu görüşündedirler (Hacıeminoğlu, 2019: 92). Bu görüş genellikle bütün dilciler tarafından kabul edilmektedir. Eski Türkçeden itibaren kullanılan "tegi/tegü" edatı, Karahanlı Türkçesinde yönelme hal eki almış isimlerin ardından yaygın olarak kullanılmıştır (Sözer, 2008:75).

Kutadgu Bilig’de “tegi” çekim edatı ile toplam on bir cümle bulunmaktadır.

Yönelme hali ile

[24] *ediz arşta altın serâka tegi,*

tüzü barça muñluğ saña ay içi

“Yüksek Arş’tan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtacdır, ey rabbim.”

[1259] *içi edgü tuttuñ bu ödke tegi,*

ķamuğ ârzû berdiñ bu dünyâ yegi

“Bu zamana kadar sen bana çok lütuf ve ihsanda bulundun; bütün arzularımı yerine getirdin, dünyanın en iyi nimetlerini bana verdin.”

[3744] *törüttü igiğti bu ödke tegi,*

taķı ma igiğgey ay dünyâ begi

“Beni o yarattı ve bugüne kadar besledi; ey dünya beyi, o beni ileride de besleyecektir.”

[4070] *bu yerke tegi ol tapuğçı ķırı,*

muniñda naru yok ağırlık ķırı

“Hizmetkârların dereceleri buraya kadardır; bundan sonra onlar için artık bir yükseliş derecesi yoktur.”

[4714] *ķanı ol toğardın batarķa tegi,*

yorıp el tutuğlı bu dünyâ begi

“Doğudan batıya kadar sefer ederek, bir çok memleketleri hâkimiyeti altına alan dünya beyi nerede.”

[4776] *ediz arşta altın serâ’ķa tegi,*

tüzü barça muñluğ-turur bir teñi

“Yukarıda Arş’tan aşağıdaki toprağa kadar, dünyada mevcut ne varsa, bunların hepsi, istisnasız, muhtaç durumdadır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[3354], [6034], [6053], [6392], [6512]” numaralı beyitlerde “tegi” çekim edatının yönelme hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “tegi” çekim edatının yönelme hali ile on bir cümle bulunmaktadır.

2.1.1.25. tegre/ tegrü

Bir mekân zarfı olan bu kelime “çevre, etraf, -a kadar” anlamlarına gelmektedir. Von Gabain'in görüşüne göre, 'ulaştırmak' fiili, '-e' eki ile birleşerek meydana gelir ve bu ek, fiile bir yön veya hedef belirten anlam katar (2003: 95). Kelimenin tegri, tegrü şekillerinin bulunması onun bir zarf fiil olma olasılığını arttırmıştır (Hacıeminoğlu, 2019: 93). Karahanlı Türkçesinde, yalın hâldeki isimlerin ardından ilgi hâli ekleri kullanıldığında, ilgi hâli eki olarak “be” eki eklenirdi; ancak zamirlerin ardından gelen isimlerde ilgi hâli eki “be” ile kullanılmazdı. (Sözer, 2008:78). Üzerinde çalıştığımız eserde ise sadece yalın haldeki isimlerden sonra kullanımı mevcuttur.

Kutadgu Bilig'de “tegre” çekim edatı ile toplam iki cümle bulunmaktadır.

İsimlerde yalın hal ile

Kutadgu Bilig'de “tegre” çekim edatının isimlerde yalın hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[4414] *fesâd tegre turma yorıma yağuk,*
fesâd kayda bolsa uçuzluk anuk

“Fesad etrafında dolaşma, ona yakın gitme; nerede fesad varsa, orada itibarsızlık hâzırdır.”

[6541] *bayat tapğı kaldı kişi tapğı kıldım,*
ajun tegre yügrü özümni kürettim

“İnsanlara hizmet ettim, Tanrı ibâdeti kaldı; dünya etrafında koşarak, yolumu azıttım.”

2.1.1.26. uçun / üçün

“hakkında, hususunda dolayısıyla, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla” anlamlarında sebep ve gaye bildiren çekim edatıdır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin en yaygını W. Bang, Banguoğlu ve Muharrem Ergin'in de katıldığı uçun'un “nihayet” sözüne –n vasıta halinin gelmek suretiyle oluştuğu görüşüdür (Hacıeminoğlu, 2019: 93). Diğer bir görüş ise uç- fiilinin –n ile yapılmış zarf fiil sayan A.von Gabain'nin görüşüdür (Hacıeminoğlu, 2019: 93). Bu iki görüşten başka Zeynep Korkmaz'ın makalesine göre, “uç” kelimesi, “sebep” isim köküne “u” iyelik eki ve “-n” vasıta hali eki eklenmesiyle oluşmuştur (1961:31,32). Necmettin Hacıeminoğlu uçun / üçün edatının anlam ve kullanışı ile uç “sebep” kelimesi arasındaki ilişkiden dolayı Kokmaz'ın açıklamasının daha doğru olduğunu düşündüğünü belirtmiştir (2019: 93). Üçün çekim edatı, Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılmıştır ve Karahanlı Türkçesinde, yalın halden sonra, ilgi halindeki isimlerin, iyelik halindeki isimlerin ve ilgi halindeki zamirlerin ardından da gelmiştir (Sözer, 2008:80).

Kutadgu Bilig'de “üçün” çekim edatı ile toplam altmış iki cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[40] *kamuğ kadğusı erdi ümmet üçün,*
kutulmak tiler erdi râhat üçün

“Bütün kaygusu ümmeti idi ; rahat etmek için, onun azaptan kurtulmasını dilerdi.”

[599] *tapınmak **üçün** keldim evdin turup,*

uzun yol yorıdım saña yüz urup

“Evimden kalkıp, hizmet etmek için, buraya geldim; sana gelmek için uzun yollar yürüdüm”

[690] *yayığ tép sögerler bu kıxım **üçün***

*maña mün ururlar bu atım **üçün***

“İşte benim bu tabiatım için 'dönek' diye bana söver- ler ve bundan dolayı kusur yüklerler.”

[834] *bu kün burcı arslan bu burç tepremez,*

*evi tepremezi **üçün** artamaz*

“Güneşin burcu Arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz.”

[1404] *yuluğ kılma özni adınlar **üçün***

suyurka özüñni küyürme küçün

“Başkaları için kendini feda etme. Kendine acı da zorla ateşe atma.”

[1600] *kişilik **üçün** at urundı kişi,*

kişilik bile at kötürdi kişi

“İnsana insanlığından dolayı bu ad verilmiştir; insan insanlık ile adını yükseltir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[630], [748], [838], [911], [928], [1024], [1239], [1284], [1375], [1425], [1738], [1836], [1944], [2290], [2955], [3163], [3164], [3259], [3650], [4202], [4226], [4228], [4245], [4251], [4587], [4697], [4775], [4854], [4855], [4938], [4953], [5065], [5068], [5168], [5195], [5485], [5535], [5598], [5600], [5644], [5695], [5893], [6154], [6276], [6307], [6442], [6470], [3494], [3624], [3917], [3929], [4203], [4206], [4327], [4328], [4339], [4589], [4590], [5107], [5537], [6277]” numaralı beyitlerde “üçün” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “üçün” çekim edatının yalın hali ile altmış ikicümle bulunmaktadır.

2.1.1.27. utru

“kadar, -a doğru” anlamlarındadır. Gabain, Clauson ve Necmettin Hacıeminoğlu, “utru” edatının “utur-” fiili üzerine gelen “-u” zarf fiil eki ile oluştuğu görüşündedirler (Sözer, 2008: 84). Gabain, utru edatını fiil kökenli çekim edatı olarak kabul etmiştir (2003: 95).

Kutadgu Bilig'de “utru” çekim edatı ile toplam yirmi iki cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

[621] *kirip turdı ay toldı **utru** örü,*

ilig imledi kelgil oldur berü

“Ay-Toldı girip, karşısında ayakta durdu; hükümdar:— Gel, buraya otur — diye işaret etti.”

[1361] *ölüm **utru** keldi ökündi özüm,*

asığ kılmadı bu ökünçüm sözüm

“Ölüm karşıma çıktı, ben pişman oldum; fakat bu sözlerim ve pişmanlığım bir fayda vermedi.”

[2464] *yüz **utru** bolur tutçı hâcib özi,*

körür közke körklüg kerek ol yüzi

“Hâcib dâima her kesin gözü önünde bulunduğu için, onun yüzü göze güzel görünmelidir.”
[4011] *anın ötrü begler uzattı elig,*

uğuş utru tuttı yorıttı tilig

“Bu beyler bu şekilde memlekete hâkim oldular, âkılâne hareketleri ile emirlerini dinlettiler.

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[1311], [1417], [1465], [1581], [1651], [2391], [3465], [2996], [4051], [4598],[4799], [5763], [6033], [6068], [6322]” numaralı beyitlerde “utru” çekim edatının yalın hali ile kullanılan cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “utru” çekim edatının yalın hali ile on dokuz cümle bulunmaktadır.

Yönelme hali ile

Kutadgu Bilig’de “utru” çekim edatının yönelme hali ile bir cümle bulunmaktadır.

[4055] *çalı begke utru-turur erse sen,*

közün yerde tutğıl kulağ törde sen

“Beyin huzurunda bulunduğun zaman gözün yerde, kulağın baş-köşede olsun.”

Zamirlerde yalın hal ile

Kutadgu Bilig’de “utru” çekim edatının yönelme hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[1188] *negü erse barmu ölümke itig,*

anı utru tutğıl ay bilge tetig

“Ölüme karşı her hangi bir çâre var mı? eğer varsa, ey zeki âlim, ölüme karşı o çâreye başvur.”

[5618] *könül kimke bütse anı küzñü tut,*

özün körge sen tep anı utru tut

“Gönülün tamamen inandığı kimseyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu dâima karşında bulundur.”

2.1.1.28. üstün

“üstte, üstünde” anlamındadır. Necmettin Hacıeminoğlu kelimenin üst+ü-n şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir (2019: 94).

Kutadgu Bilig’de “üstün” çekim edatı ile toplam dört cümle bulunmaktadır.

Yalın hal ile

Kutadgu Bilig’de “üstün” çekim edatının yalın hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[131] *bularda eñ üstün sekentir yorır,*

iki yıl sekiz ay bir evde kalır

“Bunlardan en üstte Zuhal dolaşır; bir burada iki yıl sekiz ay kalır.”

[1836] *uğuş ornu üstün meñede-turur,*

ağır neñ üçün ornu başta erür

“Aklın yeri üstte, beyindedir; kıymetli bir şey olduğu için, onun yeri baştadır.”

İsim ve zamirlerin ayrılma hali ile

Kutadgu Bilig’de “üstün” çekim edatının isim ve zamirlerin ayrılma hali ile hali ile iki cümle bulunmaktadır.

[1124] *az edgüke tegse unitur özin,*
*yaşıl kökte **üstün** yoritur sözün*

“Bir ara rahata kavuşsa, kendisini unuttur; emrinin mâvî göklerin üstünde hüküm sürdüğünü zanneder.”

[4844] *az edgüke yalñuk unitur özin,*
*yaşıl kökte **üstün** yoritur sözün*

“Küçük bir saadete erince, insan kendisini unuttur; sözünü mâvî gökten daha yukarılara yükseltir.”

2.1.2. Kuvvetlendirme Edatları

Yer aldıkları cümleye te’kit, kuvvetlendirme anlamı katan edatlardır (Sözer, 2008: 88). Arap gramer kitaplarında bu tür edatlara te’kit başlığı altında yer verilmiştir (İpek, 2010: 187). Daha çok anlamla ilgili bir terim olan tekit, kuvvetlendirme, güçlendirme, pekiştirme anlamındadır (İpek, 2010: 187). Bu edatlar genellikle kendilerinden sonra kullanıldıkları unsurları kuvvetlendirirler ve aynı zamanda bağlaç olarakta kullanılmışlardır (Sözer, 2008: 88).

2.1.2.1. erinç

“belki, galiba, her halde” anlamındadır (Hacıeminoğlu, 2019:100) . Eski Türk yazıtlarında sık kullanılan bu sözcük, Eski Uygur ve Orta Türkçe dönemlerinde de görülmüştür (Kekevi, 2019: 67). Eserlerdeki kullanımından kaynaklanan bir anlam alanı sorunu, "erinç" kelimesiyle ilgilidir. K.Röhrborn, Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde "elbette, galiba, belki" olarak anlam verdiği durumun, cümle sonlarında gerçekleştiğini belirtmiştir (Kekevi, 2019: 68). Bu durum, "erinç" sözcüğünün işlevi açısından anlamı kuvvetlendirici bir görev üstlendiğini göstermektedir (Kekevi, 2019: 68). Clauson, etimolajik sözlüğünde olasılıkla, varsayıldı anlamlarını vermiştir. Caferoğlu ise Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde "ärinç" biçiminde verdiği sözcük için, "ärmäk"ten gelen "şüphesiz, kesin olarak, tamamiyle" anlamının yanı sıra "ari-ç" kökünden gelen "umut" bilgisini de Ramstedt'in çalışmasından aktarmıştır (Kekevi, 2019: 68). Böylece anlam konusundaki ikilik durumu kökü konusunda da tespit edilmiştir (Kekevi, 2019: 68). Orta Türkçe döneminde kelimenin anlam ikililiği giderildiği görülmüştür. Bu dönem eseri olan *Kutadgu Bilig*’de olsalık anlamının öne çıktığı görülmektedir (Kekevi, 2019: 72).

Kutadgu Bilig’de “erinç” kuvvetlendirme edatı ile toplam yedi cümle bulunmaktadır.

[2062] *bu törtünç yawuz begke arkuñ kılınç*
*bişinçi yarağsız bu yalğan **erinç***

“Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır, yakışmayan bu şeylerin beşincisi şüphesiz yalancılıktır.”

[2064] *bularda eñ inğa bu arkuñ kılınç*
*bu arkuñ kılınçlığ ne muñluğ **erinç***

“Bunların en kötüsü inatçılıktır, inatçı kimse, hiç şüphesiz, çok sıkıntı çeker.”

[2999] *urur can yuluğlap tapuğçı kılıç*

*anın asğı il kénd uluşlar **erinc***

“Hizmetkâr canını feda ederek, kılıç sallar, bunun karı, şüphesiz, ildeki memleket ve şehirlerdir.”

[3739] *törü yok toğu yok yime kıl kılınç*

*törüsüz tapuççı yaramaz **erinc***

“Bende usul-erkân, bu işlere lâıyk tavır-hareket ve vukuf yoktur, âdâb ve erkânı bilmeyen hizmetkâr hiçbir işe yaramaz.” .

[4850] *ölüm kaçğusı tutti kitti sewinç*

*ölümde kiğin iş negü teg **erinc***

“Ölüm kaygısı sardı, sevinç artık bizden gitti, ölümden sonra, acaba, halimiz nice olacak.”

[6233] *sağa kim tegürdi bu kaçğu sağınç*

*negü erki hâliñ sözün ne **erinc***

“Kim seni bu kaygı ve kedere düşürdü, bu halin nedir, cevabını öğrenmek istiyorum.”

[6350] *sağa tegdi kaç kün bu kaçğu sağınç*

*tegümediñ işke işin ne **erinc***

“Birkaç gün kaygı ve keder içinde kaldığın için, sen de işle pek meşgul olamadın, acaba işler nasıl gidiyor.”

2.1.2.2. erki

“belki, acaba, kim bilir” anlamlarındadır.

[638] *yazukum ne **erki** bilümez özüm,*

ayu bersü evre eşitsü sözüm

“Acaba günâhım nedir, kendim bilmiyorum; bana bunu söyle, sonra bir de benim sözümü dinle.”

[1130] *nelük koğtum **erki** bu edğü işig,*

*nelük söktüm **erki** yazuksuz kişig*

“Ah, sanki niçin bu iyi işi bıraktım; sanki niçin bu günahsız insanlara kötü sözler söyledim.”

[1136] *nelük toğdum **erki** yana ölgeli,*

*nelük küldüm **erki** sığut körgeli*

“Ölecek olduktan sonra, sanki niye doğdum; ağlayacak olduktan sonra, sanki niye güldüm.”

[1391] *küder ol ajunda sağa iki yol,*

*bu iki yolunđda kayu **erki** yol*

“O dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan, acaba, hangisi sana nasip olacaktır.”

[1529] *kayudın kelir **erki** kaçça barır,*

kaçuda-turur erki kaçda yorır

“Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[369], , [3160], [3198], [3320], [3970], [5121], [5343], [5700], [6076], [6179], [6254], [6280], [6337], [6405], [6565], [6568], [6574]” numaralı beyitlerde “erki”

kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’de “erki” kuvvetlendirme edatı ile toplam yirmi iki cümle bulunmaktadır.

2.1.2.3. hem

Farsça kökenli olan ve Karahanlı metinlerinden itibaren geniş bir kullanıma sahip olan bu kelime, kuvvetlendirme amacıyla sıklıkla kullanılmıştır ve bağlama işlevi görmüştür (Hacıeminoğlu, 2019:100).

[78] *çeçeklikte sandvaç öter miñ ünün,
oķır sūr-ı ibri tünün **hem** künün*

“Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz Mezamir okuyor.”

[113] *olarnıñ tañuķı kelir **hem** barır,
meniñ bu tañuķ boldı meniñ qalır*

”Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise, ebedî kalır.”

[205] *sözüg sözledeçi azar **hem** yazar,
uķuşluğ eşitse oñarur tüzzer*

“Sözü söyleyen yanılabilir ve şaşırır; anlayışlı isterse, bunu düzeltir ve tashih eder”

[294] *uķuşluğ kişi kör qarısı munar,
uķuş kitti tep **hem** kalem me tınar*

“Akıllı insan da yaşlanınca bunar; akıl gittiği için, kalem de susar.”

[744] *bu ay burcı sertân bu ev evrilür,
evi evrilür **hem** özi çevrilür*

“Ayın burcu Seretân'dır, bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner.”

[1492] *negü ter eşitgil qarı köklemiş,
sınamış uķup **hem** bilip sözlemiş*

“Tecrübe ile anlayarak, bilerek söyleyen ve işin künhüne vâkıf olan pîr ne der, dinle.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[B-7], [144], [217], [294], [326], [470], [548], [582], [694], [712], [751], [1041], [1281], [1533], [1571], [1619], [1645], [1689], [1704], [1857], [1925], [1950], [2073], [2124], [2127], [2240], [2262], [2328], [2343], [2384], [2490], [2563], [2564], [2621], [2665], [2716], [2761], [2859], [3027], [3070], [3124], [3410], [3510], [3563], [3678], [3712], [4296], [4461], [4469], [4506], [4597], [4760], [4841], [4852], [4872], [4967], [5526], [5602], [5932], [6262], [6263], [6297], [6324], [6498], [6621]” numaralı beyitlerde “hem” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “hem” kuvvetlendirme edatı ile toplam yetmiş iki cümle bulunmaktadır.

2.1.2.4. keğ

“pek, ne, ne kadar, aman” anlamına gelmektedir ve aslında zarf olan kelime kuvvetlendirme edatı olarak nitelenmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 247). A von Gabain ve Clauson, sogd kökenli bir kelime olduğunu ifade etmişlerdir (Sözer, 2019: 93). Eski Türkçede edat görevinde kullanılmamakta olup Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmıştır.

[176] *tilig **keğ** küdezgil küdezildi baş,
sözünñi kısurğıl uzatıldı yaş*

“Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur; sözünü kısa kes, ömrün uzun olur.”

[263] *kalı bilgeke tegse elde orun,*

*ol el boldı törde taķı **keğ** burun*

“Eğer bir âlime eşikte bir yer isabet ederse, o eşik baş köşeden daha iyi ve yüksek olur.”

[317] *uķuş ol saņa edgü andlığ adaş,*

*bilig ol saņa **keğ** bağırsak ķadaş*

“Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeştir.”

[322] *uķuşluđ **keğ** er övke özdin yırat,*

biliglig beg er buşma edgü ķıl at

“Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştı; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan.”

[618] *tapuđķa süçindi bu ay toldı **keğ**,*

ilig me açındı barı arttı ed

“Ay-Toldı vazifesini büyük bir şevkle ifâ etti; hükümdar da ona ihsanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı.”

[680] *muñar meñzetü keldi emdi bu söz,*

*muni eştip uķsu biliglig **keğ** öz*

“Şu söz şimdi buna uygun düştü; bilgili ve iyi insan bunu dinlesin ve anlasın.”

[1413] *ķapuđda tirildi ķalın aç bōri,*

*ay ilig koyuğ **keğ** küdezip yori*

“Kapıda bir çok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice muhafaza altına al.”

[1417] *yüz utru-turur bu uzun yol sefer,*

*uķuşluđ bu yolķa azuķ **keğ** eter*

“Önünde uzun bir yol, bir sefer vardır; akıllı olan bu yol için azığını iyice hazırlar.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[207], [478], [517], [650], [782], [845], [846], [868], [1203], [1626], [1640], [1707], [1867], [1884], [1904], [1923], [1958], [1992], [2055], [2154], [2217], [2234], [2347], [2350], [2368], [2400], [2436], [2440], [2448], [2469], [2470], [2473], [2474], [2480], [2492], [2529], [2532], [2596], [2597], [2600], [2621], [2635], [2640], [2649], [2660], [2662], [2672], [2702], [2744], [2791], [2793], [2800], [2813], [2828], [2843], [2846], [2850], [2865], [2867], [2883], [2884], [2892], [2896], [2900], [2929], [2938], [3046], [3204], [3312], [3342], [3394], [3399], [3417], [3473], [3513], [3547], [3556], [3575], [3584], [3795], [3884], [3891], [3981], [4013], [4041], [4048], [4072], [4080], [4086], [4121], [4128], [4142], [4199], [4292], [4369], [4433], [4463], [4475], [4536], [4545], [4610], [4644], [4645], [4679], [4771], [4908], [4913], [5007], [5072], [5108], [5164], [5213], [5231], [5235], [5325], [5328], [5331], [5488], [5719], [5862], [5863], [5864], [5873], [5993], [6023], [6040], [6120], [6168], [6251], [6267], [6317], [6365], [6632]” numaralı beyitlerde “keğ” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “keğ” kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz kırk bir cümle bulunmaktadır.

2.1.2.5. ma/me

“da/de” anlamındadır. Bu kuvvetlendirme edatı, Batı Türkçesinde bulunmasa da Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarda sıkça kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2019; 100). Oķ/ök” ve “de/da” edatları, kullanılış ve işlev açısından aynıdır ve cümlelerin sonuna gelirler. Ayrıca,

kendilerinden önce gelen sözün genel anlamına uyarak ek bir özellik gösterirler (Hacıeminoğlu, 2019; 101). Gabain'e göre, bu edat sadece kuvvetlendirme edatı olmanın ötesinde, aslında bir son çekim edatıdır (2003:105). Muharrem Ergin'e göre ise, bu edat daha sonraki dönemlerde "da/de" şeklinde değişmiştir ve bu değişime dikkat çekmiştir (2020: 359,360).

Kutadgu Bilig'de “ma/me” kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz seksen altı cümle bulunmaktadır.

ma

[111] *ata ornu kaldı atı **ma** bile,*

ağın ma tağı bolsu miñ miñ ula

Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin.”

[418] *özi itti tüzdi kör el kün işi,*

*tağı **ma** tiler erdi öğrüm kişi*

“Böylece halkın işini kendisi düzenledi ve yoluna koydu; yine de etrafında seçkin insanlar ister idi ki”

[966] *ķara başı yağısı kızıl til-turur*

*neçe baş yedi bu tağı **ma** yeyür*

“Cahil başın düşmanı kırmızı dildir. O ne kadar baş yemiştir ve yemeye devam edecektir.”

[1088] *yana **ma** saña aydım uş bu sözüm,*

ķılınçım yayığ tep ne irsel özüüm

“Benim döneκ huylu ve kararsız olduğumu ben sana vaktiyle söylemiştim.”

[2434] *ilig aydı sözle yeme bu sözüg,*

*muni **ma** ayu ber yarut bu közüg*

“Hükümdar: — Bu sözüme de cevap ver; bunu da izah ederek, beni sevindir— dedi.”

[3317] *ağın **ma** sözüm bar bu sözde basa,*

*anı **ma** ayayın özüñ tıñlasa*

”Bundan başka bir sözüm daha var; dinlersen, onu da söyleyeyim.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [122], [177], [392], [525], [647], [686], [735], [763], [788], [833], [877], [996], [1000], [1004], [1406], [1502], [1688], [1802], [1942], [2060], [2086], [2176], [2229], [2344], [2554], [2740], [2827], [2883], [3135], [3170], [3274], [3276], [3278], [3320], [3534], [3547], [3647], [3681], [3737], [3744], [3761], [3778], [3810], [3871], [3940], [4115], [4154], [4160], [4164], [4165], [4166], [4315], [4317], [4404], [4530], [4568], [4570], [4572], [4573], [4841], [4856], [4904], [4915], [4923], [5134], [5138], [5452], [5525], [5526], [5550], [5554], [5560], [5583], [5642], [5794], [5936], [5946], [6016], [6018], [6235], [6374], [6587], [6618], [6633]” numaralı beyitlerde “ma” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de “ma” kuvvetlendirme edatı ile toplam doksan cümle bulunmaktadır.

me

[149] *ķöñül berdi hem **me** yorıttı tilig,*

uvut berdi ķılķ hem ķılınçı silig

“Ona hem gönül verdi, hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti.”

[294] *uğuşluğ kişi kör karısa munar,*
uğuş kitti tep hem kalem me tınar

“Akıllı insan da yaşlanınca bunar; akıl gittiği için, kalem de susar.”

[466] *öziñe bakıp aydı men me bu kün,*
tümen erdemim birle elde burun

“Bir gün kendisine bakarak, şöyle dedi:—Ben de bugün, sayısız faziletlerim ile, memlekette ileri gelenlerdenim.”

[618] *tapuğka süçindi bu ay toldı keğ,*
ilig me açındı barı arttı eđ

“Ay-Toldı vazifesini büyük bir şevkle ifâ etti; hükümdar da ona ihsanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı.”

[826] *meniñ me kılınçım añar okşadı,*
könilik bile toldı eksümedi

“Benim tabiatım de ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[247], [253], [547], [590], [616], [658], [659], [662], [664], [735], [746], [749], [799], [800], [828], [832], [837], [871], [885], [918], [1106], [1159], [1371], [1570], [1752], [1814], [1920], [2198], [2517], [2619], [2642], [2652], [2653], [2674], [2678], [2724], [2786], [2849], [2939], [3018], [3140], [3178], [3180], [3253], [3398], [3457], [3548], [3469], [3608], [3777], [3780], [3813], [3887], [3890], [3893], [3894], [3911], [3921], [3967], [4034], [4086], [4094], [4123], [4133], [4173], [4299], [4405], [4461], [4600], [4667], [4880], [4913], [4989], [5114], [5143], [5406], [5443], [5465], [5466], [5493], [5504], [5530], [5536], [5628], [6163], [6282], [6324], [6331], [6359], [6524], [6543]” numaralı beyitlerde “me” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “me” kuvvetlendirme edatı ile toplam doksan altı cümle bulunmaktadır.

2.1.2.6. neçe / niçe / neçeme / niçeme

“ne kadar, niçe” anlamındadır. Karahanlı sahasında neçe / neçeme yaygın olarak kullanılmaktadır ve ne+çe; ne+çe+me biçimindedir (Hacıeminoğlu, 2019; 101).

[114] *neçe terse dünyâ tüker alkınur,*
bitise kalır söz ajun tezginür

“Dünya malı ne kadar toplanırsa-toplansın, tükenir, bir gün biter; söz kaleme alınırsa, kalır, dünyayı dolaşır.”

[347] *karımaz bu eğgü neçe yıllasa,*
isizlik eğikmez neçe eğlese

“Ne kadar yaşarsa - yaşasın, bu iyi insan ihtiyarlamaz; ne kadar uğraşılsa-uğraşılsın, kötü insan ıslâh edilmez.”

[435] *neçe er beğüse baş ağrığ beğür,*
neçe baş beğüse beğük börk keçür

“İnsan ne kadar büyürse, baş-ağrısı da o kadar artar; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük börk giyer.”

[966] *ğara baş yağısı kızıl til-turur,*

neçe baş yedi bu tağı ma yeyür

“Karabaşın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir.”

[2102] *neçe teşsiz işler bor içse bolur,*

neçe edgü işler esürse kalur

“Nice uygunsuz işler içki yüzünden işlenir; nice iyi işler sarhoşluk yüzünden geri kalır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[361], [403], [514], [517], [736], [840], [918], [919], [924], [966], [997], [1000], [1210], [1308], [1382], [1383], [1408], [1439], [1443], [1471], [1790], [1827], [1831], [1856], [1993], [2101], [2198], [2652], [2653], [2674], [2678], [2724], [2939], [2969], [2969], [2973], [3076], [3123], [3180], [3352], [3398], [3457], [3616], [3625], [3627], [3630], [3648], [3885], [3890], [3891], [4034], [4083], [4084], [4094], [4095], [4123], [4133], [4137], [4173], [4188], [4259], [4524], [4600], [4725], [4845], [5046], [5049], [5110], [5191], [5212], [5338], [5343], [5361], [5417], [5427], [5428], [5455], [5466], [5542], [5863], [5864], [5919], [6040], [6044], [6070], [6071], [6072], [6126], [6331], [6343], [6344], [6360], [6401], [6434], [6435], [6475], [6524], [6536], [6538], [6542], [6598], [6607], [6609], [6626], [6636]” numaralı beyitlerde “neçe” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “neçe” kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz on bir cümle bulunmaktadır.

neçeme

Kutadgu Bilig’de “neçeme” kuvvetlendirme edatı ile iki cümle bulunmaktadır.

[247] *neçeme sınıdım isiz kılğuçı,*

kite bardı künde üzüldi küçi

“Kötülük yapanı kaç defa tecrübe ettim; takati her gün bir az daha azaldı, sonunda da takatten düştü.”

[1814] *nilig bilse künde kutaður küni,*

neçeme kiçig erse bolur uluğ

“insan bilgi bilirse, hayatta günden-güne saadeti artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur.”

2.1.2.7. ok / ök

"da/de, dahi, yine, bizzat, yalnız, ancak, sadece, hep.....vb" anlamındadır. Bu edat, Türk dilinin Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi sahası metinlerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2019; 101). Kullanımı açısından Türkiye Türkçesindeki "da/de" edatına benzeyen bir yapıya sahiptir. Zeynep Korkmaz, "Türkçede ok / ök Kuvvetlendirme (intensivum) Edatı Üzerine" adlı makalesinde, ok/ök edatının zamanla "-ak" veya "-k" biçiminde eklendiği biçimlerinden de bahsetmektedir. Ayrıca “yalın halde veya çekim, iyelik, çokluk ekleri almış isimlerden sonra ve isim hükmündeki kelimelerden sonra gelerek, cümle içinde o ismin anlamını özellikle belirtme ve vurgulama görevini üstlenir” tanımını yapmıştır (Korkmaz, 2019: 16,17). Korkmaz, bu edatın kullanımına bağlı olarak "de, dahi, bilhassa, bizzat, yine, sırf, yalnız, ise, gelince, asla, hep, daima, gibi, türlü" gibi anlamlar ifade edebildiğine dikkat çekmiştir (Hacıeminoğlu, 2019; 101). ok / ök edatının cümle içindeki ikinci görevi de kelime ve cümlecikleri bağlamaktadır bu kullanılıştan dolayı Batı Türkçesindeki da/de'ye paralellliği vardır (Hacıeminoğlu, 2019; 102). Hacıeminoğlu, Batı Türkçesinde ok / ök edatının olamayışının ortaya da/de edatının çıkmasına neden olduğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 2019; 102). Hacıeminoğlu ayrıca bu edat için Türkçe böyle bir edatı zorunlu kılmaktadır ifadesinde bulunmuştur (Hacıeminoğlu, 2019; 102). ok / ök edatı Karahanlı sahasında “tam, ha işte, tıpkı, -cik, ancak, bizzat, vb” anlamındadır.

Kutadgu Bilig'de "oĥ/öĥ" kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz otuz cümle bulunmaktadır.

oĥ

[29] *saĥar oĥ sığındım umınçım saĥa,*

muĥadmış yerimde elig tut maĥa

"Asıl sana sağındım, ümidim sendedir ; muhtaĥ olduĥum yerde elimden tut."

[90] *bayat berdi barĥa tilemiş tilek,*

bayat oĥ bolu bersü arĥa yölek

"Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı dâima sana arka ve destek olsun."

[391] *ilâhi bilür sen bu âcizlîkîm,*

saĥar oĥ açarmen muĥum hem taĥîm

"Ey rabbim, benim bu aczimi bilirsin; her sıkıntı ve müşkülümü ben sana açarım."

[643] *yana oĥ buşup aydı ilig sözi,*

ayur ay biligsiz kişi munduzı

"Hükümdar aynı şekilde hiddetle konuşmaĥa devam etti ve dedi: — Ey bilgisiz, ey ahmak insan !"

[961] *kişig kim oĥısa kereklep tilep,*

ol-oĥ sözlegü aşnu sözni ulap

"Birini kim, lüzum görerek, ister ve çağırırsa, söze de ilk önce o başlar."

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladıĥı metinde verilen beyit numaralarına göre "[122], [388], [734], [825], [1394], [1560], [1633], [1941], [2320], [2607], [3314], [3332], [3359], [3775], [3884], [3889], [3896], [3960], [3966], [4083], [4154], [4214], [4634], [4738], [4956], [4991], [5011], [5182], [5247], [5493], [5810], [5819], [6029], [6125], [6180], [6262], [6343], [6504], [6510], [6514], [6517], [6637]" numaralı beyitlerde "oĥ" kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "oĥ" kuvvetlendirme edatı ile toplam kırk yedi cümle bulunmaktadır.

ök

[4] *tileği törütti bu bolmış ĥamuĥ,*

bir öĥ bol tedi boldı ĥolmış ĥamuĥ

"istedi ve bütün bu varlıkları yarattı ; bir kere :— "ol!"— dedi, bütün diledikleri oldu."

[166] *meni emĥetür til içi öĥ telim,*

başım kesmesüni keseyin tilim

"Bana dilim pek çok eziyet ĥektiriyor; başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim."

[516] *kişi sözler öĥ kör kişiniĥ sözi,*

kişide baĥırsak öz işke özi

" Bir kimsenin arzusunu anlatmaĥa bir başkası da tavassut edebilir, fakat insanın kendisi kendi işine başkasından daha yakındır."

[1216] *sen öĥ sen saĥınçım barır-men muĥun,*

kiĥiglikte minsiz ĥalır sen bu kün

“Tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta, bensiz kalıyorsun.”

[1958] *apa oğlanı barça açlı beğük,*

bilig birle boldı kör ödrüm keğ ök

“Bütün insan-oğullarının menşei büyüktür; seçkinler ise, bilgi ile temayüz etmiştir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[10], [14], [272], [299], [380], [515], [868], [968], [1158], [1261], [1349], [1401], [1514], [1538], [1565], [1785], [1794], [2221], [2272], [2421], [2440], [2448], [2454], [2656], [3053], [3131], [3133], [3294], [3365], [3399], [3483], [3486], [3497], [3742], [3749], [3792], [3806], [3858], [3900], [3906], [3963], [4073], [4084], [4190], [4330], [4349], [4357], [4358], [4362], [4367], [4572], [4653], [4735], [5120], [5213], [5325], [5393], [5427], [5429], [5431], [5465], [5723], [5858], [5991], [5992], [6023], [6058], [6117], [6134], [6282], [6290], [6374], [6389], [6492], [6508], [6509], [6515], [6564]” numaralı beyitlerde “ök” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ök” kuvvetlendirme edatı ile toplam seksen üç cümle bulunmaktadır.

2.1.2.8. taķı

“dahi, da/de, bile, yine” anlamlarındadır.

[122] *taķı ma negü erse ârzû tilek,*

bayat ok bolu bersü arka yölek

“Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı ona dâima arka ve destek olsun.”

[339] *üçünçi taķı bir bor işçe seve,*

seziksiz bu er boldı birtem yava

Üçüncüsü ise— içki iptilâsıdır; buna tutulan kimse, şüphesiz, tamamen boşuna yaşamış olur.

[418] *özi itti tüzdi kör el küin işi,*

taķı ma tiler erdi ödrüm kişi

“Böylece halkın işini kendisi düzenledi ve yoluna koydu; yine de etrafında seçkin insanlar ister idi ki,”

[430] *basutçı kerek barça işte bilin,*

bu beglik işiñe taķı köp kılın

“Bil ki, her işte yardımcı gerektir; beylik işinde ise, kendine daha çok yardımcı edinmeğe bak.”

[439] *ķamuğ yerde erke bu saķlık kerek,*

bu beglik işiñe taķı saķ kerek

“Her yerde insana böyle tedbir ve ihtiyat lâzımdır; beylik işinde ise, daha fazla dikkatli olmalıdır.”

[454] *idi edgü beglik taķı edgürek,*

törü ol anı tüz yoritgu kerek

“Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır.”

[966] *ķara baş yağısı kıızıl til-turur,*

neçe baş yedi bu taķı ma yeyür

“Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir.”

[981] *ilig aydı uktum sözüg barça çın,*

*ayıtğu sözüüm bar **tağı** bir aqın*

“Hükümdar:—Anladım —dedi—sözlerinin hepsi doğru; yine soracağım bir başka sözüm daha var.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[111], [263], [340], [483], [514], [742], [779], [854], [859], [874], [886], [1010], [1017], [1047], [1647], [1649], [1669], [1677], [1728], [1745], [1822], [1832], [1847], [1869], [1903], [1976], [2046], [2114], [2176], [2364], [2430], [2526], [2555], [2578], [2592], [2669], [2670], [2693], [2719], [2740], [2823], [2880], [2946], [3039], [3057], [3132], [3134], [3169], [3182], [3274], [3276], [3320], [3380], [3450], [3523], [3531], [3535], [3574], [3581], [3597], [3681], [3744], [3810], [3817], [3834], [3851], [3854], [3940], [4032], [4075], [4089], [4107], [4160], [4181], [4203], [4226], [4310], [4315], [4341], [4366], [4400], [4451], [4456], [4487], [4488], [4489], [4568], [4666], [4667], [4669], [4702], [4741], [4904], [4924], [4949], [5069], [5076], [5173], [5258], [5341], [5375], [5428], [5576], [5685], [5762], [5839], [5875], [5937], [6006], [6015], [6017], [6029], [6104], [6207], [6317], [6329], [6432], [6550], [6573], [6598], [6607], [6618], [6642], [6645]” numaralı beyitlerde “tağı” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “tağı” kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz otuz iki cümle bulunmaktadır.

2.1.2.9. yana

“yine, hatta, bile, gene” anlamındadır. Eski Türkçe döneminden itibaren bu edat, cümle başında, yineleme ve kuvvetlendirme amacıyla kullanılmıştır (Sözer, 2008: 98). Clauson'a göre, "yan-" yani "geri dönmek" fiili üzerine gelen "a-" zarf fiili ile bir kalıplaşma oluşmuştur (Clauson, 1972: 943). Bu görüş bütün dilciler tarafından ortak kabul edilmiştir.

[234] *ajunda ne yanlıg eren tuğdı kör,*

*bir ança yorıdı **yana** öldi kör*

“Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir müddet ömür sürdükten sonra, yine göçüp gittiler.”

[525] ***yana** ma ayıttı tilekiñ ne ol,*

negü iş kılur sen kerekiñ ne ol

“Yine tekrar sordu : — Dileğin nedir; ne iş yaparsın, bir şeye ihtiyâcın var mı?”

[643] ***yana** oğ buşup aydı ilig sözi,*

ayur ay biligsiz kişi munduzı

“Hükümdar aynı şekilde hiddetle konuşmağa devam etti ve dedi: — Ey bilgisiz, ey ahmak insan !”

[645] *tapuğluğ tese-men özüñ tapğı yok,*

*tusuğluğ tese-men **yana** asğı yok*

“Bana hizmetin geçti desem, henüz bir hizmetin yok; faydan dokundu desem, henüz bir faydan da olmadı.”

[734] *yaruqluğı eksür **yana** yok bolur,*

*tuğar keçe azın **yana** oğ tolur*

“Onun parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra tekrar, küçük olarak, doğar ve yine büyür.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [A-25], [B-40], [B-62], [B64], [65], [66], [171], [234], [341], [403], [476], [511], [550], [553], [561], [626], [649], [665], [696], [713], [725], [738], [741], [823], [833], [857], [859], [870], [896], [1008], [1017], [1052], [1077], [1136], [1190], [1240], [1256], [1295], [1321], [1394], [1486], [1500], [1506], [1510], [1613], [1623], [1624], [1762], [1802], [1815], [1847], [1894], [1949], [2014], [2052], [2053], [2146], [2396], [2417], [2518], [2536], [2540], [2642], [2805], [2915], [2933], [3092], [3120], [3287], [3303], [3314], [3326], [3528], [3533], [3539], [3549], [3612], [3695], [3781], [3825], [3832], [3845], [3858], [3865], [3871], [3875], [3886], [3887], [3889], [3896], [3914], [3951], [3954], [3959], [3960], [4214], [4393], [4665], [4690], [4825], [4888], [4889], [4890], [4919], [4931], [4939], [4942], [4944], [4952], [4956], [4958], [4975], [4984], [5011], [5017], [5070], [5072], [5086], [5101], [5122], [5149], [5416], [5446], [5456], [5571], [5588], [5725], [5830], [5876], [5886], [5900], [5939], [5940], [5952], [5956], [5967], [5971], [5996], [6013], [6018], [6027], [6065], [6125], [6126], [6149], [6180], [6183], [6188], [6204], [6214], [6216], [6220], [6222], [6224], [6240], [6252], [6277], [6283], [6284], [6296], [6297], [6298], [6339], [6341], [6379], [6380], [6523], [6557]” numaralı beyitlerde “yana” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “yana” kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz yetmiş üç cümle bulunmaktadır.

2.1.2.10. yime

“yine, dahi, da/de” anlamındadır. Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir edat olan bu kelime, ma/me, ok/ök gibi çeşitli görevlerde kullanılmıştır (Sözer, 2008: 98).

[126] *yarattı kör evren tuçı evrilür,*

anıñ birle tezginç yime tezginür

“Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder.”

[500] *yime tuttı iş tuş yakın kıldı öz,*

uluğka kiçigke açuğ tuttı yüz

“Eş, dost edindi, onlara yaklaştı; büyüğe ve küçüğe güler yüz gösterdi.”

[665] *yana sözlediñ sen yime sözledim,*

seve baqtıñ erse yüzüm kızledim

“Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca, yüzümü sakladım.”

[814] *urâğûn yime ol kişiler içer,*

özi küçkey erse köniñin kaçar

“Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içeri.”

[954] *yime keçti öğler bir ança bu yañ,*

bu ay toldı tapğun kızıl kıldı eñ

“Böylece bir müddet geçti; Ay-Toldı hizmeti ile her keşi memnun etti.”

[1349] *tüzü eşleriñe yime ök adın,*

tegürsün selâmım idim kesmedin

“Diğer bütün ashabına da rabbim sonsuz selâmlarımı ulaştırırsın.”

[1794] *atañ öğretümedi erdem bilig,*

tegümedi mendin yime ök elig

“Baban sana fazilet ve bilgi öğretmedi; ben de bu hususa sana pek yardım edemedim.”

[2558] *yime kuşçı kişçi yeme ok yaçı,*

anuk tutsa künde kapuğda tuçı

“Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hâzır bulundurmalıdır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [A-4], [B-9], [B-23], [B-32], [B-34], [B-38], [B-43], [191], [499], [555], [835], [850], [875], [1010], [1020], [1046], [1100], [1163], [1187], [1235], [1298], [1301], [1302], [1395], [1433], [1565], [1640], [1701], [1746], [1831], [2043], [2213], [2237], [2337], [2434], [2448], [2557], [2564], [2633], [2635], [2762], [2843], [2952], [2953], [3179], [3238], [3258], [3287], [3352], [3376], [3393], [3485], [3547], [3630], [3656], [3660], [3734], [3739], [3793], [3797], [3903], [3906], [3943], [3954], [3978], [3982], [3997], [4005], [4111], [4132], [4148], [4209], [4224], [4249], [4257], [4273], [4292], [4301], [4322], [4330], [4357], [4358], [4360], [4362], [4363], [4375], [4382], [4386], [4390], [4391], [4392], [4443], [4457], [4464], [4527], [4537], [4572], [4582], [4583], [4617], [4645], [4652], [4653], [4663], [4679], [4757], [4905], [4922], [4924], [4933], [5007], [5213], [5260], [5518], [5525], [5590], [5740], [5760], [5803], [5917], [5950], [5989], [5998], [6275], [6282], [6308], [6341], [6361], [6374], [6447], [6512], [6546], [6604]” numaralı beyitlerde “yime” kuvvetlendirme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “yime” kuvvetlendirme edatı ile toplam yüz kırk bir cümle bulunmaktadır.

2.1.3. Soru Edatları

Tek başlarına anlamları olmayan ancak cümle içinde anlam ve görevleri ortaya çıkan sözlere edat dediğimize göre, Türkçede kelime, kelime grubu veya cümlelerden önce veya sonra gelerek soru ifade eden bütün sözlere "soru edatı" denilmektedir (Hacıeminoğlu, 2019; 104). Sorma edatları, söz arasında bağımsız olarak, başka kelimelere bağlanmadan kullanılır ve soru ifade ederler. Bu tür edatlarda vurgu genellikle başta, ilk hecede ve kuvvetli bir şekilde yer alır (Ergin, 2020: 349). Türkçede başlıca dört soru sözcüğü vardır: "ka", "kim", "ne" ve "mu". İlk ikisi zamir olarak kullanılırken, "mu/mü" ek olarak kabul edilmiş ve daima aynı biçimde kullanılmıştır. "ka" ve "ne" sözcüklerinden ise farklı soru edatları türemiştir (Sözer, 2008: 108).

2.1.3.1. ka-ça

“nereye” anlamındadır. ka zamirinden türemiş olup ka-n-ça biçiminde açıklanmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 271). Gabain, Eski Türkçede miktar ve mekân üzerine kullanılan soru edatı olarak ifade etmiştir (2003: 72). Karahanlı Türkçesinden itibaren, bu edat tamamen mekân ile ilgili bağlamlarda kullanılmaya başlamıştır.

Kutadgu Bilig’de “ka-ça” soru edatı ile dört cümle bulunmaktadır.

[1529] *kayudın kelir erki ka-ça barır,*

kayuda-turur erki kayda yorır

“Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür.”

[5137] *seniñde ozakı ajun tutğuçı,*

kamı ka-ça bardı kamı ol küçi

“Senden önce dünyaya hâkim olanlar hani, nereye gittiler; o kudret ve ihtişamları nerede.”

[6524] *isiz bu yegitlik kamı ka-ça bardı,*

tilep bulmadım men neçe me tilettim

“Yazık bu gençliğe, hani, nereye gitti; ne kadar arayıp, arattımsa da bulamadım.”

[6575] *atı kaldı yalñuk kişi kılkı bardı,*

bu kılkı ka-ça bardı udu men barayı

“İnsanın ismi kaldı, insanlık kayboldu; bu insanlık nereye gitti, ben de arkasından gideyim.”

2.1.3.2. **kanı**

“hani, nerede” anlamındadır. Clauson, "ka-n-ı" şeklinde açıklayarak, bütün soru edatlarının aynı kökten türediğini belirtmiştir (1972: 632-633).

[570] eşitti ilig aydı keldür **kanı**

ķayuda-turur bir ķōreyin anı

“Hükümdar bunu duydu ve : — Getir, hani; nerededir, onu bir göreyim — dedi”

[1170] süçig bu tiriglik açığ bu ölüm,

*anundu **kanı** emdi kaçgu yolum*

“Bu hayat tatlı idi, ölüm acıdır; ölüm yakaladı, bundan kaçış yolu nerede.”

[1384] **kanı** kim kutuldu ölümdin kaçıp,

ķanı kim aşundu öğindin keçip

“Hani, kim ölümden kaçıp kurtulmuştur; hani, kim ecelini geciktirmiş ve vaktini aşmıştır.”

[1386] apa oğlanı ķorse arķış sanı,

*örüg turgu bolmaz örügler **kanı***

“insan oğlu, bakarsan, bir kervana benzer, konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller nerede?”

[1615] işim barça sındı yok ol bildeçi,

ķanı bir bağırsak işim ķıldaçı

Bütün işlerim bozuldu, iş bilen yok; bana yardım edecek, candan bağlı bir insan nerede?

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [B-25] ,[1399], [1576], [1614], [3133], [3439], [3636], [3784], [4024], [4710], [4711], [4712], [4713], [4714], [4715], [4716], [4717], [4718], [4725], [5099], [5116], [5137], [5195], [5278], [5369], [5499], [5569], [5778], [5958], [6315], [6405], [6437], [6438], [6439], [6441], [6442], [6443], [6444], [6459], [6470], [6471], [6472], [6475], [6479], [6480], [6482], [6483], [6524], [6555], [6585], [6592]” numaralı beyitlerde “kanı” soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “kanı” soru edatı ile toplam elli altı cümle bulunmaktadır.

2.1.3.3. **kayda / ķayuda / ķaydın / ķayudın**

ķa zamirinden türemiş olup ķa-y-u-da şeklinde açıklanmıştır ve “nerede” anlamındadır (Hacıeminoğlu, 2015: 274). Mekân ve zaman üzerine soru edatıdır.

Kutadgu Bilig’de “ķayda / ķayuda / ķayudın” soru edatı ile toplam on altı cümle bulunmaktadır.

ķayda

Kutadgu Bilig’de “ķayda” soru edatı ile altı cümle bulunmaktadır.

[523] ayıttı hâcib emdi ķōñlūj neteg,

*kelip **ķayda** tūştūj ne ornūj neteg*

“Hâcib sordu : — Nasılsın, gönlün hoş mu; buradam nereye indin, yerin nasıl?”

[1529] *ķayudın kelir erki ķanķa barır,*
*ķayuda-turur erki **ķayda** yorır*

“Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür.”

[1834] *negü ol ukuş ornı ķayda-turur,*
*ķayudın kopar kopsa **ķayda** barur*

“Aklın yeri neresidir, o nerede bulunur; nereden çıkar ve çıkınca, nereye gider?”

[6461] *ķarâm birle artuķ ķarardı köñül,*
*ķalâl **ķayda** bulģu tilep ay oğul*

“Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, halâli nerede arayıp bulmalı.”

[6566] *ķişi kızlıķı boldı **ķayda** tileģü,*
tilep bulģu erse tileyü köreyi

“insan nâdir oldu, onu nerede aramalı; aramakla bulunacaksa, bir arayıp bakayım.”

[6588] *nelük artadı ķalk negü öñdi ķodtı,*
*ķayu ödke tuştum ya **ķayda** turayı*

“Halk neden bozuldu, niçin iyi âdetleri bıraktı; hangi zamana rastladım, nereye gideyim.”

ķayuda

Kutadgu Bilig’de “ķayuda” soru edatı ile üç cümle bulunmaktadır.

[570] *eşitti ilig aydı keldür kanı,*
***ķayuda**-turur bir köreyin anı*

“Hükümdar bunu duydu ve : — Getir, hani; nerededir, onu bir göreyim — dedi —“

[1529] *ķayudın kelir erki ķanķa barır,*
***ķayuda**-turur erki ķayda yorır*

“Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür.”

[5017] *yana aydı ilig ne ödke kelir,*
***ķayuda** tuşar-men angar ay bilir*

“Hükümdar devamla : — Ne zaman gelir, onunla nerede buluşacağız — dedi.”

ķayudın

Kutadgu Bilig’de “ķayudın” soru edatı ile yedi cümle bulunmaktadır.

[583] *ilig aydı kim sen negü ol atıñ,*
***ķayudın** kelir sen negü ol yatıñ*

“Hükümdar sordu: — Sen kimsin, adın nedir; nereden geliyorsun, memleketin neresidir?”

[644] *özünķe baka kör kim erdiñ mañā,*
***ķayudın** kelir bu fuzûlluk sañā*

“Kendine bir bak, sen benim için kim idin; sana bu küstahlık nereden geliyor.”

[996] ***ķayudın** çıkar söz ķayuka barır,*

mını ma ayu ber maña ay(ünlem) bilir

“Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili, bana bunu da izah et.”

[1135] *negü ol tiriglik negü ol ölüm,*

ķayudın kelir-men ķayuķa yolum

“Hayat nedir, ölüm nedir; nereden geliyorum, nereye gidiyorum?”

[1529] *ķayudın kelir erki ķanķa barır,*

ķayuda-turur erki ķayda yorır

“Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür.”

[1834] *negü ol uķuş ornı ķayda-turur,*

ķayudın kıpar kıpsa ķayda barur

“Aklın yeri neresidir, o nerede bulunur; nereden çıkar ve çıkınca, nereye gider?”

[5961] *ayıttı ķayudın kelir sen teyü,*

tileķiñ ne erki sözüğ ay бүğü

“Öğdölmiş ona: —Nereden geliyorsun— diye sordu — arzun ve sözün nedir, ey hakîm, söyle — dedi.”

2.1.3.4. ķayu

“hani, hangi, nerede, nereden” anlamlarındadır. ķa zamirinden türemiş ve ķa-y-u- şeklinde açıklanmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 275).

[251] *bularda ķayu buldı erse bilig,*

olar urmış öğ kün ajunķa elig

“Bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise, onlar zamaneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır.”

[267] *sen emdi ķayu sen maña ay aķa,*

ikide biri bol üçünķte ķaķa

“Sen şimdi hangisisin, bana bunu açık söyle; bu ikisinden biri ol, üçüncüden kaç.”

[701] *elig aydı ayğıl bu berķiñ ķayu,*

negü teg kışen ol seni berķlegü

“Hükümdar şöyle dedi: — Bağın nedir, söyle; seni nasıl bir köstek ile bağlamalıdır ?”

[1391] *küder ol ajunda saña iki yol,*

bu iki yolunķda ķayu erki yol

“O dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan, acaba, hangisi sana nasip olacaktır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[A-16], [B-26], [B-35], [B44], [73], [97], [98], [130], [220], [251], [267], [251], [510], [556], [560], [565], 635, [701], [745], [805], [806], [807], [830], [839], [855], [860], [900], [902], [928], [1058], [1059], [1060], [1086], [1101], [1137], [1268], [1272], [1311], [1316], [1391], [1453], [1657], [1665], [1729], [1730], [1731], [1737], [1760], [1808], [1855], [1884], [1975], [1984], [1993], [2016], [2017], [2136], [2138], [2156], [2165], [2172], [2261], [2302], [2427], [2428], [2604], [2605], [2620], [2641], [2642], [2781], [2839], [2840], [2865], [2907], [2909], [3007], [3008], [3028], [3033], [3054], [3146], [3219], [3228], [3249], [3269], [3270], [3324], [3384], [3418], [3441], [3514], [3621], [3688], [3691], [3934], [3990], [4035], [4067],

[4068], [4298], [4539], [4578], [4594], [4751], [4928], [5046], [5387], [5544], [5660], [5906], [5909], [5921], [6105], [6155], [6157], [6158], [6179], [6247], [6397], [6497], [6545], [6555], [6588]" numaralı beyitlerde "kayı" soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "kayı" soru edatı ile toplam yüz yirmi sekiz cümle bulunmaktadır.

2.1.3.5. mu / mü

Eski Türkçeden itibaren mevcut olan "mu/mü" edatı aslında bir ek olduğundan, diğer soru edatlarının aksine isim ve fiillerden sonra gelmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 105). Karahanlı sahasında mu / mü olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2019: 106). *Kutadgu Bilig*'de mü edatı ile cümleler yer almamaktadır.

[517] *neçe keğ kişi bolsa özke yakın,
özinde bağırsak bolur**mu** sakın*

"Ne kadar iyi ve yakın bir insan olursa-olsun, düşün, insana başkası kendisinden daha candan olabilir mi."

[524] *bilişin ne barm**u** adaş ya kıadaş,
körügli ne barm**u** yegü içgü aş*

"Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın varmı?"

[652] *tutuzmadı**mu** kör saña hayl başın,
basınma beğinni küdezgıl başın*

"Sana takım-başın : —Beyine karşı kafa tutma, başını gözet ! —diye emir vermedimi ?"

[683] *ilig aydı uktum bu erdemlerin,
münün barm**u** aygıl bileyin senin*

"Hükümdar şöyle dedi:—Bu meziyetlerini anladım; senin kusurun var mı; söyle, onu da bileyim."

[697] *ilig aydı uktum bu irsellikin,
erip kitgü yerde bolur**mu** bekin*

Hükümdar sordu : — Sebatsızlığının sebebini anladım; artık bırakıp gittiğin zaman seni alıkoymanın bir çaresi var mı?

[871] *bu edgü kişiler bolur**mu** isiz,
isiz me urur**mu** kör edgüke iz*

"Bu iyi insanlar kötü olabilirleri mi ve kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebiliri mi?"

[908] *müni barm**u** yalhuq anı sözlegü,
uquşluğ uqarmu bilirmü negü*

"Onda insanların bulabileceği bir kusur varmı; akıllı bunu anlar ve ne olduğunu bilirmi?"

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre "[982], [1018], [1188], [1530], [1816], [3098], [3136], [3160], [3198], [4690], [4745], [4775], [5121], [5160], [5278], [5763], [5772], [5783], [5831], [6280], [6405], [6584]" numaralı beyitlerde "mu" soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "mu" soru edatı ile toplam yirmi dokuz cümle bulunmaktadır.

2.1.3.6. ne

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir soru edatıdır.

[234] *ajunda ne yañlıg eren tuğdı kör,*

bir ança yorıdı yana öldi kör

“Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir müddet ömür sürdükten sonra, yine göçüp gittiler.”

[186] *sözüm oğluma sözledim men toña,*

oğul minde altın maña ne teñe

“Ey yiğit, ben bu sözü oğlum için söyledim; oğul benden aşağı derecededir ve bana nasıl denk olur.”

[507] *ayıttı bu hâcib sözün yetrüräk,*

tileki ne ermiş taķı bütrüräk

“Bu hâcib onun sözünü dikkatle dinledi ve ahbabının ne istediğini iyice soruşturdu.”

[508] *küsemış ayu berdi barça sözün,*

ne erdi tileki kim ermiş özin

“Küsemış onun bütün söylediklerini, dileğinin ne ve kendisinin kim olduğunu bir-bir anlattı.”

[513] *seni körsü bilsü eşitsü sözün,*

tilekiñ ne erse tilin ay özüñ

“Seni görsün, tanısn, sözünü dinlesin; ne istediğini sen ona kendin bildir.”

[523] *ayıttı hâcib emdi köñlüñ neteg,*

kelip kayda tüştüñ ne ornun neteg

“Hâcib sordu : — Nasılsın, gönlün hoş mu; burada nereye indin, yerin nasıl?”

[525] *yana ma ayıttı tilekiñ ne ol,*

negü iş kılur sen kerekiñ ne ol

“Yine tekrar sordu : — Dileğin nedir; ne iş yaparsın, bir şeye ihtiyâcın varmı ?”

[613] *eşit emdi bilge sözi ne teyür,*

sözün yañzatur sözke yinçge ayur

“İmdi dinle, âlim ne der; onun bu mealdeki sözü bu fikri ne kadar ince ifâde eder.”

[728] *ilig aydı uqtum münüñ erdemiñ,*

bu ay toldı atıñ ne ol bu seniñ

“Hükümdar : — Senin kusurunu ve meziyetini anladım, — dedi — senin bu Ay-Toldı adın ne demektir?”

[957] *ilig aydı ay toldı sözle sözüñ,*

nelük şük turur sen ne boldı özüñ

“Hükümdar dedi : — Ay-Toldı, konuş; niçin susuyorsun, sana ne oldu?”

[3303] *yana aydı odğurmış ayğıl maña,*

ķalı keldiñ emdi ne boldı saña

Odgurmuş tekrar sordu:—Bana söyle, şimdi buraya ne maksatla geldin, sana ne oldu böyle.

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [B-20], [B-31],[524], [539], [638], [647], [672], [688], [786], [788], [789], [1891], [2566], [2650], [3196], [3299], [3320], [3370], [3437], [3453], [3482], [3502], [3521], [3760], [3843], [3868], [3970], [4813], [4899], [5017], [5687], [5747], [5763], [5956], [5961], [5975], [5985], [6227], [6233], [6254], [6295], [6333], [6337], [6350], [6392], [6427], [6562], [6597], [6598]” numaralı beyitlerde “ne” soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ne” soru edatı ile toplam elli altı cümle bulunmaktadır.

2.1.3.7. negü

“nasıl, niçin” anlamındadır. Hacıeminoğlu ne+gü şeklinde açıklamıştır ve Karahanlı sahasında negü/ negüke şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (2019: 106).

[216] **negü** ter eşitgil bu el kend begi,

uğuşka biligke yetürmiş ögi

“Anlayış ve bilginin ne olduğunu bilen, bu memleket beyi ne der, dinle.”

[333] eşitgil **negü** ter bügü bilge teñ,

bu söz işke tutğıl ayâ kızğu eñ

“Dinle, hakîm âlim buna benzeterek, ne der; bu söze göre hareket et, ey bahtiyar insan.”

[583] ilig aydı kim sen **negü** ol atıñ,

*kayudın kelir sen **negü** ol yatıñ*

“Hükümdar sordu: — Sen kimsin, adın nedir; nereden geliyorsun, memleketin neresidir?”

[1583] **negü** teg keçer bu keçigli küniñ,

könimü yorır sen ya egri yolun

Günlerin nasıl geçiyor; doğru mu yürüyorsun, eğri yolda mısın?

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[B-38], [B-41], [B-45], [B-46], [122], [156], [165], [216], [233], [260], [261], [233], [260], [261], [306], [333], [336], [346], [368], [369], [372], [426], [445], [452], [473], [480], [490], [512], [525], [533], [544], [583], [602], [630], [631], [640], [663], [667], [701], [723], [729], [755], [789], [797], [841], [855], [861], [908], [914], [930], [936], [946], [959], [965], [995], [997], [1033], [1063], [1069], [1076], [1132], [1133], [1135], [1139], [1146], [1165], [1177], [1182], [1188], [1191], [1207], [1217], [1222], [1240], [1266], [1277], [1280], [1281], [1283], [1290], [1318], [1336], [1357], [1369], [1394], [1398], [1407], [1431], [1442], [1444], [1447], [1457], [1475], [1492], [1514], [1523], [1530], [1536], [1567], [1582], [1583], [1584], [1594], [1608], [1616], [1620], [1624], [1638], [1672], [1673], [1689], [1724], [1741], [1742], [1753], [1754], [1779], [1833], [1834], [1843], [1848], [1880], [1894], [1895], [1913], [1924], [1945], [1955], [1962], [1992], [2019], [2031], [2040], [2052], [2067], [2088], [2095], [2100], [2117], [2141], [2153], [2159], [2167], [2177], [2196], [2204], [2214], [2223], [2225], [2226], [2228], [2231], [2243], [2266], [2287], [2306], [2319], [2338], [2367], [2379], [2424], [2455], [2477], [2513], [2521], [2527], [2569], [2595], [2602], [2614], [2625], [2644], [2657], [2662], [2671], [2690], [2696], [2698], [2741], [2745], [2758], [2777], [2785], [2805], [2809], [2818], [2824], [2838], [2863], [2874], [2881], [2892], [2921], [2922], [2923], [2935], [2941], [2944], [2948], [2951], [2951], [2956], [2966], [2983], [2984], [3002], [3012], [3026], [3029], [3035], [3054], [3071], [3085], [3098], [3099], [3100], [3115], [3126], [3142], [3154], [3155], [3156], [3181], [3196], [3198], [3205], [3211], [3222], [3233], [3265], [3274], [3276], [3278], [3279], [3280], [3299], [3312], [3323], [3333], [3343], [3355], [3356], [3360], [3362], [3363], [3372], [3381], [3400], [3420], [3421], [3429], [3451], [3452], [3453], [3460], [3471], [3479], [3481],

[3486], [3488], [3491], [3497], [3516], [3519], [3533], [3552], [3566], [3570], [3571], [3572], [3583], [3593], [3609], [3613], [3632], [3639], [3695], [3700], [3770], [3789], [3798], [3808], [3810], [3815], [3821], [3829], [3843], [3848], [3852], [3867], [3870], [3872], [3875], [3878], [3886], [3889], [3895], [3901], [3908], [3925], [3940], [3950], [3962], [3966], [3967], [3985], [3999], [4003], [4008], [4016], [4024], [4050], [4054], [4082], [4103], [4152], [4156], [4162], [4164], [4166], [4170], [4189], [4192], [4197], [4207], [4255], [4261], [4268], [4278], [4290], [4307], [4317], [4326], [4331], [4333], [4388], [4399], [4406], [4421], [4434], [4445], [4455], [4480], [4520], [4526], [4533], [4554], [4571], [4588], [4598], [4631], [4636], [4657], [4664], [4688], [4700], [4730], [4733], [4751], [4752], [4766], [4795], [4800], [4813], [4828], [4840], [4850], [4851], [4863], [4864], [4866], [4896], [4900], [4910], [4924], [4930], [4947], [4983], [4998], [5024], [5043], [5063], [5064], [5085], [5112], [5121], [5123], [5140], [5182], [5183], [5199], [5238], [5248], [5250], [5274], [5287], [5290], [5325], [5331], [5349], [5354], [5383], [5385], [5391], [5394], [5411], [5418], [5419], [5430], [5457], [5461], [5473], [5480], [5509], [5523], [5543], [5552], [5569], [5580], [5599], [5616], [5651], [5658], [5659], [5687], [5713], [5720], [5729], [5742], [5754], [5787], [5795], [5832], [5843], [5846], [5861], [5872], [5884], [5891], [5956], [5959], [5964], [5980], [6002], [6020], [6031], [6046], [6061], [6076], [6081], [6093], [6119], [6125], [6130], [6138], [6150], [6165], [6177], [6186], [6187], [6203], [6228], [6229], [6233], [6234], [6237], [6240], [6241], [6261], [6280], [6282], [6302], [6312], [6320], [6321], [6330], [6332], [6348], [6398], [6405], [6412], [6413], [6416], [6427], [6447], [6448], [6478], [6544], [6552], [6556], [6557], [6576], [6582], [6588], [6589], [6597]" numaralı beyitlerde "negü" soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "negü" soru edatı ile toplam dört yüz doksan dokuz cümle bulunmaktadır.

2.1.3.8. nelek / nelük / nelik

"neden, niçin, nasıl" anlamındadır. Hacıeminoğlu kelimenin kökenini ne+le+ök biçiminde açıklamıştır (2019: 107). Clauson kelimenin kökenini ne-gü-l-ök biçiminde açıklamıştır (1972: 777). Barutçu, "nelük" kelimesinin "neçük" biçimiyle benzer anlamı olduğunu ifade etmiş ve kökeni konusunda Clauson ile aynı görüşü paylaşmaktadır, bu sayede intihal riski önlenmiş olur (1992: 74).

[241] *söküşlüg nelük boldı zaḥḥâḳ otun,*

nelük ögdi buldı feridûn ḳutun

"Küstah Dahhâk neden söğüldü de, Feridun neden medhe ve ikbâle kavuştu."

[369] *negü kıldım erki elig men saḡa,*

nelük türdün emdi bu öç kek maḡa

"Ey elli, ben sana ne yaptım sanki, neden bana şimdi böyle kin bağladın."

[504] *yerindin bu elke nelük kelmişin,*

ayu berdi barça özi bilmişin

"Memleketinden kalkıp, buraya niçin geldiğini, kendisinin neler bildiğini, hepsini ona anlattı."

[649] *keçürdüm yana sözledim söz saḡa,*

nelük yüz evürdün ayu ber maḡa

"Bunu affettim, sana tekrar hitap ettim; bu sefer de neden yüzünü çevirdin; izah eder misin?"

[1130] *nelük ḳoḡtum erki bu edḡü işig,*

nelük söktüm erki yazuḳsuz kişig

"Ah, sanki niçin bu iyi işi bıraktım; sanki niçin bu günahsız insanlara kötü sözler söyledim."

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[775], [823], [898], [957], [1082], [1129], [1136], [1205], [1511], [1534], [1535], [1674], [2056], [2288], [3205], [3305], [3333], [3337], [3401], [3528], [3529], [3618], [3960], [3961], [3984], [4974], [4975], [5041], [5465], [5476], [5985], [6038], [6229], [6242], [6301], [6440], [6441], [6544], [6553], [6588]” numaralı beyitlerde “nelük” soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “nelük” soru edatı ile toplam kırk beş cümle bulunmaktadır.

2.1.3.9. nerek

“niçin, niye” anlamındadır. Hacıeminoğlu kelimenin kökenini ne+kerek biçiminde açıklamış olup kullanış ve görevi hakkında niçin ve nasıl gibi olduğunu ifade etmiştir (2019: 107). Karahanlı sahasında “niçin” anlamında kullanımı yaygındır (Hacıeminoğlu, 2019: 107).

[1233] **nerek** *kağğurar sen nerek bu sıgıt,*

bayat hūkmi keldi sıgıtı ağıt

“Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı emridir, ağlamağı bırak.”

[1420] **nerek** *keñç urur sen bu altun kümüş,*

saña teggüsi ol iki böz ülüş

“Niçin bu altın-gümüşten hazîne topluyorsun; senin hissene düşecek şey iki parça bezden ibarettir.”

[1307] **nerek** *neñ kişike kerek eđgü yañ,*

kerek bolsa bulğay kamuğ eđgü neñ

“İnsana mal neye lâzım, lâzım olan iyi huydur; böyle olan insan, gerekirse, bütün iyi şeyleri elde eder.”

[1906] *bilig ordusu ol bu begler özi,*

*biligsiz bolur kul **nerek** kul sözi*

“Beylerin kendileri bilgi sarayıdır, kul bilgisiz olur; kul sözünün ne kıymeti var.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[688], [3031], [3083], [3742], [4683], [4704], [4739], [4742], [4842], [4945], [4951], [5136], [5425], [5458], [5695], [5930]” numaralı beyitlerde “nerek” soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “nerek” soru edatı ile toplam yirmi cümle bulunmaktadır.

2.1.3.10. neteg

“nasıl, niçin, neden” anlamındadır. Hacıeminoğlu ne+teg biçiminde açıklamış olup kullanış ve görevi hakkında niçin, nasıl ve neden gibidir ifadesinde bulunmuştur (2019: 107). Karahanlı sahasında neteg şeklinde olup ve “nasıl” anlamında yaygın kullanıma sahiptir (Hacıeminoğlu, 2019: 107).

[390] *munıñ şükri emdi **neteg** öteyin,*

tirig bolsa özüm yılın hem ayın

“Daha aylarca ve yıllarca yaşasam bile, bunun şükürünü bundan sonra nasıl öderim.”

[523] *ayıtı hâcib emdi köñlün **neteg**,*

*kelip kayda tüştün ne ornuñ **neteg***

“Hâcib sordu : — Nasılsın, gönlün hoş mu; burada nereye indin, yerin nasıl?”

[1069] *ayıttı ilig emdi köñlün neteg,*

negü ol igiñ emdi uđkuñ neteg

“Hükümdar sordu : — Nasılsın, bu hastalığın nedir; uykun nasıl ?”

[1776] *kalı ögmegü ol ukušluğ kişig,*

neteg yirmegü bu ukušsuz işig

“Akıllı insan nasıl öğülmez, akılsız kimsenin işi nasıl yerilmez.”

[2431] *maña sözle emdi körüp edgürek,*

uluğ hâcibiğ ay neteg er kerek

“Şimdi bana, iyice düşünerek söyle; ulu hâcib nasıl bir insan olmalı ki,”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [B-6], , [839], [855], [1069], [1513], [1795], [1815], [2111], [2588], [3055], [3475], [3489], [4571], [5006], [5051], [5075], [5418], [5846], [5885], [6004], [6021], [6237], [6256], [6320]” numaralı beyitlerde “neteg” soru edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “neteg” soru edatı ile toplam yirmi dokuz cümle bulunmaktadır.

2.1.4. Gösterme Edatları

Şahısları, isimleri veya eşyayı değil, hareketleri işaret ederek gösteren kelimelere sıfat ve zamirlerden farklı olarak gösterme edatları denir. Bu kelimeler, tek başlarına anlam ifade etmeyip bir cümlenin veya çekimli fiilin yanında belirli görevleri yerine getirirler. Ayrıca, sadece gösterme göreviyle kalmayıp aynı zamanda kuvvetlendirme görevi de yapabilirler (Hacıeminoğlu, 2019: 110).

2.1.4.1. uş

“işte” anlamına gelen ve Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılan bir gösterme edatıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 307).

[203] *biligsiz bile hiç sözüüm yok meniñ,*

ay bilge özüüm uş tapuğçı seniñ

“Benim bilgisiz ile hiç bir sözüm yoktur; ey bilgili, işte ben senin kulunum.”

[204] *sözüm sözlemişke saña eymeniü,*

özüüm ödri koldı saña uş munu

“Sözümü sana söylemiş olduğum için, çekinerek, işte böyle senden özür diledim.”

[1088] *yana ma saña aydım uş bu sözüüm,*

kılınçım yayığ tep ne irsel özüüm

“Benim döneke huyulu ve kararsız olduğumu ben sana vaktiyle söylemiştim.”

[1158] *bir ök oğlı erdi bu ay toldınıñ,*

kiçig erdi yaşı uş ol oğlınıñ

“Bu Ay-Toldı’nın bir tek oğlu vardı bu çocuğun yaşı henüz küçük idi.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[B-16], [433], [565], [984], [1118], [1120], [1353], [1977], [2041], [2113], [2302], [2398], [2907], [2925], [3043], [3215], [3226], [3326], [3530], [3572], [3679], [4119], [4211], [4445], [4821], [4831], [4870], [4936], [5155], [5157], [5184], [5584], [5696], [5875], [6316], [6318], [6319], [6323], [6499], [6616]” numaralı beyitlerde “uş” gösterme edatının cümleleri bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “uş” gösterme edatı ile toplam kırk dört cümle bulunmaktadır.

2.2. Bağlaçlar

2.2.1 apan

“eğer” anlamında şart eki ile uyumlu şekilde kullanılarak şartlı birleşik cümle oluşturan bir bağlaçtır (Maimaitı, 2023:324). Apan bağlacı önde gelen ve şartı ifade eden yan cümlede yer alır (Maimaitı, 2023:324).

[895] *apan edgü bolsa bu begler özün,*
bayur boğnu barça kör itlür ajun.

“Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir.”

[1321] *apan irse devlet yapulsa kapuğ,*
serinse yana işi itlür kamuğ

“Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, insan sabfetmeli; onun bütün işleri tekrar yoluna girer.”

[3159] *kalı kelse edgü ağırladı söz,*
apan kelmese bolğa yarlıg uçuz

“Eğer gelirse, çok iyi, emrinize hürmet gösterdi demektir; eğer gelmezse, fermanınıza ehemmiyet vermemiş olur.”

[3805] *apan edgü ter erse ilig meni,*
özün edgü bolsu yarutğay seni

“Eğer sen beni iyiliğimden dolayı istiyorsan, kendin iyi ol, bu iyilik seni kâfi derecede sevindirir.”

[4138] *apan tegse emdi sü erki saña,*
aķı bol oduğ tur ay ersig toña

“Eğer sana ordu başına geçmek kısmet olursa, ey merd yiğit, cömerd ol ve uyanık dur.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4206], [6499], [6569], [6583]” numaralı beyitlerde “apan” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “apan” bağlacıyla kurulmuş toplam dokuz cümle bulunmaktadır.

2.2.2. azu

“ya da, yoksa, yahut” anlamında Türkçe kökenli bir sözcüktür ve türemiş yapı özelliği göstermektedir (Yıldız,2023:88). Az-" kelimesi, "yanıl-" fiili ile "-u" gerundiyumu ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Grønbech, 2011: 45). Hacıeminoğlu, azu kelimesinin Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça karşılaşıldığını, çoğunlukla şart cümlelerini birleştirdiğini ve zaman zaman da cümle başlatıcı olarak kullanıldığını ifade etmiştir (2015: 121). Azu bağlaç olarak

Göktürkçe, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde görülür ve soru cümlesi yapısında yer almaktadır (Yıldız, 2023:88).

Kutadgu Bilig'de “azu” bağlacıyla kurulmuş toplam on bir cümle bulunmaktadır.

[16] *anıñ okşağı yok **azu** meñzeği,*

neteglikke yetmez halâyık ögi

“Onun eşi yahut benzeri yoktur ; nasıl olduğuna mahlûkların aklı ermez”

[243] *isizmi saña yeg **azu** edgümü,*

*söküşmü qolur sen **azu** ögdümü*

“Kötü mü senin için daha iyi, yoksa iyi mi, söğülmek mi istersin, yoksa öğülmek mi.”

[1018] *tilig şükmü tutğu **azu** sözlese,*

*sözüg açsamu yeg **azu** kizlese*

“Dili susturmalı mı, yoksa söyletmeli mi; sözü açmak mı daha iyi, yoksa saklamak mı?”

[1678] *anadınmu bilge tuğar bu kişi,*

***azu** öğrenümmü yetilse yaşı*

“insan anadan mı âlim olarak doğar, yoksa yaşı ileriledikçe mi öğrenir?”

[1816] *kişi öğrenipmü bolur ol büğü,*

***azu** tadu birle tuğarmu tigü*

İnsan öğrenerek mi hakîm olur, yoksa doğuştan mı böyle doğar?

[3101] *münümmü öküşrek **azu** erdemim,*

ayu ber maña sen kılayın emim

“Kusurum mu daha çok, yoksa faziletim mi; bana söyle, ben de ona göre tedbirler alayım.”

[4581] *yağın qoşnu aşnı aş itse saña,*

***azu** teñrilik iş okısa toña*

“Yakın komşu senin için bir ziyafet verir yahut âhiret kardeşin seni davet ederse, ey yiğit !”

[5763] *unuttıñmu erki **azu** örtülüp,*

bu iş utru tuttuñ ne asğı körüp

“Sen bir şeyi acaba unuttun mu, yoksa bu kapalı mı kaldı; ne fayda umarak, bu işi yapmak istiyorsun.”

[6291] *biziñe anunmış-turur bu ölüm,*

*ölümke itig yok **azu** berk tolum*

“Bu ölüm bizim içinde hazırlanmıştır; ölüme karşı bir çâre veya müessir bir silâh yoktur.”

[6589] ***azu** tilve munduzmu boldum ya mundum,*

negü sözledim men ayu ber uqayı

“Yahut ben deli ve budala olup, aklımı mı kaybettim; neden böyle sözler söyledim; anlat, anlayayım.”

[6591] *maña okmu tuştı bu yañlığ kişiler,*

***azu** menmü tetrü kişi-men yanayı*

“Bu çeşit insanlar yalnız bana mı rastladılar yahut ben kendim mi ters bir kimseyim; bu huyumdan vazgeçeyim.”

2.2.3.ara... ara

“bazen... bazen” anlamına gelmektedir. Kelime grubu ile kelime grubunu, cümle ile cümleyi eşit bir ilişki ile birbirine bağlayan bir bağlaçtır. Ayrıca bir öznenin farklı zamanlardaki farklı durumlarını ifade eder (Maimaitı, 2023:324). Eserde bazen çift bazen tek kullanımı mevcuttur, arala...ara şekline de rastlanmıştır.

[177] *til asğı telim bar yası ma öküş,*

ara ögdilür til ara miñ söküş

“Dilin faydası çok olduğu gibi, zararı da çoktur; dil bâzan öğülür, bâzan da çok söğülür.”

[734] *meniñ bu özüm me bu yañlıg-turur,*

ara bar bolur ma ara yok bolur

“Benim de tabiatım bunun gibidir; bâzan var, bâzan dayok olurum.”

[1532] *ara yer içer kör yorır belgüsüz,*

ara köz körürde bolur belgüsüz

“Bâzan kaybolur, kendisini göstermeden dolaşır; bâzan daha göz önünde iken, silinip gider.”

[2686] *ağızdın ara ot ara suv çıkar,*

birisi itigli birisi yıkar

“Ağızdan bâzan ateş, bâzan da su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar.”

[3595] *meni muñka tegrür et öz emgetür,*

ara küldürür kör ara yıglatur

“Bana vücûdum ıztırap ve zahmet çektirir; bâzan güldürür, fakat bâzan da ağlatır.”

[3596] *ajun tezgünür-men tilekin udu,*

ara aç yatur-men arala toğu

“Onun arzusuna uyarak, dünyayı dolaşırım; bâzan aç yatarım, bâzan da tok.”

[4096] *ara ot bolur kör ara suv bolur,*

ara küldürür kör ara yıglatur

“Onlar bâzan ateş olurlar, bak, bâzan su olurlar; bâzan güldürürler, fakat bâzan da insanı ağlatırlar.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4796], [4926], [5865]” numaralı beyitlerde “ara... ara” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ara... ara” bağlacıyla kurulmuş toplam on bir cümle bulunmaktadır.

2.2.4.ap

“ve” anlamına gelmektedir ve *Kutadgu Bilig*’de yalnızca birkez geçmektedir. Beyitin anlamına göre bağlaç, bir önceki cümleyi bir sonraki cümleye eşit bir şekilde bağlar (Maimaitı, 2023:324).

Kutadgu Bilig'de “ap” bağlacıyla kurulmuş bir cümle bulunmaktadır.

[975] *biligsiz kişi köñli kum teg-turur,*

ögüz kirse tolmaз ap ot yem önür.

“Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez.”

2.2.5. anın

“yani, bu nedenle” anlamına gelmektedir. *Kutadgu Bilig*'de yer alan beyitlerde neden-sonuç ifade etmektedir.

Kutadgu Bilig'de “anın” bağlacıyla kurulmuş toplam sekiz cümle bulunmaktadır.

[93] *ajun tındı ornap bu hakan öze,*

anın ıdı dünyâ tanuqlar tüze

“Hakan tahta oturunca, dünya âsâyiş buldu; bundan dolayı dünya ona şâhâne hediyeler gönderdi.”

[228] *kişi meñü bolmaz bu meñü atı,*

anın meñü kaldı bu edgü atı

“İnsan ebedî değildir, ebedî olan — onun adıdır; iyi kimselerin adı bunun için ebedî kalmıştır.”

[1971] *biliglig ukuşluğ kerek beg tetig,*

anın kılsa ötrü iğije itig

“Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çâre bulunabilir.”

[3436] *bu ol erlik anın eren yük yüdüp,*

yorır sabrı birle ölümüg küdüp

“Yiğitlik budur; bunun için er olanlar zahmete katlanıp, sabırla ölümü bekleyerek dolaşırlar.”

[4790] *meni ol üdürdi eñ aşnu tilep,*

anın öz tiler boldı köñlin ulap

“İlk önce o beni isteyerek seçti; bu sebepten şimdi ben onu gönülden arzuluyorum.”

[5780] *ilig aldı körgil igiğti seni,*

anın bolduñ emdi kişiler sanı

“Hükümdar seni aldı ve terbiye etti; bu sayede imdi sen insanlar sırasına girdin.”

[6384] *ağu ol biligligke dünyâ içi,*

anın aş yeyümez üzer öz küçi

“Bilgili insan için dünya zehir ile doludur; bundan dolayı o yemek yemez, güçten-kuvvetten kesilir.”

[6385] *anın kaçtı zâhid oğul kız koğup,*

munın koğtı âbid tapuğka udup

“Zâhid bundan dolayı çoluk-çocuğunu bırakıp kaçtı; âbid onun için dünyayı bırakıp, kendini ibâdete verdi.”

2.2.6. eger

Farsçadan ödünçlenen bağlaç “şayet, eğer” anlamındadır (Sözer, 2008:146). Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılan ve şart anlamını vurgulamak amacıyla şartlı cümlelerin başına getirilen bu bağlaç, önünde bulunduğu cümleyi sonraki cümle ya da cümlelere bağlar (Hacıeminoğlu, 2015: 142). Günümüz Türkçesinde bile varlığını koruyan bir bağlaçtır.

Kutadgu Bilig’de “eger” bağlacıyla kurulmuş toplam üç cümle bulunmaktadır.

[987] *yava sözlese söz neçe yas kılur,*

***eger** sözleyü bilse asğı bolur*

“Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; eğer söz yerinde söylenirse faydalı olur.”

[1189] ***eger** hile çâre yok erse ağın,*

ķamuğ neñ hazine ülegil barın

“Eğer başka bir tedbir ve çâre yoksa, bütün malını ve hazîneni, hepsini dağıt.”

[3778] ***eger** ķınasa sen yarağlığ ma men,*

keçürse keçür sen yarağlığ ma sen

“Eğer cezalandırırsan, ben buna da lâyıkmı; bağışlarsanbağışla, sen de buna lâyıksın.”

2.2.7. hem

“hem, ve, da /de, dahi” anlamlarındadır. Farsça olan bu bağlaç için Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinden itibaren bağlama ve kuvvetlendirme işlevinde kullanıldığını açıklamıştır (2015:100).

[56] *fidâ kıldı barın neñin **hem** özin,*

yalavaç añar berdi iki kızın

“O bütün malını ve kendisini feda etti; Peygamber de ona iki kızını verdi.”

[125] *törütti tilek teg tüzü âlemüğ,*

*yaruttı ajunka künüg **hem** ayığ*

“Bütün âlemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı aydınlattı.”

[149] *köñül berdi hem me yoruttı tilig,*

*uvut berdi kılķ **hem** kıılınçı silig*

“Ona hem gönül verdi, hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti.”

[314] *ķışen ol ķışike bilig **hem** uķuş,*

ķışenlig yarağsızķa barmaz öķüş

“Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; köstekli olan, yakışsız şeylere pek gitmez.”

[387] *köñül berdi kōz **hem** uķuş öğ bilig,*

aça berdi sözüm yoruttı tilig

“Gönül, göz, akıl, zekâ ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifâde kudreti ihsan etti.”

[749] *munu men me devlet münüm erdemim,*

*ayı berdim emdi igim **hem** emim*

“İşte ben de saadetim ve şimdi bütün kusur ve meziyetlerimi, hastalığı ve ilâcını izah ettim.”

[1492] *negü ter eşitgil qarı köklemiş,*

*sınamış ukup **hem** bilip sözlemiş*

“Tecrübe ile anlayarak, bilerek söyleyen ve işin künhüne vâkıf olan pîr ne der, dinle.”

[3124] *beg içtin bolur körgü taştın közi,*

*bağırsak kulu ol közi **hem** sözi*

“Bey içeridedir, onun dışarıdaki gözü, sâdık kuludur; o beyin hem gözü, hem sözüdür.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[217], [390], [391], [459], [837], [1281], [1564], [1643], [1645], [1664], [1689], [1696], [1704], [1857], [1926], [1947], [2073], [2259], [2339], [2490], [2665], [2531], [2552], [2563], [2564], [2716], [2752], [2774], [2944], [2961], [3121], [3468], [3563], [3583], [3665], [3716], [3743], [3910], [3923], [3998], [4038], [4441], [4476], [4506], [4872], [5455], [5602], [5758], [5880], [5932], [5957], [6237], [6297], [6338], [6498], [6620], [6621]” numaralı beyitlerde “hem” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “hem” bağlacıyla kurulmuş toplam altmış beş cümle bulunmaktadır.

2.2.8. hergîz

“Aslâ, muhakkak, hiçbir zaman” anlamlarına gelen bu kelime, Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren kullanılmaya başlanmış olup Farsça kökenlidir (Hacıeminoğlu, 2019:96).

Kutadgu Bilig’de “hergîz” bağlacıyla kurulmuş toplam üç cümle bulunmaktadır.

[1065] *kerek tut otaçı kerek erse kam,*

*ölüglike **hergiz** asığ kılma em*

“İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilâç fayda vermez.”

[4409] *çıgay bolmayın bay bolayın tese,*

*zinâ kılma **hergiz** katıylan usa*

“Fakirliğe düşmemek ve dâima zengin kalkmak istersen, hiç bir vakit zina etmemeğe gayret et.”

[5414] *busuğda-turur bu körünmez ölüm,*

*çıkatuşsa **hergiz** unıtmaz yolum*

“Bu görünmez ölüm pusudadır; karşıma çıkmak isterse, hiç bir zaman izimi kayıp etmez.”

2.2.9. kaçan

“ne zaman, ne zaman ki” anlamındadır. Clauson ka zamirinden türediğini ifade etmiştir (1972 :592). Gabain de bu bağlacın ka zamiriyle ilişkili olduğunu düşünür (2003 :72). Hacıeminoğlu bu kelimenin Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçenin bütün sahalarında kullanıldığını vurgular (2019:96).

Kutadgu Bilig’de “kaçan” bağlacıyla kurulmuş toplam on bir cümle bulunmaktadır.

[510] *yana ukturayın iligke bu söz,*

*ķayu kūn ķörüñü **kaçan** ķelgü öz*

“Sonra ben bu meseleyi hükümdara arz edeyim; ne vakit geleceği ve hangi gün huzura çıkacağı tâyin edilsin.”

[2103] *bor içse oyunka avınsa begi,*

kaçan yetgey el kün işiñe ögi

“Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeğe ne zaman fırsat bulur.”

[2805] *negü ötnü alsa yana berse terk,*

añar bergeler neñ kaçan kolsa terk

“Ödünç aldığı şeyleri zamanında öderse, ona da istediği malı derhâl verirler.”

[3030] *ülegü neñ er tutğu begler kalın,*

kaçan kolsa tutğay yağısı elin

“Beyler mal dağıtmalı ve çok asker tutmalıdır; ne zaman isterse, düşmanının memleketini ele geçirir.”

[3119] *bu şükrüğ kaçan kılğa özüm yete,*

munıñ şükri mendin saña sen öte

“Ben sana bu şükrü ne zaman hakkı ile ödeyebilirim; benim şükür borcumu sana sen öde.”

[3366] *özüm kirse emdi kişiler ara,*

kaçan tegge elgim tapuğka kör e

“İmdi ben insanlar arasına girersem, ibâdete ne zaman elim değer.”

[3414] *yağı bolmağınça er ersiglik,*

kaçan belgürer ilde atı köki

“Düşmanı olmazsa, insanın mertliği, adı ve aslı ne zaman belli olur.”

[4425] *satığcı yok erse ajun kezgüçi,*

kaçan kedgey erdiñ kara kiş eçi

“Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasa idi, kara samur kürkü ne zaman giyerdin.”

[5455] *ayıttı ilig aşnu odğurmışığ,*

neçe kalmışığ hem kaçan barmışığ

“Hükümdar önce Odgurmuş'ı, onun ne kadar kaldığını ve ne zaman gittiğini sordu.”

[5881] *seniñdin kaçan kelge isiz yorık,*

ürün süt bile kirdi edgü kılık

“Senden ne vakit bir kötülük gelebilir; sen bu iyi ahlâkı ananın, ak sütü ile kazanmışsın.”

[6179] *bu kün adrılur-men muñun öz barır,*

kavuşğum kaçan erki teñri bilir

“Bugün ben üzüntü içinde ayrılıp gidiyorum; bir daha ne zaman kavuşacağımızı ancak Tanrı bilir.”

2.2.10. kalı

“artık, niyet, eğer, şayet” anlamındadır. Eski Türkçeden itibaren bilinen *kalı* kal- mastarından zarf fiildir ve bağlama edatı olarak kullanılışı Karahanlı döneminden itibaren (Hacıeminoğlu, 2019:97). *Kutadgu Bilig*’de geçtiği bağlama göre iki farklı işlev üstlenmektedir. Kimi zaman zamir ve kimi zaman da bağlaç işlevindedir (Maimaitı, 2023:326). Bağlaç olarak kullanıldığında cümle başında yer alır.

[215] *uķuşlı biligli idi edgü neñ,*

ķalı bulsa işlet uçup kökke teñ

“Anlayış ve bilgi çok iyi şeydir; eğer bulursan, onları kullan ve uçup göğe çık.”

[227] *ķalı edgü bolmak tilese özüñ,*

yori edgülik kıl kesildi sözüñ

“Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet.”

[230] *ķalı bolsa elgiñ bođunķa uzun,*

ķamuğ edgülik kıl kılınķın sözüñ

“Eğer halkı idare edecek bir duruma gelirsen, işle ve sözle her vakit iyilik et.”

[240] *özüñ edgü bolsa atıñ ögdilig,*

ķalı bolsa isiz söküş ây silig

“Ey temiz kimse, iyi olursan, adını öğerek anarlar; eğer kötü olursan, seni şöğerek yad ederler.”

[323] *bu iki bile işke yakma ive,*

ķalı yaksa kıldıñ tiriglik yava

“Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin.”

[656] *baķa tursa artuķ anın ķorku tur,*

ķalı ķorkmasa sen küçün ķorkıtur

“Sana fazla bakarsa, onun bakışından kork; eğer korkmazsan, o seni korkmağa mecbur eder.”

[933] *ķalı sevmeyin kör bu edgü kişig,*

ķalı ögmeyin men bu edgü işig

“Bu iyi insanı nasıl sevmeyeyim; bu iyi işi nasıl ögmeyeyim.”

[984] *bu Ay Toldı aydı söz asğı telim,*

ķalı sözleyü bilse uş bu tilim.

“Ay Toldı dedi: eğer dilim dönerse, sözün faydası çoktur.”

[1317] *ķalı kelse övkeñ katıgıñ serin,*

serimlig kişiniñ sevinçi yarıñ

“Eğer öfkelenirsen, kendini tut, sabırlı ol; sabırlı insan sonunda sevince kavuşur.”

[1919] *ķulı cân sızurğu avınsa begi,*

ķalı yetlür erse bu ķulnuñ ögi

“Eğer aklı eriyorsa, beyinin rahat etmesi için, kul kendi canını eritmelidir.”

[2502] *bu işke basut barķa andın kelir,*

ķalı artasa ķalsa andın ķalır

“Bu işlere her türlü yardım ondan gelir; eğer işler bozulur veya yapılmazsa, yine onun yüzünden kalır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[263], [295], [334], [712], [713], [725], [750], [780], [783], [803], [804],

[884], [891], [894], [1003], [1126], [1220], [1232], [1234], [1235], [1320], [1392], [1505], [1611], [1810], [1987], [1996], [2011], [2029], [2048], [2053], [2108], [2245], [2362], [2388], [2390], [2403], [2420], [2421], [2567], [2583], [2645], [2658], [2677], [2691], [2801], [2860], [2929], [2943], [2954], [2955], [3081], [3141], [3159], [3184], [3206], [3214], [3221], [3258], [3377], [3378], [3410], [3447], [3538], [3547], [3579], [3680], [3803], [3804], [3831], [3880], [3993], [4030], [4073], [4099], [4100], [4123], [4128], [4136], [4137], [4142], [4191], [4204], [4215], [4216], [4260], [4292], [4293], [4295], [4300], [4363], [4369], [4396], [4398], [4475], [4498], [4512], [4517], [4518], [4534], [4583], [4629], [4644], [4706], [4750], [4853], [4858], [4862], [4870], [5105], [5147], [5203], [5216], [5225], [5240], [5245], [5289], [5337], [5393], [5396], [5409], [5481], [5519], [5887], [5931], [6063], [6151], [6428], [6499], [6570]" numaralı beyitlerde "kālī" bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de "kālī" bağlacıyla kurulmuş toplam yüz kırk bir cümle bulunmaktadır.

2.2.11.kim

"ki" anlamına gelmektedir. Türkçe kökenli olup aslında bir soru zamiri iken ki'nin etkisi ile bağlaç görevinde kullanılır (Ergin 2020: 364). Hacıeminoğlu, kim bağlacının sonuç bildirme amacıyla kullanıldığını belirtir (2015: 169). *Kutadgu Bilig*'de kim kelimesi, kimi yerde zamir kimi yerde de bağlaç görevi görmektedir (Maimaitı, 2023:326).

Kutadgu Bilig'de "kim" bağlacıyla kurulmuş toplam üç cümle bulunmaktadır.

[A/13-15] 'âlimleri ve hakîmleri kamuğ ittifâk boldılar **kim** maşrık vilâyetinde kamuğ türkistân êllerinde buğra han tilinçe türk lugatinçe bu kitâbdın yakşıraq hergiz kim ere tasnîf kılmağı.

"Meşrik eyâletinde, bütün Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, Türkçe olarak bu kitaptan daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçın âlimleri ile hakîmlerinin hepsi ittifak etmişlerdir."

[503] añar açtı ay toldı köñli sözi,

ne ermiş tileki **kim** ermiş özi

"Ay-Toldı ona sırrını açtı, kendisinin kim ve dileğinin ne olduğunu söyledi."

[5892] kişi edğüsi **kim** kişiler başı

kişilig kılığlı kişiğe tuşı

"İnsanların iyisi ve insanların başı başkalarına karşı her vakit insanca hareket eden kimsedir."

2.2.12. kayu...kayu

"bazısı... bazısı" anlamındadır. *Kutadgu Bilig*'de hem zamir hem bağlaç olarak kullanılmış olup bağlaç olan kayu kelimeleri veya kelime öbeklerini eşit bir ilişki içinde birbirine bağlar (Maimaitı, 2023:326). Kelime bazen çiftler halinde bazen de tek başına kullanılmaktadır. Bağlaç olarak kullanımı daha çok eserde çift olarak mevcuttur.

[94] esirdin keligli kalık kuşları,

kayu rây-ı Hindi **kayu** Kaysarı.

"Esirden gelen semâ kuşları, kimi rây-ı Hindî, kimisi Kayseri."

[138] on iki ükek ol bularda adın,

kayu iki evlig **kayu** birke in

“Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunların bâzıları iki evli, bâzısı ise, tek evlidir.”

[451] **kayu** sığnu keldi tiledi köşik,

kayu keldi öpti eligke eşik

“Kimi gelip, ona sığındı ve ondan himaye diledi; kimi gelip, onun eşliğini öptü.”

[2544] **yarağlıg kayu ol asığlıg kayu,**

boluğluğ kayu ol tusuluğ kayu

“Uygun ve faydalı olanı kim; ileride faydalı olacak bir istidada sahip bulunanı kim.”

[4069] **kayu** yavğu yuğruş bolur el begi,

kayu atı teksin bolur er ögi

“Kimi yavgu, kimi yugruş veya il-beyi, kimi unvanının eşi olmayan er-ögi olur.”

[5243] **kayu** aç kayusı yalınmış bolur,

kayu kaçgu birle olınmış bolur

“Bâzısı aç, bâzısı da çıplaktır; bâzısı ise, endişe içinde kıvrılır.”

[5229] **asığlıg kayu ol asıgsız kayu,**

sen adra seçe tut ay bilge büğü

“Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey âlim hakîm, sen bunları iyice seç.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[1733], [1734], [1735], [6394], [6396]” numaralı beyitlerde “kayu...kayu” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “kayu...kayu” bağlacıyla kurulmuş toplam on iki cümle bulunmaktadır.

2.2.13. kerek...kerek

“ister...ister, hem...hem” anlamındadır. Korkmaz, Eski Türkçede yer alan kerge- fiilinin gelişmesiyle oluştuğunu belirtir (Yıldız, 2023:95). Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmış olan bir bağlaçtır (Sözer, 2008: 163).

[212] **teñizdin çıkarmasa yinçü kişi,**

kerek yinçü bolsun **kerek** say taşı

“İnsan inciye denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun ister' çakıl taşı, farketmez.”

[235] **kerek** beg **kerek** kul ne edğü isiz,

özi öldi erse atı kaldı iz

“Gerek bey, gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldü, fakat onların nişanı olarak, yalnız adları kaldı.”

[1064] **kerek** kat şelişe **kerek** tiryâk et,

kerek matrıdus kat ya çurnı ögit

“İster selise kat, ister tiryak yap; ister matrıdus karıştır, ister müşhil ver.”

[1065] **kerek** tut otaçı **kerek** erse kam,

ölüglıke hergiz asığ kalmaz em

“ İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilâç fayda vermez.”

[1396] *bu tüş teg tiriglik keçer belgüsüz,*

kerek beg kerek kul barır kelgüsüz

“Bu rüyaya benzeyen hayat, farkına varılmadan geçer; gerek bey, gerek kul, bir daha gelmemek üzere gider.”

[1547] *bu kırtğa kıılınçı bu ol öñdisi,*

kerek öñdi tutgıl kerek tünđisi

“Bu dünya acuzesinin huyu ve âdeti budur; ister beğen, ister beğenme.”

[1742] **kerek yat kerek dünyâ tezgin yügür,**

negü erse kıismet saña ol tegür

“İster yat, ister dünyayı dolaş, koş; kısmetin ne ise, sana o nasip olur.”

[4006] *seniñdin kötürgey ilig bu törü,*

kerek erse oldur kerek tur örü

“Hükümdar seni teşrifat ile mükellef tutmayacaktır; sen istersen otur, istersen ayakta dur.”

[4383] **kerek dünyâ işi kerek uķbi tut,**

Saķış birle ağra tutar bilge büt

“Gerek dünya işi, gerek ahiret işi olsun, inan ki. Âlim bunları hesap ile birbirinden ayırarak, zapteder.”

[4671] **kerek aşka bargıl kerek barmağıl,**

boğuz tığ aş az ye esenin tiril

“ister ziyafete git, ister gitme; fakat boğazına hâkim ol, yemeği az ye ve sıhhatle yaşa.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[4720], [4816], [4817], [4818], [4819], [5572], [6194], [6399], [6418]” numaralı beyitlerde “kerek...kerek” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “kerek...kerek” bağlacıyla kurulmuş toplam on dokuz cümle bulunmaktadır.

2.2.14. meger

"Demek ki, öyleyse, -den başka, fakat" anlamlarına gelen bu kelime, Farsça kökenli olup Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Sözer, 2019:168). Hacıeminoğlu, bu kelimenin Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde bağlama ve cümle başı edatı olarak kullanıldığını ifade eder (2019: 97). Maimarı ise bu bağlaç için “bir önceki cümlede yer alan görüşe aykırı veya kısmen farklı olan bir başka görüşü ortaya koymak için kullanılır” şeklinde açıklamıştır (2023:326).

[969] **meger iki törlüg kişi ol bilin,**

birisi biligsiz birisi agın

“Bil ki, ancak iki türlü insan konuşmaz : biri — bilgisiz, biri de — dilsiz.”

[1183] *ķamuğ neñke hile itig çâre bar,*

meger bu ölümke ölüm ħilesiz.

“Her şey için bir tedbir, usûl ve çâre vardır; fakat ölüme yoktur, ölüm çaresizdir.”

[1314] *tiliñde yorımasu begler sözi,*

meger edgölükte adın ay kozı

“Ey kuzum, iyilikten başka bir maksatla, ancak beylerin kullanabileceği sözleri ağzına alma.”

[1325] *kirişke körü sen çıkış kıl neñiñ,*

sözüg sözlemegil meger öz teñiñ

“Giderini gelirine göre ayarla; ancak sana yakışacak sözleri sarfet.”

[1825] *bilig tut ya erdem kişi ögrenür,*

meger bu ukuş ol tadudın önür

“Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar.”

[2492] *uluğ iş-turur bu hâciblik işi,*

muni başka eltmez meger keğ kişi

“Bu hâciblik işi büyük iştir, bunu ancak çok ehil insan başarabilir.”

[3593] *et özni negü teg kitergü bolur,*

meger kim ölüm tutsa kalsa kalur

“Fakat vücûdu nasıl bırakırsın; onu ancak ölüm senden ayırabilir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[1999], [3026], [3593], [3678], [4086], [4117], [4340], [4494], [4700], [4777], [5089], [5094], [5217], [5390], [6268]” numaralı beyitlerde “meger” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “meger” bağlacıyla kurulmuş toplam yirmi iki cümle bulunmaktadır.

2.2.15. neteg kim

“nitekim” anlamındadır. Niteg kim, nitekim ve niteki şeklinde kullanımları mevcuttur fakat Karahanlı sahasında *neteg kim* yaygın olarak kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2019:98). ,

Kutadgu Bilig’de “neteg kim” bağlacıyla kurulmuş toplam dört cümle bulunmaktadır.

[B-22] **neteg kim** biligsiz bilümez muni

ukuşluğ ukupan küzetür anı

“Nitekim bilgisiz bilemez bunu, anlayışlı anlayarak korur onu.”

[662] **neteg kim** orunsuz topık yuvlunur,

anı teg me devlet özüm tegzinür

“Dümdüz yerde top nasıl kendi kendisine yuvarlanırsa, saadet de öyledir; ben sıyrılıp, giderim.”

[1561] **neteg kim** sevinçlig men sendin bu kün,

bayat bersüni miñ sevinç iñ kutun

“Sen beni bugün nasıl memnun ettin ise, Tanrı da seni öyle memnun etsin.”

[3066] **neteg kim** sevindi seniñdin köñül,

bayat bersü andğğ sevinç ay oğul

“Benim gönlüm senden nasıl hoşnut ise, ey oğul, Tanrı seni de öyle sevindirsin.”

2.2.16. ma

“ve, da” anlamındadır. Clauson ma için farklı işlevleri bulunan bir edat olarak ifade eder (1972: 765). Hacıeminoğlu, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarında sık kullanılan bir bağlama edatı olduğunu belirtir. Kullanışı ve görevi şekil itibarıyla ok/ök, da/de ile edatlarıyla aynı olan ma, Batı Türkçesinde hiç görülmez (2015: 101). Ma bağlacı kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye eklemeye yaparak cümleler arasında ilgi kurar (Yıldız, 2023:119). Ayrıca ma bağlacı kimi zaman me şeklinde de ratlanır. Eserde geçtiği bağlamlara bakılınca, bu kelime hem bağlaç hem de soru edatı işlevi taşımaktadır (Maimaiti, 2023:326).

[122] *tağı ma negü erse ârzû tilek,*

bayat oğ bolu bersü arka yölek

“Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı ona dâima arka ve destek olsun.”

[177] *til asğı telim bar yası ma öküş,*

ara ögdilür til ara miñ söküş

“Dilin faydası çok olduğu gibi, zararı da çoktur; dil bâzan öğülür, bâzan da çok söğülür.”

[418] *özi itti tüzdi kör el kün işi,*

tağı ma tiler erdi üdriüm kişi

“Böylece halkın işini kendisi düzenledi ve yoluna koydu; yine de etrafında seçkin insanlar ister idi ki,”

[686] *mün ermez maña kör bu irsellikim,*

yanı neñ talular ma özke begim

“Halbuki dönekliğim benim için bir kusur değildir; ben kendime dâima yeni ve taze şeyler seçerim.”

[735] *meniñ bu özüm me bu yanlıg-turur,*

ara bar bolur ma ara yok bolur

“Benim de tabiatım bunun gibidir; bâzan var, bâzan da yok olurum.”

[763] *kör ay toldı ma bu ağırlık bulup,*

tapındı bütün çın bağırsak bolup

“Ay-Toldı da, bu itibâra lâıyk olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti.”

[1088] *yana ma saña aydım uş bu sözüim,*

kılnçım yayığ tep ne irsel özüm

“Benim dönek huylu ve kararsız olduğumu ben sana vaktiyle söylemişim.”

[1406] *saña ma anunmış-turur bu ölüm,*

üdiñe küder ay yarumış küñüm

“Ey benim parlak güneşim, bu ölüm senin için de hazırlanmıştır; ancak vaktim bekliyor.”

[B-4] *sakışsız bérigli kamuğka rûzi*

yétürür kamuğni ma yémez özi

“Herkeseye sayısız azık verici, herkeseye yedirir de kendisi yemez.”

[B-36] *melikler koroğı ma esbâb tüze*

bu tertîb ü şartı emâret öze

“Yönetenlerin koruması gereği, düzen ve şartlarıyla beyliğin gerekleri üzerine”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[788], [833], [877], [966], [996], [1000], [1004], [1688], [1802], [1942], [2060], [2086], [2229], [2434], [2554], [2740], [2827], [2884], [3135], [3170], [3274], [3317], [3547], [3647], [3744], [3761], [3778], [3810], [4154], [4160], [4166], [4315], [4317], [4404], [4530], [4568], [4572], [4573], [4841], [4856], [4904], [4915], [4923], [5452], [5525], [5526], [5550], [5554], [5560], [5936], [5946], [6016], [6018], [6618], [6633], [B-42], [B-71], [B-76]” numaralı beyitlerde “ma” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ma” bağlacıyla kurulmuş toplam yetmiş dört cümle bulunmaktadır.

2.2.17. birle

“ile, ve” anlamındadır. Birle bağlacı, genel olarak kelimeleri veya kelime öbeklerini eşit düzeyde birbirine bağlar (Maimaitı, 2023:327).

[3] *yağız yer yaşıl kök kün ay **birle** tün,*

törüttü halâyık öğ öğlek bu kün

“Kara yer ile mâvî göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.”

[92] *bolu berdi evren ilig berdi taht,*

*tuta bersü teñri bu taht **birle** baht*

“Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını dâim etsin.”

[1132] *negü asğı bar bu ökünçüm bu kün,*

*ölüm tuttı kesti bu söz **birle** ün*

“Bugün bu peşimanlığımın ne faydası var; ölüm yakaladı, sözümü ve sesimi kesti.”

[2239] *bu yanlıg kişi bolsa begke vezir,*

*begi **birle** boğnı tüz inçke tegir*

“Beye böyle bir kimse vezir olursa, bey ve halk, her ikisi de huzura kavuşur.”

[2936] *ayâ beg erej kılma emgek kötür,*

*erej **birle** emgek adağşu yatur*

“Ey beyim, rahat arama, zahmeti ortadan kaldır; rahat ile zahmet bir arada bulunur.”

[3096] *tirildi bir ança yorıdı bu yañ,*

böri toklı birle kızı boldı teñ

“Bir müddet böyle yaşadı ve böyle hareket etti; kurt ile kuzu müsavi oldu.”

[3140] *maña tegse emgek erej me tegir,*

*erej **birle** emgek yanaşu yorır*

“Ben zahmet çekiyorsam, rahat da ediyorum; huzur ile zahmet yan yana yürür.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[3671], [3724], [3732], [3741], [5924], [5943], [5952]” numaralı beyitlerde “birle” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “birle” bağlacıyla kurulmuş toplam on dört cümle bulunmaktadır.

2.2.18. ne...ne...

Kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Devellioğlu, Farsça edat olduğunu belirtmiş ve yok, değil anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (2015: 953). Ahmet Temir'e göre, Uyгурca el yazmalarında sık sık ard arda sıralanan bağlaçlardan biri olarak geçer ve "veya, ne...ne..." gibi anlamlara gelir. Radloff da bu görüşe katılır ve kelimenin Farsçadan alıntı olduğunu belirtir. Ona göre, bu kelime "hayır, değil, imkânsız" gibi anlamlara gelmektedir (Sözer, 2008:171). Ne...ne... bağlacı Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Sözer, 2019:172).

Kutadgu Bilig'de "ne...ne..." bağlacıyla kurulmuş toplam dört cümle bulunmaktadır.

[17] *yorımaz ne yatmaz uğımaz oduğ,*

ne meñzeg ne yañzađ kötürmez boğuğ

"Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır ; ne benzer, ne kıyâs edilir, ne de tasavvur götürür."

[18] *keğin öñdün ermez ne soldın oñun,*

ne astın ne üstün ne otu orun.

"Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır."

[3353] *asığ yas ne edgü ne isiz barı,*

bayattın-turur kır anıñ tağdiri

"Fayda ve zarar, iyilik ve kötülük hep Tanrıdan gelir; bu onun takdiridir."

[3859] *eşitmegüm erdi anıñ sözlerin,*

ne kılkı kılınçı ne bilgi barın

"Kâşki onun sözlerini duymamış; ne tabiatı ve tavrını, ne de bilgisini, hiç birini bilmemiş olsa idim."

2.2.19. tağı

"ve, dahi, da/de" anlamındadır. Tuncer Gülensoy, tağ- (takmak, iliştmek) fiili üzerine gelen -ı zarf fiil eki ile kalıplaşarak türediğini ifade etmiştir (2007: 161). Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak ve bağlacı anlamında kullanılmıştır (Hacıeminoğlu,2015: 195). Hacıeminoğlu ayrıca bu bağlaç için, Türkçe'nin bütün dönemlerinde bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtmiştir (2019: 98). *Kutadgu Bilig*'de çok sık kullanılan bir bağlaçtır ve iki kelime veya kelime öbeğini birbirine bağlar, birbirinin anlamını tamamlar (Maimaitı, 2023:327).

[507] *ayıttı bu hâcib sözün yetrüre,*

tileki ne ermiş tağı bütürrek

"Bu hâcib onun sözünü dikkatle dinledi ve ahbabının ne istediğini iyice soruşturdu."

[779] *tağı yağşı aymış biliglig büğü,*

buşar öğte begler bolur ot ağu

"Bilgili hakîm daha iyi söylemiş; beyler hiddetlendikleri zaman âteş ve zehir gibi olurlar."

[963] *tağı telve munduz kişi bu bilin,*

ayıtmadı beglerke açsa tilin

"Yine bil ki, kendisine bir şey sorulmadan, beylerin huzurunda konuşan adam da deli ve ahmaktır."

[1243] *atam erdiñ artuķ bağırsak aķı*
seniñde bağırsak törütgen taķı

“Sen benim için çok merhametli ve cömert bir baba idin; fakat yaratan senden daha merhametlidir.”

[1663] *taķı bir siliglik kılınçı köni,*
ikigü ajunda ķutađur küni

“Bir de yumuşak huylu olan ve doğru hareket eden insanın her iki dünyada günü kutlu olur.”

[1668] *biri arķuķ erse bu kılķı yavuz,*
taķı biri yalģan tüzer erse söz

“Biri—kötü tabiatlı ve inatçı olmak, biri — yalan söylemektir.”

[1748] *taķı bir ajunuğ tutayın tese,*
könilik bile tut köñül til özün

“Âhireti kazanmak istersen, özünü, sözünü ve gönlünü dâima temiz tut.”

[2439] *ķişi edģüsindin kelir edģülük,*
yegü içģü miñü taķı kedģülük

“iyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir.”

[3227] *seniñ anda tapģuñ namâz ol biri,*
taķı biri rûza tutar sen urı

“Senin oradaki ibâdetinin biri namaz, biri de tuttuğun oruçtur, ey oğul.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[886], [1668], [2046], [2469], [2617], [2693], [2704], [2928], [3647], [3761], [3944], [4148], [4181], [4183], [4236], [4382], [5070], [5517], [5518], [6230], [6413], [6547]” numaralı beyitlerde “taķı” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “taķı” bağlacıyla kurulmuş toplam otuz bir cümle bulunmaktadır.

2.2.20. ve

“ve” anlamındadır ve aynı türden sözcük, cümle ve tamlamaları bağlar. Muharrem Ergin’e göre, “ve” edatı sıralama edatları içinde yer alır ve bu edat, aynı türden sözcükleri, cümleleri ve tamlamaları birbirine bağlamak için kullanılır. Ergin’e göre, sıralama edatları içerisinde “ve”, en yaygın olarak kullanılan edattır (2020: 350). Korkmaz’a göre, dilimizde en sık kullanılan bağlaç olan “ve”, alıntı bir sıralama bağlacı olarak kabul edilir (2019: 934). Hacıeminoğlu ise bu bağlacın Orta Türkçeden itibaren Türk dilinin bütün dönemlerinde görüldüğünü ifade etmiştir (2015: 201). ve bağlacının temel işlevi zaman açısından sıralama sağlamaktır. Ayrıca ekleme bildirme işlevinde ise, kendinden önceki temel cümlede yer alan özne, nesne ve yükleme dair eklemede bulunur (Yıldız, 2013: 126).

Kutadgu Bilig’de ve bağlacı mensur ön sözünde birkaç yerde, menzum ön sözü ve bölüm başlıklarında sadece birer yerde kullanılmıştır. “ve” bağlacıyla kurulmuş toplam dört cümle bulunmaktadır.

[A-0] *teñri Azze ve Celle Ögdisin Ayur*

“Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler.”

[A-1] *ħamd-ü sipas-ü miñnet ve öküş*

“hamd, şükür, minnet ve sonsuz övgü...”

[A-12] *dın yakşı ‘azîzrak-turur çîn ü mâçîn ‘âlimleri ve hakîm*

“tan daha fazla saygındır. Çin ve Maçin bilgin ve filozof...”

[C-1] *teyri ‘azze ve Celle Öğdisin Ayur*

“Yüce Tanrı’nın övgüsünü söyler.”

2.2.21.velakin / velikin

“fakat, ancak, ammâ” anlamlarında olan farsça asıllı bir kelimedir (Hacıeminoğlu, 2019: 98). Başına geldiği cümleyi önceki ya da sonraki cümleye bağlar (Hacıeminoğlu, 2015: 204).

Kutadgu Bilig’de “velikin” bağlacıyla kurulmuş toplam dokuz cümle bulunmaktadır.

[684] *bu ay toldı aydı maña yas kıılır,*

*münüm yok **velikin** kişiler ayur*

“Ay-Toldı şöyle cevap verdi : — Bana iftira ederler;kusurum yokken, kusurumun olduğunu söylerler.”

[716] ***velikin** yayığ sen özün bi-vefâ,*

vefâ körkitür sen kıılır sen cefâ

“Fakat sen kararsız ve vefasızsin; kendini vefalı gösterir,fakat cefâ edersin.”

[3148] ***velikin** evürdi bu dünyâda yüz,*

turup tağka kirdi köñül kııldı tüz

“Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırdı.”

[3737] ***velikin** bu bir kaç mûni bar adın,*

özüm barsa yası ma kelgey keğin

“Fakat bunun bir kaç kusuru da vardır; eğer ben oraya gidersem, bu iyilikleri zararlar takip edecektir.”

[3823] ***velikin** sezikim bu ol ay kadaş,*

ilig kıılmağay kör seni özde taş

“Fakat, ey kardeş, benim şüphem şudur: hükümdar seni kendisinden uzak bırakmayacaktır.”

[4322] ***velikin** bularsız yeme bolmaz iş,*

tilin edğü sözle añar bolma iş

“Fakat yine bunlarsız iş olmaz; onlara karşı iyi muamelede bulun, fakat onlarla arkadaşlık etme.”

[4644] *kalı sen okıyın tese sen kişig,*

*okıgıl **velikin** ked itgil işig*

“Eğer sen başkalarını davet etmek istersen, davet et, fakat bunun için evvelce çok iyi hazırlık gör.”

[4682] ***velikin** tiriglik bolurmu yegü,*

muntı bilgü aşnu ay bilge büğü

“Fakat hayat yalnız yiyip-içmektenmi ibarettir; ey hakîm âlim, önce bunu bilmelidir.”

[5051] *sen emdi köñül birle keldiñ maña,*

velikin neteg ol bu iş ay toña

“Sen şimdi gönül arzusu ile bana geldin; fakat şu iş nasıl oldu, ey kudretlim.”

2.2.22. yana

“imdi, böylece, ve, gene” anlamlarındadır. Hacıeminoğlu, Türkçenin bütün dönemlerinde cümle başı ve bağlama edatı olduğunu ifade etmiştir (2019: 99). Ayrıca yana bağlacı kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye yeni bir bilgi ekleyerek cümleler arasında ilgi kurar (Yıldız, 2023:131).

[174] *öküş sözlese yañşadı ter bilig,*

yana sözlemese ağın ter tilig

“Çok konuşan kimseye bilgi "gevezelik etti" der; söylemezse de, ona "dilsiz" der.”

[342] *yana bir tili el buşı övkelig,*

ulıtur kişig sökse açsa tilig

“Biri boş-boğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktır; söğmeğe başlarsa, insanın kalbini kırar.”

[510] *yana ukturayın iligke bu söz,*

kayı kün körünü kaçan kelgü öz

“Sonra ben bu meseleyi hükümdara arzedeğim; ne vakit geleceği ve hangi gün huzura çıkacağı tâyin edilsin.”

[626] *yana aytu kirdi ilig öz sözün,*

yanut berdi ay toldı tügdi yüzün

“Hükümdar, bir az sonra, tekrar söze başladı; Ay-Toldı cevap verdi ve yüzünü buruşturdu.”

[1088] *yana ma saña aydım uş bu sözüm,*

kılınçım yayığ tep ne irsel özüm

“Benim döneke huylu ve kararsız olduğumu ben sana vaktiyle söylemiştim.”

[1613] *yana bir kün oldrup muñađtı ilig,*

ayur ay diriğâ yitürdüm erig

“Yine bir gün hükümdar üzüntü içinde kendi-kendine : — Ne yazık, o mükemmel insanı kaybettim — dedi.”

[1832] *yana aydı ilig eşittim bu söz,*

tağı bir sözüm bar ayıtğu bu öz

“Hükümdar yine dedi: — Bu sözleri dinledim, soracak bir sözüm daha var.”

[4114] *yana bağdaş ilme yanın yatmağıl,*

ünün katğura sen katığ külmegil

“Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma.”

[4458] *temürçi etükçi yana kırmaçı,*

ya sırçı bedizçi ya okçı yaçı.

“Bunlar demirci, ayak-kabıcı ve dericidir; yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[409], [733], [976], [1000], [1004], [1215], [1273], [1577], [1665], [1677], [2259], [2303], [2312], [2389], [2500], [2515], [2601], [2634], [2751],[3061], [3542], [3617], [3655], [3863], [3943], [3974], [4115], [4381], [4811], [4831], [4969], [5289], [5452], [5453], [5648], [5681], [5737], [5957], [6026], [6084], [6343], [6422]” numaralı beyitlerde “yana” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “yana” bağlacıyla kurulmuş toplam elli bir cümle bulunmaktadır.

2.2.23. ya

“veya, yahut, yoksa, fakat” anlamındadır. Hacıeminoğlu, daha çok karşılaştırma edatı olarak ve “ya” bağlama edatı durumunda kullanıldığını ifade eder (2019:99). Farsça ödünçleme olup Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmüştür (Sözer, 2008:191).

[120] *yağız yer bakır bolmağınça kızıl,*

ya otta çeçek önmeginçe yaşıl

“Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar, âteşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar;”

[912] *kim edgü tiler erse edgü kıılır,*

basınçak ya satgağka bakmaz bolur

“Kim iyilik dilerse, iyilik eder; çatışmaya veya zayıflığa bakmaz.”

[B-37] *bu mülkniñ harâbı bekâsı nedin*

ya mülket qalurı barurı adın

“Ülkenin yıkımı ve kalımının neden kaynaklandığı, yönetimin nasıl elde kalacağı ya da nasıl başkasına geçeceğini,”

[524] *bilişin ne barmu adaş ya kadaş,*

körügli ne barmu yegü içgü aş

“Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın varmı?”

[651] *ayı bermedimü atañ ya anañ,*

ay oğlum beginke özüñ kılma teñ

“Sana baban yahut annen:— Ey oğlum, kendini efendin ile bir tutma ! — demediler mi?”

[809] *könilik özele keser-men işig,*

adırmaz-men begsig ya kulsıg kişig

“Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam.”

[817] *kerek oğlum erse yakın ya yağuk,*

kerek barkın erse keçiglik konuk

“İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun;”

[1176] *orunçun ya mālın itilmez işim,*

elig tuttaçı yok bu kün bir kişim

“Rüşvet veya mal ile işim düzeltilemez, bugün elimden tutacak kimsem yoktur.”

[2278] *oğul kız kişim tep neñin irkmeşe,*

ya yer suv bağım tep kümüş termese

“ Çoluk-çocuk ve karım diye, mal toplamamak veya mülk ve bağbahçe edineceğim diye, gümüş yıgmamalıdır.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[140], [250], [831], [850], [912], [1064], [1196], [1320], [1486], [1540], [1583], [1584], [1768], [1824], [1825], [1868], [1923], [2055], [2070], [2278], [2297], [2344], [2383], [2493], [2494], [2495], [2496], [2564], [2581], [2675], [2726], [2734], [2887], [2888], [2889], [2904], [2931], [3100], [3156], [3158], [3213], [3238], [3355], [3363], [3534], [3546], [3609], [3611], [3612], [3623], [3664], [3717], [3726], [3748], [3762], [3768], [3784], [3793], [3818], [4008], [4059], [4092], [4113], [4139], [4143], [4148], [4183], [4215], [4259], [4265], [4340], [4342], [4343], [4351], [4380], [4442], [4446], [4458], [4472], [4478], [4542], [4544], [4546], [4575], [4576], [4577], [4580], [4586], [4649], [4676], [4726], [4746], [4747], [4761], [4838], [4855], [4938], [4951], [4987], [5110], [5187], [5245], [5371], [5372], [5374], [5375], [5376], [5377], [5433], [5459], [5549], [5604], [5638], [5750], [5751], [5770], [5883], [5898], [5971], [6009], [6011], [6013], [6025], [6141], [6172], [6205], [6206], [6235], [6295], [6310], [6405], [6502], [6547], [6549], [6550], [6551], [6572], [6580], [6588], [6589], [6590], [6611]” numaralı beyitlerde “yâ” bağlacıyla kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ya” bağlacıyla kurulmuş toplam yüz elli üç cümle bulunmaktadır

2.3. Ünlemler

2.3.1. ay

“ey” anlamındadır. Hacıeminoğlu isimlerden ya da unvanlardan önce gelerek daha çok konuşma dilinde veya türkü, hikâye ve şiirlerde rastlanacağını vurgulamıştır (2019:108). Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir ünlemdir (Öksüz, 2018:261).

[11] *ay iç taş biligli ay hakkı ‘l- yakın*

közümde yırak sen köñülke yakın

“Ey içi ve dışı bilen, ey hakkı’l-yakîn; gözden uzaksın, fakat gönüle yakınsın.”

[20] *ay sırka yakın ay köñülke ediz*

tanuğ ol saña barça şurət beğiz

“Ey her sırta yakın, ey her gönül için yüksek Tanrı, bütün suret ve şekiller sana şahittir.”

[24] *ediz ‘arşta altın şerağa tegi*

tözü barça muñluğ saña ay idî

“Yüksek arş’tan alttaki toprağa kadar bütün herşey, hepsi sana muhtaçtır, ey rabbim.”

[28] *ay muñsuz idim sen bu muñluğ kuluğ*

suyukap keçürgil yazukın kamuğ

“Ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet.”

[89] *ay din ‘izzî devletka naşır mı’ in*

ay milletka tac ay şeri’ atka din

“Ey dinin izzeti, ey devletin yarıcısı, ey milletin tacı, ey şeriatin hadimi.”

[108] *ay edgü kılınç aşı edgü uruğ*

ajun kalmasunu siziñsiz kuruğ

“Ey iyi tabiatlı ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.”

[158] *yori ay biligsiz igiñni ota*

biligsiz otın sen ay bilge kuta

“Ey bilgisiz, git, hastalığını tedavi ettir; ey mesut âlim, bilgisizliğin ilacını sen söyle.”

[378] *ay muñsuz idim meñü tutçı tirig*

ölümke törüttüñ bu sansız tirig

“Ey ebedî, ölümsüz ve ihtiyaçtan vareste olan rabbim, bu sayısız canlıları ölüm için yarattın.”

[551] *ay devlet idisi bu devlet bile*

turayın tise tur sen edgü tile

“Ey devlet sahibi, sen ikbalinin devamını istersen, onun devamı müddetince sen de iyilik etmekte devam et”

[580] *hacib çıktı aydı ay ay toldı tur*

tapuğka körüngil kutuñ badı kūr

“Hacib çıktı ve: -Ey Ay-Toldı, buyur hükümdarın huzuruna gir; artık talihin yaver oldu-dedi.”

[651] *ayu birmedimü atañ ya anañ*

ay oğlum begiñke özüñ kılma teñ

“Sana baban yahut annen: -Ey oğlum, kendini efendin ile bir tutma!- demediler mi?”

[752] *tiler erdim emdi sini teg kişi*

bayat birdi arzu ay erde başı

“Bende şimdi senin gibi bir insan arıyordum; ey insanların ileri geleni, Tanrı dileğimi verdi.”

[756] *şükür kıl ay nı’ meñ idisi unur*

şükür kılsa nı’ meñ bayat arturur

“Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükür et; şükür edersen, Tanrı nimetini artırır.”

[920] *haқиқat munı bil ay ay toldı sen*

ökünçsüz men edgü atın ölse men

“Ey Ay-Toldı, sen bunu hakikat bil; dünyada iyi ad bırakıp da göçersem, pişman olmam.”

[958] *bu ay toldı ay begler begi*

ulı beg yüzün körse yitrür ögi

“Ay-Toldı dedi: -Ey beylerin beyi, kul beyin yüzünü görünce, ne diyeceğini şaşırır.”

[1085] *bu ay toldı ay ilig kutı*

bu igke emi yok tileme otı

“Ay-Toldı dedi: -Ey devletli hükümdar, bu hastalığa deva yoktur, ilacını aram.”

[1188] *negü erse barmu ölümke adın*

anı utru tutgıl ay bilge tetig

“Ölüme karşı herhangi bir çare var mı? Eğer varsa, ey zeki âlim, ölüme karşı o çareye başvur.”

[1265] *köñüldin birü kıldı edgü du’ a*

ay edgü dü' a sen belanı yığa

“Gönülden gelen iyi dualar etti; ey iyi dua, sen bütün belaları defet.”

[1558] *ayur ay bağırşak kişide burun*

kapuğum kurıttıñ qor ittiñ orun

“Ey merhametli insan, ey insanların ileri geleni, kapımı kimsesiz ve yerini boş bıraktın”

[1792] *ayur ay ögdülmiş bak emdi maña*

atañ emgeki kirmede bir saña

“Ey Ögdülmiş- dedi- şimdi bana bak, sana babanın hiçbir emeği geçmedi.”

[3515] *sevitmiş üçün dünya 'aybı kamuğ*

saña bolmuş erdem ay ilde uluğ

“Ey memleketin büyüğü, dünya kendisini sevdiği için onun bütün kusurları sana fazilet gibi gelmiş.”

[4047] *kılınçı arığ erse körklüg yüzi*

iğışçi kılur beg ay köñli yazı

“Tavrı, hareketi temiz ve güzel yüzlü ise, onu bey sâki yapar, ey iyi kalpli insan.”

[5065] *körü bar kara begke kılmaz selam*

bu ma'ni üçün ol ay bilgi tamam

“Dikkat et, selamın bu manasından dolayı halk beye selam vermez, ey bütün bunları bilen insan.”

[5088] *isiz kılmağıl sen ay elgi uzun*

kamuğ edgülük kıl kılınçın sözün

“Ey kudret sahibi, sen kötülük yapma; sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeye çalış.”

[5119] *bayat kullarında meniñde yavuz*

ağın bilmegil sen ay bilgi ögüz

“Ey bilgisi nehir gibi akan, bil ki, Tanrı kulları arasında benden kötü başka biri yoktur.”

[5199] *negü tir eşitgil ay bilgi teñiz*

bilig birle işlep kızartğıl meniz

“Ey hükümdar, dinle, bilgisi deryalar gibi engin olan insan ne der; bilgi ile hareket et, yüzün güler.”

[5816] *sevindi kör ögdülmiş aydı kadaş*

bu yañlıg kerek ay kişilikke baş

“Ögdülmiş sevindi ve: -Ey kardeş, büyük insan böyle olmalıdır –dedi.”

[6329] *ol andağ tirildi tükedi ajun*

tağı kaldı artıp ay kılkı tüzün

“O öyle yaşadı, hayatı sona erdi; ondan dünya ve bir de bunlar kaldı, ey temiz kalpli insan.”

[6414] *sevinçin avınçın tirilgil uzun*

erejlengil anca ay kılkı tüzün

“Sevinerek, avunarak uzun ömür sür ve huzur içinde yaşa, ey halim, selim insan.”

[6505] *tilim sözledi söz bitidi elig*

ölür bu elig til ay kılka silig

“Dilim söyledi, elim de bunu yazdı, ey temiz kalpli insan, benim bu dilim ve elim fânidir.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “ [B-3], [B-21], [B-33], [6], [10], [91], [109], [115], [158], [179], [183], [187], [191], [192], [196], [203], [240], [248], [271], [287], [345], [353], [359], [376], [386], [443], [447], [483], [495], [526], [550], [557], [573], [589], [629], [637], [643], [695], [720], [776], [777], [780], [784], [801], [810], [836], [852], [883], [907], [922], [923], [931], [932], [939] [949], [976], [996], [1030], [1033], [1066], [1070], [1081], [1085], [1094], [1116], [1123], [1148], [1151], [1155], [1167], [1185], [1208], [1207], [1215], [1257], [1260], [1273], [1314], [1350], [1354], [1360], [1366], [1372], [1406], [1411], [1413], [1418], [1424], [1426], [1436], [1437], [1449], [1450], [1457], [1459], [1458], [1462], [1463], [1467], [1468], [1481], [1482], [1978], [1501], [1511], [1526], [1537], [1549], [1557], [1558], [1574], [1591], [1596], [1598], [1609], [1613], [1639], [1656], [1659], [1658], [1667], [1673], [1708], [1675], [1745], [1743], [1783], [1792], [1802], [1815], [1847], [1859], [1862], [1872], [1894], [1900], [1908], [1911], [1948], [1969], [1970], [1992], [2033], [2037], [2052], [2068], [2071], [2081], [2090], [2100], [2118], [2143], [2145], [2174], [2177], [2260], [2248], [2306], [2319], [2407], [2429], [2430], [2503], [2509], [2525], [2528], [2588], [2589], [2618], [2654], [2641], [2673], [2683], [2690], [2703], [2723], [2737], [2739], [2758], [2768], [2778], [2785], [2796], [2018], [2809], [2826], [2873], [2877], [2892], [2899], [2927], [2930], [2932], [2939], [2944], [2948], [2961], [2970], [2975], [2983], [2994], [2994], [3015], [3028], [3005], [3040], [3043], [3052], [3061], [3066], [3074], [3086], [3098], [3109], [3112], [3117], [3120], [3131], [3125], [3133], [3134], [3142], [3154], [3167], [3181], [3197], [3201], [3242], [3257], [3264], [3274], [3276], [3277], [3306], [3311], [3322], [3323], [3349], [3355], [3361], [3394], [3398], [3407], [3470], [3433], [3437], [3482], [3433], [3506], [3517], [3545], [3576], [3577], [3588], [3642], [3644], [3664], [3680], [3683], [3685], [3691], [3693], [3708], [3712], [3713], [3731], [3744], [3746], [3752], [3755], [3758], [3763], [3774], [3782], [3786], [3791], [3814], [3822], [3823], [3832], [3858], [3872], [3878], [3908], [3914], [3824], [3862], [3907], [3925], [3928], [3929], [3934], [3936], [3943], [3960], [3970], [3971], [3974], [3978], [4078], [4085], [4124], [4126], [4129], [4130], [4136], [4138], [4162], [4165], [4172], [4181], [4189], [4197], [4213], [4221], [4228], [4235], [4239], [4242], [4241], [4252], [4281], [4289], [4298], [4315], [4330], [4336], [4363], [4377], [4384], [4386], [4405], [4407], [4410], [4437], [4443], [4446], [4470], [4491], [4497], [4498], [4501], [4501], [4502], [4515], [4533], [4540], [4546], [4559], [4562], [4582], [4585], [4635], [4638], [4642], [4643], [4663], [4679], [4682], [4690], [4701], [4704], [4719], [4755], [4761], [4765], [4770], [4773], [4803], [4805], [4813], [4822], [4823], [4846], [4849], [4860], [4864], [4868], [4873], [4885], [4898], [4912], [4914], [4919], [4920], [4924], [4928], [4927], [4938], [4949], [4951], [4973], [4977], [4980], [4987], [4081], [4982], [4988], [4991], [5003], [5011], [5039], [5041], [5048], [5051], [5086], [5093], [5092], [5095], [5097], [5101], [5104], [5105], [5109], [5111], [5114], [5120], [5126], [5129], [5130], [5131], [5136], [5145], [5151], [5164], [5166], [5174], [5176], [5180], [5182], [5185], [5194], [5200], [5224], [5252], [5269], [5277], [5234], [5541], [5248], [5257], [5276], [5275], [5279], [5294], [5295], [5299], [5283], [5301], [5325], [5328], [5335], [5342], [5346], [5347], [5348], [5359], [5361], [5364], [5371], [5373], [5374], [5381], [5391], [5397], [5398], [5400], [5402], [5408], [5401], [5409], [5422], [5427], [5428], [5430], [5437], [5438], [5440], [5456], [5468], [5470], [5476], [5489], [5492], [5494], [5500], [5512], [5515], [5524], [5529], [5539], [5540], [5555], [5561], [5569], [5575], [5578], [5581], [5584], [5586], [5599], [5602], [5614], [5615], [5665], [5685], [5700], [5713], [5709], [5721], [5748], [5764], [5772], [5776], [5773], [5788], [5795], [5812], [5840], [5843], [5846], [5848], [5854], [5857], [5862], [5869], [5879], [5878], [5882], [5897], [5899], [5910], [5925], [5926], [5928], [5929], [5932], [5961], [5963], [5965], [5966], [5975], [5976], [5978], [5982], [5994], [5999], [6002], [6010], [6012], [6015], [6018], [6023], [6030], [6038], [6047], [6052], [6055], [6067], [6069], [6077], [6084], [6087], [6099], [6114], [6119], [6122], [6124], [6130], [6131], [6135], [6137], [6141], [6144], [6150], [6180], [6185], [6160], [6170], [6173], [6187], [6194], [6227], [6231], [6234], [6243], [6246], [6252], [6254], [6261], [6287], [6295], [6300], [6302], [6305], [6351],

[6364],[6377], [6378], [6409], [6410], [6413], [6428], [6433], [6435], [6448], [6449], [6451], [6456] [6461], [6478], [6506], [6507] [6511], [6512], [6513], [6515], [6517], [6520] numaralı beyitlerde “ay” ünlemiyle kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “ay” ünlemiyle kurulmuş toplam altı yüz elli cümle bulunmaktadır.

2.3.2. aya

“ey” anlamındadır. Farsça kökenlidir ancak Gabain, Eski Türkçede "a" ve "ay" biçimlerine örnek göstererek bu ünlemlerin Türkçeye çok uzak olmadığını vurgular. (Sözer, 2008:206). Hacıeminoğlu a+yâ biçiminde olduğunu ifade eder (2019: 108).

[164] *til arslan turur kör işikte yatur*

aya evlig er saḡ başıñnı yiyür

“Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer.”

[168] *biliglig bilig birdi tilke bışığ*

aya til iḡisi küḡezgil başığ

“Bilgili dil için özlü bir söz söyledi; ey dil sahibi, başını gözet.”

[373] **aya** çergüçi kel mini çergüle

yıl ay tutḡunı boldum emgek bile

“Ey çergüçi, gel beni çergüle; eziyet içinde ayların ve yılların esiri oldum.”

[1759] **aya** beg işig iş biliglike bir

yaraḡlıḡ köni tüz yoriḡlıḡa bir

“Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver.”

[2020] **aya** ilçi begler ilig ḡolsa saḡ

bu saḡlıḡ bile sen tözü ilke baḡ

“Ey ülke beyi, memleketin korunmasını istersen, memleketin her tarafında ihtiyat tedbirleri al.”

[2936] **aya** beg erej ḡolma emgek kötür

erej birle emgek adaḡşu yatur

“Ey beyim, rahat arama, zahmeti ortadan kaldır; rahat ile zahmet bir arada bulunur.”

[3046] **aya** beg kümüş saḡ tirilsü keḡ er

kümüş yıḡsa saḡlur ḡılıḡlıḡ ḡur er

“Ey hükümdar, gümüş saḡ, yiḡit kimseler toplansın; kendin için gümüş toplarsan, etrafındaki kılıçlı yiḡitler dağılır.”

[3492] öz asḡı tilerke kiñeşmegü söz

saña asḡı bolmaz **aya** ḡutluḡ öz

“İşte kendi istifadesi bahis mevzuu olan bir kimse ile istişarede bulunmamalı; ey mübarek insan, bundan sana fayda gelmez.”

[3580] *ig ol aşnu erke ölüm tutḡaḡı*

ölümde tatıḡ yok **aya** er saḡ

“İnsan için hastalık, herşeyden önce ölüm habercisidir; ey insanların ihtiyatlısı, ölüm zevkli bir şey değildir.”

[3771] *aya çın vefalığ bağırşak idim*

seniñde bağırşak adın bulmadım

“Ey gerçek vefalı, merhametli rabbim, senden daha merhametli başka birini bulamadım.”

[4486] *kim evlik alayın tise törtte taş*

adın almaz evlik aya erde baş

“Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni.”

[5233] *ölümüg unıtma saķınç kısığa tut*

ölümke basıkma aya ilçi kut

“Ölümü unutma, uzun emeller besleme, ölümün baskınına uğrama, ey devletli hükümdar.”

[5699] *muñar meñzetü keldi emdi bu söz*

bu söz işke tutgıl aya köñli tüz

“Buna benzer şöyle bir söz vardır; ey temiz kalpli insan, bu söze göre hareket et.”

[6166] *isizke yüreklig aya buğrağı*

isiz kılma isiz yimi ol ağı

“Ey deve aygırı gibi, cesaretle kötülüğe koşan insan, kötülük etme, kötülüğü zehir besler.”

[6167] *aya kiñ yorıklıg buğun öktemi*

ölüm yetgelir terk otı kıl emi

“Ey insanlara geniş bir salahiyetle hüküm eden kimse, ölüm yetişmek üzeredir, çabuk çaresine bak.”

[6508] *aya meñü muñsuz idim sen uluğ*

sen ök yarlıkağıl bu muñluğ kuluğ

“Ey ebedî ve ihtiyaçtan vareste olan rabbim, sen büyüksün, bu muhtaç kulunun günahlarını sen bağışla.”

Yukarıda yazdığımız örneklerin dışında Reşit Rahmeti Arat’ın yayınladığı metinde verilen beyit numaralarına göre “[8], [25],[333], [535], [714], [1080], [1100], [1104], [1145], [1181], [1713], [1812], [2096], [2142], [2689], [2717], [2718], [2851], [2922], [2967], [3055], [3082], [3089], [3233], [3254], [3279], [3373], [3448], [3451], [3487], [3529], [3537], [3646], [3661], [3764], [3993], [4005], [4007], [4027], [4075], [4150], [4159], [4169], [4314], [4318], [4373], [4491], [4493], [4495], [4507], [4511], [4567], [4691], [4707], [4878], [4925], [4941], [4988], [4990], [5057], [5155], [5251], [5252], [5288], [5296], [5298], [5366], [5378], [5388], [5549], [5613], [5854], [5875], [5985], [5989], [6168], [6169], [6184], [6462], [6560], [6640]” numaralı beyitlerde “aya” ünlemiyle kurulmuş cümleler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de “aya” ünlemiyle kurulmuş toplam doksan altı cümle bulunmaktadır.

2.3.3.ya

“ey” anlamındadır. Arapça kökenlidir ve yalnız kullanıldığında şaşma, hayret bildirir ayrıca hitap isimleri ile kullanıldığında da hitap ögesi oluşturur ve hitap ögesini pekiştirir (Oruç, 1994: 604).

Kutadgu Bilig’de “ya” ünlemiyle kurulmuş toplam iki cümle bulunmaktadır.

[116] *ya rāb üste devlet tükel kıl tilek*
ķamuĝ işte bolĝıl sen arķa yülek

“Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ol, destek ol.”

[5271] *usanma uğıtmasu ĝaflet usı*
bu ĝaflet usındın küdeşgil ya rāb

“Gafil olma, gaflet uykusu seni uyutmasın; ey rabbim, beni bu gaflet uykusundan koru.”

2.3.4. **dirig / diriga**

“yazık, yazık ki ” anlamınadır. Farsça teessüf ifade eden bir ünlemdir (Hacıeminoĝlu, 2019: 110).

Kutadgu Bilig’de “diriga” ünlemiyle kurulmuş toplam beş cümle bulunmaktadır.

[1574] *saķındı kör ay toldı erdemleri*
*ayur ay **dirigā** ol erde eri*

“O zaman Ay-Toldı’nın faziletlerini hatırladı ve : — Ah yazık, o erler eri idi — dedi.”

[1613] *yana bir kūn oldrup muñadtı ilig,*
*ayur ay **dirigā** yitürdüm erig*

“Yine bir gün hükümdar üzüntü içinde kendi-kendine : —Ne yazık, o mükemmel insanı kaybettim — dedi.”

[2173] *tuĝar ķut kūni ilke inķlik bolur,*
***dirigā** bu yanlıĝ ķışiler ölür*

“Orada saadet güneşı doĝar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, bu gibi insanlar çok yaşamazlar.”

[6238] *kōñül bertti ilig yuvuldı yaşı,*
*ayur ay **dirigā** ol edĝü ķişi*

“Hükümdar çok müteessir oldu, ağlamaĝa başladı ve:— O iyi insana çok yazık — dedi.”

[6415] ***dirigā** seniñ teg ķışiler ölüp,*
ķara yerde yatsa sünüki ulup

“Senin gibi insanlar ölür ve kemikleri toprak altında daĝılmış yatarsa, çok yazık olur.”

SONUÇ

Çalışmamızda, Karahanlı Türkçesi ile 11. yüzyılda kaleme alınan ve İslamî Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig'de görevli kelimeleri tarama yöntemi kullanılarak tespit edilmiş ve analiz edilmiştir.

Görevli kelimeler edatlar, bağlaçlar ve ünlemden oluşmaktadır. Eserde toplam 4577 adet görevli kelime ile kurulmuş cümle tespit edilmiştir. Tespit edilen görevli kelimeler ile kurulmuş cümlelerden 2982 adeti edatları, 772 adeti bağlaçları ve 823 adeti ise ünlemi oluşturmaktadır.

Eserin inceleme kısmında görevli kelimeleri edatlar, bağlaçlar ve ünlemler olarak ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Yer alan görevli kelime görev ve köken bakımından incelenerek, görevli kelime olarak kullanım sıklığı tabloya çıkarılmıştır. İnceleme kısmında edatlar dört başlığa ayrılmış olup çekim edatlarından toplam 933 cümlede, kuvvetlendirme edatlarından toplam 1123 cümlede, soru edatlarından 882 cümlede ve gösterme edatlarından ise 44 cümlede tespit edilmiştir. Eserde yer alan edatlar tablolarla miktarları ile verilmiştir.

İnceleme kısmının ikinci başlığı olan bağlaçlar ise 772 adet cümlede olup bu sayı içinde sıklığı fazla olan bağlaçlardan bir kaç: “kalı” bağlacı 141 cümlede, “yâ” bağlacı 153 cümlede. Eserde yer alan diğer bağlaçlar tablo 5 de miktarları ile verilmiştir.

İnceleme kısmının son başlığı olan üçüncü kısımda yer alan ünlemler ise 823 adet cümlede olup bu sayı içinde sıklığı en fazla olan “ay” ünlemidir ve 650 adet cümlede yer almıştır. Eserde yer alan diğer ünlemler tablo 6 da miktarları ile verilmiştir.

Görevli kelimeler dilin önemli unsurlarındandır, cümle yapısı hakkında önemli sonuçlar edinmemizi sağlar. Gerçekleştirmiş olduğumuz bu çalışma ile Kutadgu Bilig'de tespit ettiğimiz miktarlar sonucunda eserin cümle yapısının zenginliğini bize göstermektedir. Ayrıca eserde yer alan görevli kelimeler eserin 11. yüzyılda kullanılan edebi yazı dilinin gelişmişliğinin bir kanıtıdır.

Tablo 1. Çekim Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler

	Toplam
1. adın	32
2. ara	29
3. artuğ	17
4. basa	52
5. berü	6
6. bile	136
7. birle	211
8. burun	3
9. içre	13
10. karşı	1
11. keğin	25
12. koğı	11
13. meñiz	4
14. misâli	1
15. naru	26
16. otra	1
17. oza	14
18. öğın	8
19. ötrü	12
20. öze	53
21. sıjar	7
22. tapa	14
23. taparu	3
24. teg	153
25. tegi	11
26. tegre	2
27. üçün	62
28. utru	22
29. üstün	4

Tablo 2. Kuvvetlendirme Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler

	Toplam
1. erinç	7
2. erki	22
3. hem	72
4. ked	141
5. ma/me	186
6. neçe/neçeme	113
7. ok/ök	130
8. tağı	132
9. yana	173
10. yime	147

Tablo 3. Soru Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler

	Toplam
1.kaçı	4
2.kanı	56
3.kaçıda/kaçıyuda/kaçıyudın	16
4. kaçu	128
5. mu	29
6. ne	56
7. neğü	499
8. nelük	45
9. nerec	20
10.neteg	29

Tablo 4. Gösterme Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler

	Toplam
1. uş	44

Tablo 5. Bağlaçlarla Kurulmuş Cümleler

	Toplam
1. apan	9
2. azu	11
3. ara...ara	11
4. ap	1
5. anın	8
6. eger	3
7. hem	65
8. hergîz	3
9. kaçan	11
10. kalı	141
11. kim	3
12. kayu...kayu	12
13. kerek...kerek	19
14. meger	22
15. neteg kim	4
16. ma	74
17. birle	14
18. ne...ne...	4
19. ötrü	112
20. tağı	31
21. ve	4
22. velakin/velikin	9
23. yana	51
24. yâ	153

Tablo 6: Ünlemlerle Kurulmuş Cümleler

	Toplam
1. ay	650
2. aya	96
3. ya	2
4. diriğâ	75

KAYNAKLAR

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akalın, Ş. H. Vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1999). *Türkiye Türkçesinde Ünlem Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I Metin*. İstanbul.
- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III Indeks*. (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul.
- Arat, R. R. (2005). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabaalıcı Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1940). *Ana Hatlar ile Türk Grameri*. Maarif Vekâleti. İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. (2016). *Ünlem Üzerine*. TÜRK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bilgegil, M. Kaya (1963). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası. s.229-239.
- Canan, Y.S. (2023). *Tarihi Türk Lehçelerinde Cümle Bağlayıcıları*. Samsun.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford University.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çağbayır, Y. (2019). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (tercüme eden Ali Ulvi Elöve). İstanbul.
- Develioğlu, F. G. Aydın Sami (ed.). (1993) . *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat* :eski ve yeni harflerle; haz. Ferit Develioğlu; yay. haz. Aydın Sami Güneyçal. Aydın kitabevi.
- Dilâçar, A. (2020). *Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. 6. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2017). *Türk Dili Tarihi: başlangıçtan yirminci yüzyıla*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2019). *Türk Dil Bilgisi*. Ankara: Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Grønbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü A-N / O-Z*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara.
- Güneş, S. (1999). *Türk Dili Bilgisi*. Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınevi.
- İpek, B. (2010). *Divânü Lûgâti-t Türkte Başta Kullanılan Kuvvetlendirme Edatları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- İpek, B. (2023). *Türkçede Pekiştirme Edatları*, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt: 6 Sayı: 13 Sayfa: 479 - 511 Mayıs 2018 Türkiye.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2020). *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları, Ankara.

- Kekevi, İ. (2019). *Eski Türkçe Metinlerde Geçen erinç Sözcüğünün Kullanımından Hareketle Anlam Alanı ve Etimolojik Durumu*, Türkbilig.
- Korkmaz, Z. (1961). *uçun~ üçün~ için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 9, 31-35.
- Korkmaz, Z. (2000). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları*. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, (24-29 Eylül), TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkçede ok/ök kuvvetlendirme (intensivum) edatı üzerine*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten. 9, 13-29.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara.
- Kurtoğlu, F. S. (1995). *Türkiye Türkçesinde Ünlemler ve Fonksiyonları*. Ankara:(Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Maimaitı, R. *Kutadgu Bilig'deki Bağlaçların Tespiti ve Tasnifi*. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi. (Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına)), 322-331.
- Oruç, B. (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Öksüz, P. (2018). *Kutadgu Bilig'de Ünlem Grupları ve Yapısı* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Pul, M. (2002). *Türkiye Türkçesinde Edat*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- Sözer, A. (2008). *Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Tezcan, S. (1981). *Kutadgu Bilig Dizini Üzerine*. TTK Belleten, C. XLV, s. 178.
- Üstüner, A. (2017). *Türkçenin Tarihi Gelişmesi*, Bilge Yayıncılık.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.